

Nomina di 'Deputati alla Sanità' a Cremona nell'anno 1575, e la disputa tra R.

Eliezer Ashkenazi e R. Avraham Menakhem Porto Haccohen /

מינוי 'שרי הבריות' בקרימונה בשנת של"ה והמחלוקת שבין הרב אליעזר אשכנזי והרב אברהם מנחם פורטו הכהן

Author(s): יוסף לאראס, Meir Bnaiahu and Giuseppe Laras

Source:

Michael: On the History of the Jews in the Diaspora /

מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות

כרך (תשל"ג עה-קמג. / 1972), pp.

Published by: Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23494042>

Accessed: 30-10-2019 03:15 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Michael: On the History of the Jews in the Diaspora / מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות*.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

מינוי 'שרי הבריות' בקרימונה בשנת של"ה

והמחלוקת שבין הרב אליעזר אשכנזי והרב אברהם מנחם פורטו הכהן

מן הפולמוסים הגדולים באיטליה שתחילתם שאלות דת ודין וסופם שהיתה להם השפעה על חיי הקהילות, היא המחלוקת על מינוי 'שרי הבריות' בקרימונה בשנת של"ה. רמזים למחלוקת זו נמצאו בדברי תשובתו של ר' יהודה אריה ממדינה משנת ש"צ נגד 'הסכמת ויניציאה' לאסור כל מיני שחוק,¹ ועודנה עניין להיסטוריונים לענות בה. תעודות חשובות, הפורשות לפנינו את עניינה של המחלוקת מתחילתה, ספונות באוסף שו"ת מוהר"ר אמפ"ך (אברהם מנחם פורטו הכהן) שבכתב-יד הקהילה היהודית במנטובה מס' 38,² ובכ"י מרצבאכר 136 שבספרייה העירונית בפרנקפורט דמיין.³ כתב-היד הראשון נכתב בשלהי המאה הי"ז ואינו נקי משיבושים והשמטת שורות בשל הדומות. מה שאין כן כתב-היד השני, שהוא קודם לו, ואין בו אלא התעודות ופסקי ההלכה שלעניין מחלוקת זו בלבד (דפים 20—260). אף הוא כולל שתי תעודות מפנקס קרימונה (להלן, סי' א, ג), שאינן אלא בו.⁴

- 1 התשובה נדפסה בחוברת מיוחדת בשנת ש"צ או שצ"א בוויניציאה ונעתקה בפחד יצחק, חלק ג, ויניציאה תקנ"ח, ערך חרם, דף נג—נה. היא נכללה בקובץ תשובותיו זקני יהודה, מהדורת ש' סימונסון, ירושלים תשט"ז, סי' עח, עמ' קד—קה. ג' בן-מנחם פרסם מכתב-יד מרצבאכר 136 שבספרייה העירונית בפרנקפורט דמיין תשובה אחת (עייין: ג' בן-מנחם, 'תשובה של הרב אליעזר אשכנזי', סיני, יב [תש"ג], עמ' מה—מח), והיא תשובתו הראשונה המתפרסמת להלן, סי' ז.
- 2 סי' מט—סה, דף נה ע"א — עה ע"ב. עיין: M. Mortara, *Catalogo dei MSS. della Biblioteca della Comunità di Mantova*, Mantova 1878, No. 38.
- 3 כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, מס' 8^o3904, כולל גם שו"ת אמפ"ך, סי' א—לט (104 — 187ב), ובסופו חתימת צנזור משנת 1613. כל התעודות על המחלוקת אינן נמצאות בו. גם בשו"ת אמפ"ך שבכ"י מונטיפיורי 480 לא נעתקו תעודות אלו. תשובות אמפ"ך היו בשנת תצ"ב בווירונה בידי ר' שלמה ב"ר ישראל בסאן, ומכ"י זה נעתקה התשובה שהדפיסה ר' יצחק לאמפרונטי בספרו פחד יצחק, ערך דגים וסימנ"ג (חלק ב, ויניציאה תקי"ג, דף פו ע"ב). תשובה שלו ושל רבני וירונה נגד משיגי גבול בעלי התנויות בפירארה היתה בידי ר' חננאל גיפי. עיין גירונדי—גיפי, תולדות גדולי ישראל באיטליה, טריאסטי 1853, עמ' 35.
- 4 בן-מנחם (לעיל, הערה 1) מזכיר שגם התשובה של ר' אברהם מנחם פורטו נמצאת

יהודי קרימונה בתקופה זו

פרשה זו מפיצה אור על קורות יהודי איטליה ומנהיגיהם בתקופה קשה שעברה על הקהילות שבדוכסות מילאנו (קרימונה, פאווייה, לודי ואליסאנדריה), כשאמת הגירוש היתה מונחת כחרב על צואריהן. מחמת העלילות הורע מצבם הכלכלי של יהודי קרימונה, במיוחד ברבע האחרון של המאה ה־15. הדוכסות היתה כפופה לפיליפ השני מלך ספרד. ליהודים הגרים במדינה זו היה ברור שגם בהם תפגע גזירת הגירוש, כשם שגורשו אחיהם מן המטרופולין. בתחילה עמד להם תפקידם החשוב בחיי הכלכלה. המשנים לפיליפ הגנו עליהם בשל כך, והתנגדו לנסיונות גירוש.

משפרסם האפיפיור פאולו הרביעי (1555–1559) בשנת 1555 כתב־דת (בולה) נגד היהודים בארצות הכנסייה, נתקבלו כמה מן ההגבלות והגזירות גם בדוכסות, כדי למצוא חן בעיני הכמרים. תקופת רגיעה באה עם בחירתו של פיוס הרביעי (1559–1565). אז יכלו היהודים שבגלילות איטליה להתעסק בחרות מסוימת במסחרם ובחייהם הפנימיים. אולם בשנה הראשונה לאפיפיורות פיוס החמישי (1566) נתחדשו גזירותיו של פאולו הרביעי. בהשפעתו וכדי להראות פנים יפות לכמרים, גזר המשנה למלך על עסק ההלוואה בריבית.

שינוי לרעה בא בשעה שגזר פיוס החמישי לגרש את היהודים ממדינת הכנסייה (1569). המלך פיליפ, שרדף את האנוסים בארצו, ביקש שלא להיראות פחות קנאי מן האפיפיור. לפיכך היטה אוזן לדברים של תושבי הערים שביקשו לגרש את היהודים, אבל צו זה לא נתקיים. תושבי קרימונה ופאווייה דרשו מאת המלך בשנת 1590 לגרש את היהודים מעריהם, אבל הוא לא נענה להם והסתפק בכך, שהטיל על מושל הדוכסות לבקר בכל ערי המדינה ולהודיעו מספר היהודים הגרים בהן. הגירוש נגזר אחרי שנתיים (1592), אבל המושל התמהמה להוציא לפועל. שלית היהודים, שמואל הכהן מאליסאנדריה, התייצב לפני פיליפ, וביקש להגן על אלפי משפחות ישראל, ועלה בידו לדחות את הגזירה. בשנת 1597 דרש המלך בהשפעת צוררי ישראל למלא את פקודת הגירוש. המושל נתן ליהודים מועד של שישים יום כדי שלא יאלצו לצאת בחיפזון, וכשיצאו לדרך נתן להם ליווי צבאי להגן עליהם משודדים. בין פסח לשבועות נראו בדרכים שיירות גולים שיצאו מפאווייה, מקרימונה, מאליסאנדריה ומהערים הסמוכות, ונסעו לקהילות מנטובה, מודינה, ריגיו, וירונה ופאדובה.⁵

לפני שנפתח בבירור עניינה של המחלוקת, ראוי לומר דברים אחדים על שני החכמים שהיו מעורבים בה.

בכ"י מרצבאכר, ולא הספיק להעתיקה (שם, עמ' מח), ולא הרגיש שבכ"י זה כלולות כל התעודות והתשובות המתפרסמות כאן.

5 על קורות יהודי קרימונה עיין: מ' בניהו, הדפוס העברי בקרימונה, ירושלים תשל"א. בלועזית:

A. Persaro, 'Cenni storici sull'ex comunità israelitica di Cremona', *Vessillo israelitico*, XXX (1882), pp. 284, 302, 336, 339; XXXI (1883), p. 4.

רבי אברהם מנחם רפא מפורטו

ר' אברהם מנחם ב"ר יעקב רפא מפורטו היה מגדולי החכמים באיטליה, רופא ומדקדק. שנת לידתו בלתי ידועה, וכנראה נולד בוויניציאה או במנטובה סמוך לשנת ר"פ. על בנו של מהר"ם מפאדובה הוא כותב 'מורי ואלופי כמוהר"ר יהודה קצניאלנבוגן', ויש להניח שקיבל תורה מפיו. רפואה למד כנראה בפאדובה ובספרו 'מנחה בלולה' יזכיר שם מורו: 'ואנכי ראיתי בלכתי ללמוד הרפואה עם וויטור' טרינקוויל"ה⁷. מצוי היה בספרות הקבלה, עסק בחכמות והבין פילוסופיה.

U. Cassuto, 'Le Comunità ebraiche d'Italia: Cremona', *Settimana israelitica*, III (1912), fasc. 17 s.

U. Cassuto, *Encyclopaedia Judaica*, sub voce.

D. Kaufmann, 'Contributions à l'histoire des luttes de Azaria de' Rossi', *REJ*, XXXIII (1896), p. 79.

M. Steinschneider, *Catalogus Librorum Hebraeorum*, Berlin 1852-1860, col. 1732, 3097.

D. Bergamaschi, *Gli ebrei a Cremona* (estratto da *La Scuola Cattolica*), Monza 1906.

E. Rota, 'Gli ebrei e la politica spagnola in Lombardia', *Bollettino Società Pavese di Storia Patria*, IV (1906), pp. 349—382.

C. Bonetti, *Gli ebrei a Cremona*, Cremona 1914.

I. Bianchi, 'Sulle tipografie ebraiche di Cremona del sec. XVI', Cremona 1807.

G. B. De-Rossi, *Annali ebreo-tipografici di Cremona*, Parma 1808.

G. B. De-Rossi, *Dizionario storico degli autori ebrei e le loro opere*, Parma 1802, I, p. 110.

S. Schaerf, 'Appunti storici sugli ebrei della Lombardia', *RMI*, II (1926), pp. 33—49.

G. Gabrieli, *Italia Judaica*, Roma 1924, sub voce.

A. Milano, *Bibliotheca Historica Italo-Judaica*, Firenze 1954, sub voce.

6 בית הכנסת האשכנזי במנטובה נקרא על שם פורטורכ"ץ. היתר לבנייתו נתקבל מהאפיפיור קלמנטה השביעי בשנת ר"צ (1530). עיין ש' סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 413. אחד מממוני הקהל היה אברהם פורטורכ"ץ. עיין הנ"ל, 'שערורית הגט תמרי-ונטורצו', תרביץ, כח (תשי"ט), עמ' 383. על גילו של הרב אמפ"ך יכולים אנו ללמוד מכך, שביום 26 באפריל 1592 (יג באדר שנ"ב) הודיע ר' אברהם לוועד ק"ק וירונה 'כי תש כחו ונס לחו, כבדו עיניו מזוקן לא יוכל לשאת עוד עליו משא נשיאות ולהיות עוד נשיא ואב ב"ד לקהלי' (ראה י' זנה, אבני בנין לתולדות היהודים באיטליה [= אבני בנין], ב, ירושלים תרצ"ט—ת"ש, עמ' 34—35). על אמפ"ך עיין גם: אליקים כרמולי, העורבים ובני יונה, רעדלהיים תרכ"א, עמ' 6—8; יעקב רייפמאן, תולדות אבי משפחת רפאפורט, וינה תרל"ב (נדפס קודם ב'השחר', שנה ג, עמ' 353—376).

7 שו"ת אמפ"ך, סי' יו, כ"י מנטובה, דף כ ע"ב; כ"י מונטיפיורי, דף 443 א.

8 מנחה בלולה, בהעלותך, דף קמא ע"ב. בספר זה הוא מביא ענייני רפואה במקומות הרבה בלשונות אלה: 'ידוע לרופאים' (דף כא ע"א); 'כידוע לחכמי הרפואה' (דף כו ע"א).

סופיה, הנדסה, פסיקה, אסטרונומיה, מוסיקה, משלי-עמים וספרותם. מלבד איטל-קית ידע היטב רומית וגרמנית.⁷⁷ בשנת שי"ו הדפיס בסבינויטה חוברת קטנה 'צפנת פענח', הכוללת המצאת כתב סתרים שהקדיש לדודו ר' יעקב מוגול בט"ו באוקטובר שי"ו בוויניציאה.⁷⁸ אמפ"ך עסק בהגהת ספרים בוויניציאה, בעיקר ספרי מרן ר' יוסף קארו: 'בית יוסף' ('אורח חיים', שכ"ד), שהגיהו עם ר' שמואל יהודה קצינאלנבוגן; 'שולחן ערוך' במהדורתו הראשונה (שכ"ה) ו'כסף משנה', שני חלקי הראשונים (של"ג—של"ד). בשנת שכ"ו הגיה 'ילקוט שמעוני' שהדפיס מאיר פרינץ בוויניציאה, בדק את מאמרי חז"ל במקורם ותיקנם.⁷⁹

אף-על-פי שבשנת של"ד הגיה ס' 'כסף משנה' שנדפס בוויניציאה, עקירתו לקרימונה קדמה לכך בכמה שנים, שהרי בי"ז אדר ב של"א חתם על תקנת קרימונה בעניין חזקת השכירות. באותה שנה מתה עליו אשתו.⁸⁰

בשנת של"ד כבר שימש אמפ"ך כמרא דאתרא בקרימונה.⁸¹ בשנת שמ"ה

⁷⁷ רייפמאן, שם, עמ' 3—12. הרב אמפ"ך הבין גם במשחק האישאקאי, כמוכח מדבריו אלה: 'ויותר נס הוא שחמשה ירדפו מאה מאשר ירדפו מאה רבבה. ומי שיודע שחוק האישאקאי ירגיש זה בחוש' (פרשת בחוקותי, דף קלא ע"א).

⁷⁸ ראה א' יערי, 'המדפיסים בני פואה', מחקרי ספר, ירושלים תשי"ח, עמ' 362.
⁷⁹ על 'כסף משנה' ראה הערה בסוף החלק השני של משנה תורה עם כסף משנה (של"ד). על 'ילקוט שמעוני', ראה דברי המדפיס פרינץ בסוף 'ילקוט מהתורה', דף שיד ע"א. ועיין גם מ' בניהו, הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, ירושלים תשל"א, עמ' 198—199, 201; הנ"ל, הדפוס העברי בקרימונה, ירושלים תשל"א, עמ' 98.

⁸⁰ פנקס קרימונה, כ"י מונטיפיורי 94 (ראה במאמרו של ש' סימונסון בקובץ זה, עמ' רסג). בחתימתו הוסיף: 'הנעצב על פטירת החסידה אשת נעוריו זצ"ל'.

⁸¹ בסוף גיסן של"ד 'הוכרו בק"ק קרימונה בדרש הגאון כמהר"ר אברהם מנחם פורטו הכהן' האיסור להחזיק ספר מאור עינים (עיין: D. Kaufmann, *Gesammelte Schriften*, III, Frankfurt a/M. 1915, p. 92. ועיין גם באיגרת ששלח מקרימונה לרמ"ע מפאנו באותה שנה על עניין זה [שם, עמ' 92—94]). אף הוא נמנה עם מורי ההוראה בקרימונה: ר' יצחק זעליקמאן, ר' דוד נויירלינג ור' משה מנחם כהן רפא, שהתקינו בחול המועד סוכות של"ז תקנה על מסחר החנוונים (ר' מאמרו של סימונסון הנז' בהערה 9). ברי שלא נקרא לקרימונה כדי למלא את מקומו של ר' יצחק זעליקמאן ב"ר גרשון חפץ. ר' יצחק חפץ האריך ימים, וכנראה הגיע לזקנה מופלגת. בכ"ד באלול רצ"ט (1539) נמנה עם חותמי ההסכמה בוירונה על מינויו של רב הקהילה ר' יוחנן בן סעדיא, ובשנות שי"י—שי"ג שימש כסופר ק"ק וירונה. לקרימונה עבר כנראה בשנה שלאחריה, שכן בתשובת אמפ"ך משנת שט"ו אומר הוא עליו ועל ר' משה מנחם רפא: 'אשר זה כחמש ועשרים שנה על מי מנוחות נהלו הק"ק הזה' (סי' י). ר' יעקב היילפרין בספרו נחלת יעקב, פאדובה שפ"ג, מביא שתי תשובות שלו (סי' ו, יג) משנת שכ"ח, ומכנה אותו 'ר"מ [= ריש מתא] דק"ק קרימונה' (ראה מ' מורטארה, מזכרת חכמי איטליה, פאדובה 1886, עמ' 27; גירונדיניפי, תולדות גדולי ישראל, טריאסטי 1853, עמ' 175, סי' פג, שבטעות כינהו יעקב; י. זנה, אבני בנין, עמ' 11, 25). בשנת שמ"א היה עוד בחיים, והשקיע את הפולמוס בעניין הנחת תפילין בחולו של מועד, שפרץ בין אמפ"ך לר' פלט בקרימונה (שו"ת אמפ"ך, סי' כו; מונטיפיורי, דף 464 ב; כ"י מנטובה, דף לה ע"א). אף הוא חתם בראש רבני קרימונה על תשובה מט' בשבט שמ"ד (שו"ת ר' אברהם ב"ר קלונימוס פישקארול מקיירי וכו', כ"י מכוון בן-צבי מס' 4046, דף ז ע"ב).

עזב את קרימונה,¹¹ ספק מחמת שרבו טרדותיו בקהילה ספק מחמת הגזירות שהיו הולכות ומתגברות על היהודים, וניאות לקבל את הצעת פרנסי וירונה לבוא לקהילתם ולשמש כרב מסייע לרבם ר' יועץ ב"ר יעקב.¹² שנה אחר-כך נפטר הרב יועץ, והרב אמפ"ך נתמנה בכ"ו באדר שמ"ו לראש ומנהיג, אב ב"ד עד תום חמש השנים.¹³ בשנת שמ"ט חודש החוזה לשלוש שנים. מחמת זיקנה¹⁴ סירב הרב אמפ"ך להוסיף ולכהן ברבנות, ולפיכך יצא מווירונה ושוב לא חזר אליה.¹⁵ אפשר ששב לקרימונה או לוויניציאה. לפי ידיעה אחת נפטר בשנת שנ"ו.¹⁶ היו לו שני בנים, יעקב ויקותיאל, שהוסמכו לחברות על ידי ר' שמואל יהודה קצינאלנבוגן וחכמי ויניציאה.¹⁷

הרב אמפ"ך היה מחשובי הפוסקים והדרשנים באיטליה בזמנו. מלבד אוסף תשובותיו שנתורו בכתב יד וס' 'צפנת פענח' שהזכרנו, נדפס חיבורו על התורה 'מנחה בלולה'. בספרו זה, בפרשת האזינו, הוא מזכיר ספר שחיבר על מציאות השדים.¹⁸ ואף-על-פי שידע קבלה, נמנע בדרך-כלל מלהביא בספרו דבר מתורת הסוד.¹⁹*

11 התשובה האחרונה שכתב בקרימונה, שנמצאת באוסף תשובותיו, היא מיום מ"א לעומר שמ"ג (כ"י מנטובה 38, סי' מ, דף מח ע"א). ספרו מנחה בלולה נשלם בקרימונה בכ"ד בשבט שמ"ד (ראה דף רז ע"ב).

12 באסיפה ב"ב באלול שמ"ד (י' זנה, אבני בנין, עמ' 27—29). תשובה שכתב לקרובו ר' משה מנחם הכהן רפא בשנת שמ"ו נכתבה בוויירונה. ראה נחלת יעקב לר' יעקב היילפרין סי' ג, דף ז ע"ג — ח ע"ב.

13 באסיפת כ"ו באדר שמ"ו (י' זנה, אבני בנין, עמ' 30).

14 ראה החלטת מי"ג באדר שנ"ב (שם, עמ' 34—35).

15 לדעת רוב כותבי תולדותיו, נמצא הרב אמפ"ך בוויירונה בשעה שנדפס בעיר זו ספרו מנחה בלולה בשנת שנ"ד. ברם, מן התעודות החשובות שפרסם זנה על ק"ק וירונה אנו למדים שלא חזר לשם, ובגו יעקב הודיע לפרנסי הקהילה שאין בדעת אביו לחזור לוויירונה. ר' אברהם ב"ר יחיאל כהן מפורטו הגיה את הספר, ובוודאי גם נתעסק בו (ראה דברי המגיה בדף רח ע"ב). ר' יחיאל פורטו הוא מחבר ס' חות יאיר, ויניציאה שפ"ח.

16 מ' שטיינשניידר, על פי אוהב גר, בנו של שד"ל (Cat. Bodl., III, p. 2828).

17 'העתק סמיכות חברות' שלהם נדפס בס' נחלת יעקב הנ"ל, סי' לח. בשו"ת ר' אברהם פישקארול (לעיל, הערה 10) נמצא 'כתב האלוף מהר"ר מנחם רפא לנכדו מהר"ר משה רפא' (דף מז ע"א) ו'תשובת כמהר"ר משה רפא לדודו מהר"ר מנחם כ"צ רפא' (מז ע"ב). והכוונה לבן אחיו.

18 וזה לשונו: 'ואני חברתי מאמר על הוכחת מציאות השדים בו הארכתי לנגד הפילוסופי' באלה, ובפרט דעת יואן פיקו דילה מירנדולה, אשר חיבר בדרוש הזה (מנחה בלולה, וירונה שנ"ד, דף רא ע"ב. ועיין גם דף יב ע"ב).

18* וזה לשונו: 'כי מאחרי לוקחה מאתנו הגמרא גתמלאה הארץ דעה ממקובלים בעלי החכמה האלהית יושבי בסתר עליון ומסתכלים באספקלריא המאירה. ואני בעניי ובאולתי רמים וגבוהים הדברים בעיני, כי על כן בחבורי הזה לא ימצאו כאלה כי אם זער שם זער שם' (דף רז ע"א). ועיין בפרשת בראשית, על הפסוק 'ונהר יוצא מעדן, שכתב: 'ולמקובלים בזה סוד' (דף ו ע"א).

רבי אליעזר אשכנזי

ר' אליעזר בן אליה הרופא אשכנזי היה גדול בתורה ובמדעים, ואישיותו רבגונית. יודעים אנו שנולד בשנת רע"ג (1513) כנראה בוויניציאה.¹⁹ הן אביו הוא ר' אליה ב"ר אבא מרי חלפן, החכם והרופא העשיר בוויניציאה, נכדו של הפוסק הגדול ר' יוסף קולון (מהרי"ק).²⁰ בגיל צעיר נסע אליעזר לשאלוניקי ולמד בישיבתו של ר' יוסף טאיטאצאק; אחר כך עלה לצפת,²¹ ועבר למצרים ועשה בה עד שנת שכ"ב. בשנה זו העתיק דירתו לפאמאגוסטה באי קפריסין. שם ראהו ר' אליהו מפיסארו וכתב עליו דברי הוקרה מופלגים. בראשית שכ"ד עמד לנסוע לוויניציאה 'להקביל פני כלתו בת החכם השלם כמו"ה שמואל יהודה יצ"ו בן לגאון מהר"מ מאיר מפאדובה ג"ר, אשר לקחה בעד בנו יצ"ו.²² ואכן בשנת שכ"ד היה בוויניציאה והסכים לפסקו של מהר"ם מפאדובה בעניין הגט של תמרי—וינטורצו.²³ ברם, בשנה זו עצמה חתם בראש מתקני התקנות של חברת גמילות חסדים בפראג.²⁴ כלום נמצא בפראג ומשם עבר לוויניציאה, או שמא מוויניציאה נסע

19 דבריו של ההיסטוריון ברגמאסקי (ראה לעיל, הערה 5, עמ' פ) בעמ' 10—11, שר' אליעזר אשכנזי נולד וגדל בקרימונה, מוטעים הם בלי ספק. על ר' אליעזר אשכנזי עיין בייחוד: ר' חיים מיכל, אור החיים, פרנקפורט דמיין תרנ"א, עמ' 198—200. ועל פיו כתב דבריו אליעזר גרסנהויז, אשל הגדולים (חלק ג של שם הגדולים, מהדורת ניו-יורק תשי"ח), עמ' צו—צח. עיין גם: יחיאל מתתיהו צונץ, עיר הצדק, למברג 1874, עמ' 20—23 ובהערות, עמ' 28—29.

20 משה פרוינצאלי ממנטובה מכנה אותו בתשובה ששלח אליו 'רומי' ונכדו של המהרי"ק (עיין מ' מורטארה, מזכרת חכמי איטליה [לעיל, הערה 10], עמ' 4). ר' אליעזר עצמו מציין זאת כמה פעמים באיגרתו לר' אברהם (ראה תשובה ט). גם אביו ר' אליה מנחם חלפן מייחס עצמו למהרי"ק, וכותב: 'תעין בתשובת אבי זקני מהרי" קולון זצ"ל' (שו"ת הרמ"א, סי' נו).

21 ראה מ' בניהו, תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 281. וראה דברי ר' בנימין אהרן ב"ר אברהם סלניק מקראקא: 'אנו מחמירין בכיסוי הקדרה לאסור אפי' שאינו ב"י [בן יומו]... וכן שמעתי מהחכ' מוהר"ר אליעזר אליעזר [?] אשכנזי שנשאל מהרב הגדול מהר"י קארו ג"ע למה ועל מה מחמירין האשכנזים לאסור הכיסוי... והשיב לו מאחר שהכיסוי הוא מקבל טע' המאכל על ידי זיעת העשן' (שו"ת משאת בנימין, קראקא שצ"ג, סי' נח, דף צט ע"א). גם ר' יעקב ב"ר יצחק לוצאטו מצפת מזכירו בספרו בלשון זה: 'וקבלתי מן הגאון מהר"ר אליעזר אשכנזי בן הר"ר אליה הרופא על מאמר זה...' (כונת האגדות, באסיליאה שמ"א, מאמר לו, דף סח ע"א).
22 עיין: איגרת ר' אליהו מפיסארו משנת שכ"ג, במסעות ארץ-ישראל לא' יערי, ת"א תש"ו, עמ' 190; בצלאל רות, 'לתולדות היהודים בקפריסין', ספונות, ח (תשכ"ד), עמ' רצב.

23 הצעה אודות הגט, ויניציאה שכ"ו, דף ה ע"א. ועיין: ש' סימנסון, 'שעורית הגט תמרי—וינטורצו', תרכ"ץ, כח (תשי"ט), עמ' 378. תשובה אחרת שלו שכתבה בוויניציאה בשנה זו, בחודש אב, נדפסה בשו"ת ר' משה איסרליש, והוא חותם: 'נאם הצעיר מתגורר פה וויניציאה' (סי' צו, אמשטרדם תע"א, דף נה ע"ד).

24 משה וואלף ייטליש, זכרון ליום אחרון, פראג תקפ"ח, דף 114. פרט השנה כתוב בצורה זאת: חמשת אלפים ושלש מאות ועשרים וארבעה; והתימתו: אליעזר אשכנזי ב"ר אלי' רופא זצ"ל.

לפראג? ושני אלה קשים, שכן בחודש אב ש"ד היה בוויניציאה, וכיצד בסופה של אותה שנה היה לראש בהנהגת הציבור בפראג? ועוד, שבתקנות לא נרמז דבר על שהותו בפראג כעובר אורח. לפי עדותו של ר' אליהו מפיסארו לא התכוון ר' אליעזר אשכנזי לשהות בוויניציאה יותר מחודש ימים, והנוסע הרהר בדעתו אם לא ראוי לו להישאר שנתיים בקפריסין וללמוד תורה מפיו. כנראה נשתנו תכניותיו ולא חזר לקפריסין אלא שנה או יותר אחר-כך.

ר' אליעזר אשכנזי התעניין בשאלות מדיניות, היה מעריצו של דון יוסף נשיא,²⁴ אשר החל משנת 1563 ואילך עשה נסיונות לכבוש את קפריסין מידי הוויניציאנים. בשנת 1568 ציווה מושל האי לאסור באזיקים יהודים ונוצרים, ואפשר שמשום כך נאלץ לברוח משם. בשנת ש"ל, בימי המצור התורכי על קפריסין, השתקע בוויניציאה,²⁵ הורה בישיבה והעמיד תלמידים. לפי עדות שמביא יש"ר מקנדיאה נאלץ ר' אליעזר אשכנזי לעזוב את ויניציאה בעטיים של חילוקי-דעות עם ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן, וקשה לדעת מה הן העובדות ממש.²⁶ מכל מקום קרוב אני להניח שיחסייהם נשתבשו בעניין 'חרם סתם' שהכריז ר' אליעזר אשכנזי, ושעליו ידובר בסמוך. כלום לא נתקיים החיתון בין בנו של מהר"ם מפאדובה ור' אליעזר אשכנזי? בתשובתו של ר' שמואל יהודה בעניין שרי הבריות הוא יוצא בתקיפות נגד פסקו של ר' אליעזר אשכנזי, ולא נזכר דבר על יחסי-קירבה ביניהם, מה שאין כן ר' רפאל יוסף טריוויש (עמ' קלב). ר' אליעזר אשכנזי השתקע בקרימונה בשנת של"ב ולא ישב בה שנים הרבה; עבר לפולין והיה לאב ב"ד בפוזן, התיישב בקראקא, ושם נפטר בשנת שמ"ו.²⁶*

24 הוא הקדיש לו את ספרו יוסף לקח, קרימונה של"ו, וקראו על שמו. ראה מ' בניהו, הדפוס העברי בקרימונה, ירושלים תשל"א, עמ' 22, 232–234.

25 בשו"ת ר' אהרן ב"ר ישראל פינצי מאריי נמצאת הסכמתו על פסק של ר' משולם מלפני כ"א חשון של"א, ואין ספק שנכתבה בוויניציאה, ומכל מקום באיטליה (כ"י מכון בן-צבי, מס' 4040, דף 50 ב). אכן הקושי בקביעת שנות נדודיו יותר מאשר המקורות גורמים אותו, הוא בעטיים של דברי ר' אליעזר אשכנזי עצמו בהקדמתו לספרו 'יוסף לקח'. הוא כותב בשנת של"ו שעד שנת ש"א ישב בהשקט, ומאז 'חמש עשרה שנה מרדו, כי מאז הניעני הזמן ממצרים לעם לועז היו ימי מגורי באי גיפרי עיר פמגושטה, יסור יסרגי יה ולמות לא נתנני' (דף ב ע"א). שומע אתה מדבריו שמשנת ש"א ועד של"ו עשה בפאמאגוסטה. כלום ביתו היה בעיר זאת, ומשם היה יוצא למקומות אחרים ואף מתגורר בהם? לא מספיק לנו קושי זה, ושני חכמים בדורו כותבים, האחד שממצרים בא לוויניציאה (ראה הערה 26), והשני — לקראקא — (ראה הערה 26).

26 ואלה דברי יש"ר מקנדיאה: 'כי ממצרים נתגלגל ע"י סבות ועלילות ובא לוויניציאה. וגם שם לא מצא מנוח מחמת מהר"ר מפדובה וסיעתו, שהקיפוהו כעכנא וכאשר תעשינה הדבורי עד שהוצרך לישא רגליו לקרימונה' ('נבלות חכמה', בס' תעלמות חכמה, באסיליאה שצ"א, דף מו ע"א).

27 ר' בנימין ב"ר אהרן סלניק ראה תשובה 'להחכם רבי אליעזר אשכנזי ז"ל שהורה הלכה למעשה בק"ק פוזנא' (משאת בנימין [ראה הערה 21], סי' צ, דף קלד ע"ב); ר' יוסף ב"ר מרדכי גרשון מקראקא כתב תשובה 'למהר"ר אליעזר שבא ממצרי' ונעשה אב"ד בק"ק פאזנא על תשוב' שהשיב, וכינויו לזר' (שאריט יוסף, קראקא

בגלל השכלתו הרחבה וטבעו הבלתי מתפשר לא בכל מקום היה ר' אליעזר מקובל ורצוי, ועל כן הוכרח תדיר להעתיק מגוריו. לא תמיד ניתן לקבוע את הזמן ששהה בכל מקום ומקום, אף המקורות שבידינו סותרים לפעמים זה את זה. שניים מחיבוריו נדפסו: 'מעשה ה' / דרשות על המעשים שבתורה (ויניציאה שמ"ג); 'יוסף לקח', פירוש מגילת אסתר (קרימונה של"ו).

לא ברור מה היה מעמדו של ר' אליעזר אשכנזי בקרימונה. הוא הגיע לעיר זו כשנה אחר הרב אמפ"ך, ואין ספק שהיכרותם החלה בוויניציאה. שניהם והחכם הוותיק והזקן ר' יצחק זעליקמן חפץ היו מורי הוראה הראשיים בקהילה, ואנו יודעים שבכמה עניינים לא נשתוו דעותיהם.

הפולמוסים שעורר רבי אליעזר אשכנזי בקרימונה

סמוך לבואם פגע ר' שלמה ירושלמי בר' אליעזר אשכנזי, והדבר עורר פולמוס בין החכמים. ומעשה שהיה כך היה: ²⁷ ר' אליעזר אשכנזי הכריז חרם סתם על כל מי שיודע פסול על עדים שהעידו על קידושי אשה לבוא ולהעיד. גם חכמי פירארה ור' קלמן נויירה פסקו שהאשה פנויה ויכולה להינשא. ר' שלמה ירושלמי לא סבר כמותם, ואף הוציא מתחת ידו כתב שבו זלזל כאילו בכבודו של ר' אליעזר אשכנזי. 'האלוף מהר"ר מנחם כהן רפא יצ"ו ותרין חכמים' הורו שיש להסיר מעל ר' שלמה ירושלמי את 'כתר ההוראה'. אין ספק שר' מנחם זה אינו אמפ"ך, אלא קרובו ר' משה מנחם רפא, שיוזכר להלן. שמו של כותב התשובה הוא לא נזכר, אך דומה שיש לפקפק אם הוא אמפ"ך. גם הוא הכיר בגדולתו של ר' אליעזר אשכנזי, וכתב שאין צורך להרבות בשבח, כי 'כל הארץ כבודו באופן אשר לא דומיה תהלה'. תמה הוא כיצד דנו בחומרה את ר' שלמה ירושלמי מבלי לשמוע טענותיו, וגם אם לא היה רב וחכם אלא 'כאחד הרקים שבשוק לא היה

ש"נ, ס"י יט, דף כח ע"א). ספרו מעשה ה' נשלם בעיר גניון שליד פוזנא (עיין בסוף הקדמתו). כנראה בשנה זו או בשלאחריה התיישב בקראקא. עדויות על שבתו בקראקא מצויות בידינו. ר' יוסף ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ כותב: 'והיה בכאן הגאון כמהר"ר אליעזר ב"ר אליה אשכנזי והתיר' (שאריית יוסף, ס"י כג, דף לד ע"ד). ר' יעקב יושע מקראקא בעל פני יהושע כותב 'שהרביץ תורה בישראל בהיותו אב"ד בק"ק קראקא' (ראה הערה 44). מצבתו היתה ידועה בעיר זו. וראה העתק נוסחה: J. Christ. 1733, p. 1211 *Wolf, Bibliotheca Hebraea*, IV, Hamburg עיין גם ב'עיר הצדק' (ראה הערה 19).

²⁷ הידיעות על כך לקוחות משתי תשובות שבשו"ת אמפ"ך, ס"י ד—ה. הראשונה (כ"י מנטובה, דף ג), על הסרת כתר ההוראה מר' שלמה ירושלמי, אין עליה שם הכותב; והשנייה (דף ד ע"ב — ה ע"ב), בעניין 'פיסול עדי קידושין' היא של אמפ"ך. דומה ששתיהן סובבות על עניין אחד, שכן בסי' ד נזכר פסק אלוף פירארה להתיר את האשה ברוניטה מגריציאה בלא גירושין, והכותב אומר שבעצם העניין לא יעסוק בתשובה זאת. הוא פותח דבריו בכך, שבימי החג 'היה לי שיח ושיג עם ק"ק מנטובה', כלומר נמצא בה ובשובו נודע לו על הפסק של ר' מנחם כהן רפא. להלן יוברר שהכותב אינו אמפ"ך, וקרוב לדאי שהוא ר' שמואל יהודה קצנאלנבוגן. [ועיין עתה, נספח ג.]

להאלוף הג"ל לבא עליו בדרשות של דופי בכתב הנזכר. לדעתו ביקש ר' אליעזר אשכנזי תואנה נגדו, כי אין דעתו נוחה ממנו שאינו מכבוד: 'הלא הגאון אשכנזי נר"ו אצבע בין שיניו, והאיש אשר לא יחוש לכבודו נמשל לבהמות נדמה'; אולם בדברי ר' שלמה ירושלמי אין זלזול כלפי ר' אליעזר אשכנזי: 'איני רואה את כל מאומה בידו אשר יכול לתקוע לו יתד נאמן לומר שהאלוף מהרר"ש פגע בכבוד הגאון אשכנזי'. תרעומת קשה יש לו לכותב על ר' מנחם רפא: 'מאין מצא האלף הכהן להורידו מהרבנות. הן אלה העדר כבוד לשיני ארץ גאוני עולם אשר באלה הכתירותו, אף כי לא ידעתי שמותם'. אף הוא סבור כי 'נכון וראוי הוא לכל תופסי התורה להיות חס על כבוד הגאון האשכנזי הג"ל', אבל יש לקרוא את 'האלוף מהרר"ש ונשמע מה יהיה בפיו על אודות המכתב הלזה'. ולכן הוא גוזר על ר' שלמה ירושלמי שירד לפני גאוני ואלופי ב"ד ויניציאה' תוך עשרים יום מעת שייוודע לו על גזירתו, ועד אז 'אשר גזר על השלוחי צבור ולכל אשר בשם ישראל יכונה לבל יקראוהו לא רבי ולא חכים אדרבא על חזקתו 'עמוד'.

יש מקום לפון אם אין בעל התשובה הראשונה ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן. דרך אמפ"ך להזכירו בשמו ולכנותו רבו, וכאן אינו אומר עליו דבר וכותב 'גאוני ואלופי ויניציאה' סתם, ולא עוד אלא שבתשובה שלאחריה, ששמו של אמפ"ך עליה, נזכר פסק של 'הגאון מ"ו כמהר"ר יהודה' על עיקר הדין של האשה. דעתו של אמפ"ך היתה אף היא נגד הוראת ר' אליעזר אשכנזי שיש לבטל את החרם על היודע עדות, וכך כתב: 'על כן גוזרני (אם באלה יסכים עמי מ"ו כמהר"ר יהודה יצ"ו) לפרסם ע"י השמש בכל בתי כנסיות ק"ק ויניציאה יצ"ו ואף במקום משכן האשה [פירארה] דהאי איתתא אשת איש גמורה היא ואם החרם סתם עדיין נח בכוחל בית הכנסת יהיה נעשה לו כיתר דין נחלא'.

דברי אמפ"ך על ר' אליעזר אשכנזי באים ללמד על היחסים ביניהם: 'ועם כי אהבתי את אדו' הגאון כמהר"ר אליעזר אשכנזי יצ"ו, אשר מצודתו כבר פרוסה על כל אנשי הגולה ונודע בשערים היותו שר וגדול בישראל, ובפרט מאז זיו אורו מאיר ומזהיר לבני קהלינו פה ק"ק קרימונה, וקשה עלי כמחט לבשר החי להתנגד כוונתו... מ"מ האמת אהובי יותר מן הכל'.²⁸ והוא מוסיף: 'ולא לכוונת נצוח ומחלוקת, כי כן הגאון אשכנזי נר"ו עטרה לראשי עדנתיו. ובכל עת יבואו דבריו אשר יעמדו בכור הנסיון ובפטיש היושר, אודה ולא אבוש לומר טעיתי'.

משנתעורר הפולמוס על ס' 'מאור עינים' לר' עזריה מן האדומים, שוב נחלקו בדעותיהם על הספר. אמפ"ך שלח מכתבים לחכמי איטליה, וביקשם להצטרף אליו בהכרזת איסור על הספר, דרש ברבים והזהיר את הציבור שלא יקראו בו.²⁹ באיגרתו לרמ"ע מפאנו, רמז על חילוקי הדעות בינו ובין ר' אליעזר אשכנזי, בכותבו: 'כי שמה [במנטובה] הקול נשמע, אכן מבטן מי יצא לא ידעתי, כי

28 שו"ת אמפ"ך, סי' ה; כ"י מנטובה, דף ד ע"ב; כ"י מונטיפיורי, דף 423 ב; כ"י ירושלים, דף 108 א.

29 עיין בהערה 10 לעיל.

הגאון אשכנזי יצ"ו ספר בשבח הספר, כי על כן השמעתים כי מעלת כ"ת האשכנזי עדיין לא הגיע לקראת החלק השלישי הנקר' ימות עולם, אשר שמה ינוח גורל הרשע, ובאולי ובלי אולי בהגיעו שמה גם מעלתו יאמר דין לא הניין לי. ובהכיר בני קהלתי יצ"ו היותי מד[בר] על און שומעת והיותם סרים למשמעתי לא יצאתי עמהם לקראת נחשים ולגזור גזירות על קריאת הספר, ובפרט מבלי היות האיש הגאון אשכנזי בביתו, כי כן במקום גדולי' אין מדרכי לפסוע על ראשי עם קודש'...³⁰

מינוי 'שרי הבריאות'

נחזור עתה לעניין המחלוקת, ומעשה שהיה כך היה: משהחל לפרוץ הדבר בדוכסות מילאנו, ובייחוד בוירונה הסמוכה,³¹ מינו פרנסי קרימונה בחג הסוכות של"ו

D. Kaufmann, *Gesammelte Schriften*, III, Frankfurt a/m 1915, p. 94 30 1576. 'Si scoperse quest'anno la peste in Milano, essendosi prima 31 scoperta in Mantova, in Brescia, in Venetia, in Pauia e in molti altri luoghi d'Italia, e andò perseverando tutto l'anno seguente. Hebbe veramente la nostra città segnalatissima gratia dal Signor Dio poichè, conuenendole quasi a viva forza tener commercio con tutte le predette città fu nondimeno per divina bontà conseruata in tanto pericolo sana e illesa' (Antonio Campo, *Historia di Cremona*, Milano 1645, pp. 199—200).

ועל וירונה:

'Entrati nell'anno 1575 si senti qualche cosa di contagio a Trento, Venetia, & a Milano, che perciò furono proibiti i commercii, & ognitrafico di quelle: fecensi molte provisioni, mandandosi i cittadini alle Porte, per ricever le Fedi della Sanità, con altre diligenze, per conservar la Patria da questo morbo, ma non ostante queste diligenze, passò anco in questa Città, dove ne morirono di ogni dieci due: Si ricorse anco a Dio, mentre questo publico fece voto di far'una solenne processione, l'ottavo giorno di decembre, che fu la festa della Concettione di Maria Vergine, la qual tutt'ora si osserva di fare...' (Lodovico Moscardo Patritio Veronese, *Historia di Verona*, Verona MDCLXVII, p. 434).

A. 1575. 'La pesta di nuovo grassa in Verona, per cui mancando la quinta parte degli abitatori, la città fa voti a Dio di fare ogni anno una solenne processione l'ottavo giorno di Dicembre in onore della Santa Concezione della Gran Vergine. Per questo ancora fu da Monsignor Agostin Valerio introdotto l'uso di far orazione al segno che dalla maggior Torre si dà alla prima ora della notte...' (Supplementi alla Cronica di Pier Zagata dedicati a Sua Eccellenza il Sign. Giampiero Dolce Patrizio Veneto, Vol. II della seconda parte. In Verona, MDCCXLIX, Per Dionigi Ramanzini libraio a San Tomio, p. 98).

את הרבנים יצחק זליקמן חפץ, אברהם מנחם כהן פורטו ומשה מנחם כהן רפא ל'שרי הבריאות', וניתן להם הכוח גם לגבות מסים, לפקח על המשטר הפנימי, להטיל עונשים וחרמות ולעיין בכל שאר 'מילי דמתא' (תעודה ה). היהודים עסקו במסחר הבגדים, והיה חשש שמא בבגדים הישנים היו מעבירים את גורמי המחלה. לפיכך הוטל עליהם גם 'להשים סדר בקניות ומכירות בגדים חדשים גם ישנים וכאלה על הסובבים בעיר ויושבים בטל, וכן על ההולכים ארחות ובאים לגור פה עמנו' (שם). הדבר גבר, ובכ"ה בתשרי תיקנו 'שרי הבריאות' — כיוון שאין להקדים רפואה שיותר מסוגלת ויותר ודאית להיות נרצית אצל ה' יתברך כי אם לפשפש במעשינו ולהשיב דרכנו' — שכל אחד ואחד מהקהל עד גיל שישים יתענה בחודש חשוון שני, חמישי ושני, לפי מנהג האשכנזים (תעודה ו), אלא שהדבר יהיה חובה על הכול, ולא רשות, וזאת למשך שישה חודשים, 'מהיום הזה עד ניסן של"ו, 'שום איש או אשה מבן עשר שנים ומעלה לא יוכלו לצחוק שום צחוק בעולם... בעיר הזאת ולא חמש מילין בגבול סביבותיה מבלעדי צחוק האישקאקי בלא מחיר כסף או שוה כסף רק בחנם, חוץ מן הימים שאין אומרים בהם תחינות, בבית־החתנות ובבית שיש בו ברית מילה. לבד מחיוב התענית ואיסור הצחוק, כללה התקנה בקשה ליחידי הקהל להתאסף 'לעת ערב אחרי סגירת הבוטג'י [= חנויות]... בבית הכנסת הגדולה' כדי לשמוע כחצי שעה אחד מ'שרי הבריאות', שיקרא באזניהם איזה פוסק [ספר דינים] יישר בעיניהם, סובב בפרטי המצות אשר רבים נוקשים ונכשלים בהם...'

אלה הם הדברים המוסריים שבהם ביקשו לגדור בעד התפשטות הדבר. ברם, הם גם לא הזניחו עניינים מעשיים, ולא אסרו לקנות מיטלטלים, כדי שלא לקפח פרנסת המוכרים, 'זולת מטות וכל כלי נוצה וקאלצי ישנים מטולאים ובגדי פשתן מלוכלכים' (שם).

הזיכוח בין חכמי קרימונה על תקנות 'שרי הבריאות' בקהל נמצאו כמה יחידים מהועק"י שראו בתקנה זו גזירה שאין רוב הציבור יכול לעמוד בה. משום כך פנו לר' אליעזר אשכנזי ושטחו לפניו את קובלנותיהם. היה דיון על כך בפומבי בלילה אחד (תעודות ט—י). הרב אשכנזי הביע דעתו שהתקנה לא נעשתה כדין. תחילה אמר זאת בעל פה להרב אמפ"ך (תעודה ט). לדבריו נדרש 'מאחד השרים ההם אשר גזרו כן... להשיב על זה בכתב' (תעודה ז). כלומר, שכל כך החרפו חילוקי הדעות ביניהם עד ששוב אי־אפשר היה לשאת ולתת בנחת בחבורה.

לא נעסוק כאן בבירור ההלכתי. ברם, צריך לציין שלדעת ר' אליעזר אשכנזי כל עוד לא הגיע הדבר לקרימונה לא משתמע מן האמור במשנה שיש לגזור תענית. מסקנתו היתה שאין לציית לגזירת 'שרי הבריאות', ולא עוד אלא שחרץ את דינם בחומרה 'יתירה, שראוי 'להעביר אותם מלהתעסק בצרכי הצבור כיון שאינם חוששים לכבוד הצבור' (שם). ר' אליעזר אשכנזי לא נגע בתשובתו בעניין איסור הצחוק. המשיב לטענותיו היה הרב אמפ"ך (סי' ח), ומכאן נראה

שהוא מילא תפקיד מכריע בקביעת התקנות, שעמו היה הוויכוח, וכי הוא אשר דרש מר' אליעזר אשכנזי לנסח את הסתייגותיו בכתב. לעניין הטענה שהדבר הגיע רק עד וירונה, משיב אמפ"ך שהמגפה החלה כבר נוגפת גם בתושבי מקומות יותר קרובים, כגון מורה, ריוירי וויניציאה. ולדעתו היה מקום לגזור תענית גם מסיבה אחרת: 'הלא נתלולו הסחורות ונתקפחה מחיית בני ברית... עד כי אין קונה. ובוודאי אחינו אשר במורה וריוירי ח"ו וב"מ ימותו מחוסר כלי אף אם יינצלו מהדבר והוא הדין לאנשי קרימונה. כל שכן וקל וחומר שהתענית שגזרו הוא מנהג האשכנזים וכל שביקשו הוא להטיל זאת גם על אלה שלא קיימה. לעניין הצחוק ביקש אמפ"ך לנמק מדוע אי-אפשר למנועו.

על השגותיו של הרב אמפ"ך השיב ר' אליעזר אשכנזי (סי' ט), שהואיל והשלטונות הטילו הסגר ואין יוצא ואין בא מן המקומות הנגועים, אין חשש מהתפשטות המגיפה לקרימונה, ושוב שכל התקנה לא הותקנה אלא משום שבאו שמועות על הדבר בוירונה. אמת שהאשכנזים נוהגים להתענות בה"ב בחודש חשוון; ברם, כיוון ש'שרי הבריות' גזרו כך בחרם, שוב אין קיום התענית מכוח המנהג, אלא משום גזירתם.

בסוף תשובה זו עונה ר' אליעזר אשכנזי גם בעניין התנגדותו לאיסור המשחק. הוא עצמו אסר צחוק בשבת, אבל בימות החול, 'בהיות... רבים מהם צוחקים בתמים וביושר' אין הוא סבור שאפשר לאסור. לדעתו מינויים של 'שרי הבריות' היה אך ורק 'לענין הבריות, ואין זה ענין אצל זה'. נכון שסופר הקהל ר' משה מנחם הכהן רפא כתב בפנקס שניתן להם גם לעיין 'במילי דמתא', אבל אין להסיק מכאן ש'נתן לכם מלכות הורדוס'. הוא מחשיד את סופר הקהל שהוא נוגע בדבר, שהרי הוא אחד משלושת 'שרי הבריות'. כנגד הטענה שהפרנסים האמינוהו וקבעו שכל אשר נחתם בידו 'כאלו חתום מיד כל בני הק"ק יצ"ו ויהיה לו בכלל כל דיני נאמנות של כל סופרי הקהל והמדינות' (תעודות ב, ד מן השנים של"ב ושל"ה),³² משיב ר' אליעזר אשכנזי, ששניים—שלושה 'מהנועדים', כלומר משמונה-עשר הפרנסים של הקהל, הכחישו את דברי אמפ"ך, ואמרו לר' אליעזר אשכנזי שכל מה שנכתב בהסכמה (תעודה ה) על הצחוק, לא הוסכם עליו באספת הפרנסים.

דברים קשים ביותר כתב ר' אליעזר אשכנזי גם על הרב אמפ"ך עצמו: 'הנח ידיך מן ההוראות כאלה ומנע רגלך מנתיבם'. הוא משיאו עצה זו כיוון שאם יגיעו דבריו לפני תלמידי חכמים, יתגלה קלונו: 'שא כלייך וקסתך וקנה לך רב ועשה לך חבר באהל תבורך, ואל יקחך לבך לאמר עליך נסמכתי מבטן סמוך לבי לא אירא, עד אשר תמלא כרסך לחם ויין'. כלומר שאל יחשוב שיכול הוא להורות מאחר שהוסמך להוראה, אלא הוא עצמו עודנו זקוק לרב.

חזר אמפ"ך והשיב לר' אליעזר אשכנזי (סי' ט) בקצרה. הסמכות שיש בידי 'שרי הבריות' מטעם הקהל קיימת כל עוד לא מינה הקהל ממונים אחרים.

32 משום כך באו בכ"י מרצבאכר העתקי תעודות אלו מפנקס הקהל לפני התשובות. הסופרים האחרים לא הבינו את סמיכות עניינן לפרשה הנדונה כאן, והשמיטון.

את דברי הפרנסים שהכחישוהו דחה בהביאו קטע מנוסח המינוי, ולדעתו אף כל שמונה-עשר חברי הקק"י לא יוכלו להכחישו. הוא מסיים את דבריו בקריאה לכבות את אש המחלוקת, וכיוון שר' אליעזר אשכנזי הוא הזקן, עליו לעשות זאת.

ברם, החל בהשכנת שלום הזקן שבחכמי קרימונה, ר' יצחק זעליקמן, שהוא עצמו נמנה עם 'שרי הבריאות'. הוא דיבר עם ר' אליעזר אשכנזי וביקשו לרכך את עמדתו. בסופו של דבר הסכים: (א) להסיר גזירת נח"ש על המשחק ולהמירו בקנס של סקודו אחד לקופת 'שרי הבריאות'. (ב) לבטל את חיוב התענית, אבל עם זאת מי שלא יתענה בחודש חשוון, יתן כופר תעניתו ריאל אחד 'אל גנוי אלופי הבריאות'. פשרה זאת ר' אליעזר כתבה ור' יצחק זעליקמן חתם עליה. למען השלום הסכים לה גם הרב אמפ"ך, ובשולי ההסכם כתב דברים אלה: 'לא שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך שלא להחזיק במחלוקת'. לכאורה בכך נסתיימה הפרשה.

התערבות חכמי ויניציאה ופירארה

ברם, הסדר זה, שמשמך בו זקן חכמי קרימונה שוב לא היה אמפ"ך יכול להחזיק בדעתו ולגרום מחלוקת, ספק אם היה לו קיום. בעיצומו של הוויכוח החריף בין שני חכמי קרימונה כתב אמפ"ך פסק ארוך בעניין תקנות שרי הבריאות וכל הכרוך בהן, ושלחו למרכז ההוראה בוויניציאה שבראשו עמד ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן; ולאחר שקיבל את תשובתו, צירפה לדבריו ושלחם למקומות הסמוכים, אל רבני פירארה ואל רבה של קאסאלי, שהוא עצמו היה מקרימונה. וכמותו עשה גם קרובו ר' משה מנחם רפא. תגובותיהם של גדולי ההוראה היו ברורות וחרירות ביותר. הכול הסכימו עם דעתו של אמפ"ך, ולא זו בלבד שסתרו את נימוקיו של ר' אליעזר אשכנזי, אלא גם התנגדו למעשיו ולא ניקוהו מחשד. נימה חשובה מצויה בתשובה של ראש חכמי ויניציאה וחכם בלתי ידוע מפיס שעשה בוויניציאה, ר' יוסף פיקאס³² (עיין נספח ג), שהסכים על פסקו של ר' שמואל יהודה. הם אמנם סתרו כל טענה וטענה, אבל הוסיפו שגם אם נכונים נימוקי ר' אליעזר אשכנזי, לא היה הדין עמו. 'שרי הבריאות' הם ממונים על הציבור, ולפיכך יש בידם להתקין תקנות כראות עיניהם, אפילו אין כמותן במשנה ובפוסקים, ובכוחם לפעול גם נגד הדין אם השעה צריכה לכך (סי' יד, טז). אף ר' ישמעאל חנניא מוואלמונטו, מפירארה, כתב: 'יפה כיוונו האלופים שתקנו להתענות והדין דין אמת, אפס כי אין לתקנה צורך ממנו, ואפי' לא יהיה הדין כך השעה צריכה לכך' (סי' יח). דברים בוטים כתב ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן על דרכו של ר' אליעזר אשכנזי. רבה תמיהתו כיצד 'חכם זקן בא בימים ימלאנו לבו לדבר תועה על עיר ואם בישראל'. והוא מודיע שאם אמפ"ך

³² אמפ"ך מביא בספרו על הפסוק 'יעבר נא אדוני' בפרשת וישלח: 'ושמעתי מפי מקובל מפ"ס, כי הרוצה לדבר בפני מלך או שלטון...' (מנחה בלולה, דף מא ע"ב). ואולי הוא ר' יוסף מפ"ס. ראה עליו להלן, עמ' קלב, הערה 162.

לא יכתוב פסק נגד דבריו של ר' אליעזר אשכנזי בעניין המשחק, כפי שעלתה במחשבתו, הוא יעשה זאת: 'אדברה וירוח לי לעת מצוא שעת הכושר והפנאי'. בדברי כל המשיבים בוקע קולו של חשד שפעולתו של ר' אליעזר אשכנזי לא מדקדוקי-הלכה ובקשת תקנת הציבור בלבד נעשתה. אף 'שאר' ר' יוסף רפאל טריוויש מפירארה תמה אם לא 'עלתה טינא בלבד מאיזה טעם אחר' (סי' יז) ור' זנוויל פיסקארולו מקאסאלי מברך את אמפ"ך בלשון זה: 'עלך ה' גם עלה ממחלקת קנאה וריב של מה בכך' (סי' יט). חכם זה הפליג במסקנותיו וביקש לומר שההסדר שעשה ר' זעליקמן להשקטת המחלוקת אין צורך בו:

קרוב אני לומר שאין הק"ק מחויבים לקיים את דברי האגרת השנית, כי כל שקבלו עליהם הקהל דעות אנשים אין הולכים אחר הרוב... והסכמת האלוף מהר"ז חפץ י"ץ יחיד בדורו, כי לא הסכים האלוף מהר"ר מנחם רפא י"ץ עמו וגם אין בידו לחזור מן הראשונות, והאלוף מהר"ר מנחם פורטו י"ץ אומר לא שהדין כך וכו'. א"כ לא הועילו חכמים בתקנתם. על כן רחש לבי דבר טוב, שתקנה וגזירה ראשונה במקומה עומדת (סי' יט). מה עלתה בסופה של אותה מחלוקת? דומה שבגללה עזב ר' אליעזר אשכנזי באותה תקופה את קרימונה, וזהו ההסבר היחיד המתקבל על הדעת.³³ קשה היה לחכם וזקן שדעתו תקיפה לשאת ביטול כולל של דעתו. לעומת זאת אמפ"ך, שאף הוא לא טמן ידו בצלחת, ניחן במידת הענווה. כבר בראשית הוויכוח השיב לר' אליעזר אשכנזי על עצתו שלא להוסיף ולהורות: 'אנכי בפרטות הח"מ ידעתי תמיד כי כתר זו אינה הולמת אותי ומרצוני הטוב אסיר עדי מעלי' (סי' ח). ודומה שלא היה זה תכסיס. בתשובה שכתב בשלהי שבט של"ז, כשנה לאחר כך, חתם את דבריו בלשון זו: 'קרימונה פ' לא ימשול למכרה בבגדו בה של"ז לפ"ק. אלה דברי הפעוט אשר פרק מעל צוארו רבנות שמקברת את בעליה. אברהם מנחם בר יעקב הכהן רפא מפורטו'.³⁴ דבריו אלה מלמדים שנשט את משרת הרבנות, אבל לא ידוע לכמה זמן. הוא נשאר בקרימונה עוד שבע שנים, ומסתבר שלאחר זמן נתבקש לחזור לתפקידו.

מכת הדבר

חשיבותן של התעודות המתפרסמות בזה היא לא רק באור שההלו על פרשה לא ידועה שסכסכה ובלבלה את קהילת קרימונה ערב דלדולה, אלא גם בכך, שהיא מלמדת על תופעות בחיי היהודים באיטליה שחזרו ונשנו בתקופות שונות ובמקומות שונים, ועל היחסים בין הקהילות שבאיטליה עצמה ומחוצה לה. בייחוד

33 אכן בחול המועד סוכות של"ז שוב אין ר' אליעזר אשכנזי חותם עם חכמי קרימונה (ראה הערה 10). Bergamaschi (לעיל, הערה 5) כותב שר' אליעזר אשכנזי גורש מקרימונה בשל חירוף הדת הנוצרית. ברם, הוא היה אנטישמי וספרו מלא דברי שטנה וסילופים. וראה גם: G. B. De Rossi, *Dizionario*, p. 110.

34 שו"ת אמפ"ך, סי' י: כ"י מונטיפיורי, דף 432א; כ"י מנטובה, דף יא ע"ב; כ"י ירושלים, דף 125ב.

ברורות כאן הידיעות על מכת המגפות (שלא היו נדירות באיטליה), על אמצעי מניעתן, כיצד נהגו בנפגעים, ועל השפעתן הכלכלית. הפיקוח החמור ביותר היה בוויציאה (ס' יד): נאסר המעבר ממקום למקום, סחורה שהובאה ממקום נגוע הוחרמה, והסחר בבגדים ובחפצי בית ישנים הופסק. היהודים סבלו מכך במיוחד: 'ורוב היהודים בכל הקהלות מחייתם על בגדים ישנים... ואין לנו נחלות שדות וכרמים רק יגיע כפינו כי תאכל' (ס' יג). מטה לחמם של רבים נשבר אפוא. סכנת הדבר היתה כה עצומה לא רק מחמת שהיה מתפשט ומתרחב ומפיל חללים, אלא מי שחשדו בו שנפגע במחלה, לא היה לו כל סיכוי לחיות. הוא הועבר למחנה הסגר מבודד של מוכי הדבר, שחיו שם למוות. על קרוביהם נאסר לבקדם, ולו רק כדי לדעת מה עלה בגורלם. וכשהיתה מחלתם גוברת, בטרם מתו, היו אוספים אותם בעגלות וזורקים אותם אל בור גדול. פיקוח הרשות הוגבר מאוד באותה תקופה. ואלה דברי ר' רפאל יוסף טריוויש:

כי בימים ההם לא היו עושים כ"כ הרחקות על הדבר וחומרות יתרות כמו שעושים בגלילות הללו להיות סגורים ומנוזים וקרוביהם מרחוק עמדו... אפי' באפשרי רחוק אין להם מרחמים ומלאכי' אכזרים ישולחו בהם להטעינם בעגלות אל עמק יהושפט אפי' כשאינם עדיין גוססים ולא קרובים למיתה... הלא הדברים ק"ו, אם על שדפון מועט וחרב ש"ש [של שלום] גוזרים תענית עאכ"ו בסכנה גדולה כזאת שימות האדם ופקודת כל האדם לא יפקד עליו ולא יהיה לו מרחמים, וכל הקרב קרב אל הקרב רופאים ואומנים טמא קראו למו (ס' יז).

מכיוון שהיהודים עסקו בסחר הבגדים, נקל היה להעליל עליהם שבגללם מתפשט הדבר. וכך כתב ר' משה מנחם רפא, כי הגזירות על הקהילות 'מאודינה... אשר היה בימינו זולת שאר השמדות היו בימי קדם בגלל זה' (ס' יג), ועל התפשטות המגפה בוורונה נמצאו שאמרו 'בחבילת בגדים שהכניסו בה, ע"י נטמאה העיר כולה' (שם).³⁵

אנו מוצאים ידיעות גם על המשפחות הגדולות באיטליה, שנידלדלו ונשמטה מידיהן הנהגת הקהל. ר' משה מנחם רפא כותב: 'ראה אנה הלך ממון ריגיתו [משפחת רייאטי] והאברבנאל ודומיהם' (ס' יג). לדעתו הם לא ירדו מגדולתם אלא משום שהרבו במשחקים. ומסופר בתעודות גם על מרכזיותה של קהילת קרימונה ועל קשריה עם קהילות אשכנז: 'הזאת העיר שיאמרו עליה שעל כל

35 דומה שראוי להביא כאן רשימה מזכרונותיו של ר' אברהם בלצא מקנדיאה על המגפה שפרצה שם בשנת ש"ב. הוא מספר שבאונייה שבאה מקושטא בא 'גוי א' מנוגף ולא הודה למעלת השניטריש... ונכנסו לתוך העיר, והמגפה פשטה. ועל ארכודו אשת ר' שמואל דייני הקצב 'אמרו עליה שהביאה בגדים מנוגפים מהגיות ומכתות בקהל, והם שקנו אותם כלם מתו. ה' ישלם לה שכרה בעולם הבא אם עשתה במעלה'. א"מ הברמן, 'ספר הזכרונות של רבי אברהם בלצא', סיני, כא (תש"ז), עמ' שא, שב.

צרה וצרה פרטית וכללית רחוקה וקרובה היית' משתתפת בממונה ובגופה בתעניות בסגופים בצעקות ובתחנונים, בשביל פיה"ם, מירהר"ן, שוואב"ן, פרי"ן ול רומניי, ויניציא' (ס"י יט). אנשי קרימונה 'מימי קדם' שהיו נשמעים קטניהם וגדוליהם לחכמי ישראל' (שם), ועוד כיוצא בזה.

'הרמת כתר תורה' מעל שני חכמים

לצרור זה אנו מצרפים שתי תעודות על פולמוסים שגם בהם השתתף ר' אליעזר אשכנזי. התעודה הראשונה היא איגרת ששלח לר' זעליקמן ב"ר גרשון חפץ, בהיותו בוויניציאה בשנת של"ב. הוא שלח את המכתב בשמו של ר' משולם קפמן, מזקני חכמי ויניציאה, שהיה כבר זקן לימים ומיוסר במכאובים, ונתקשה לכתוב. ר' משולם פשפש במעשיו לדעת על מה באו לו ייסוריו, ומצא שכל הרבנים שסמך אותם כולם הגונים היו, ולא נכשל אלא באחד, שלא נמצאות בו מידות שמנו בהם בחכמים. שמו לא נזכר, ונראה שהוא מרומז במליצה 'לשלוח יד במרדכי לבדו'. מכיוון שההודעה נשלחה לקרימונה, יש להניח שהוא נמצא באותה קהילה. ר' משולם ביקש להסיר ממנו כתב חברות שניתן לו עד שיתקן את דרכיו, ודרש את הסכמת ר' אליעזר אשכנזי. וחכם זה סמך ידו על גזירת ר' משולם קפמן, אף על פי שלא הכיר את הנסמך.

'הסרת כתב חברות', שכונתה גם 'הרמת כתר תורה', לא היתה מן הדברים הנדירים באיטליה. כוס זו עברה גם על ראשיהם של גדולי החכמים, וסמוך לתקופה זו נענו חכמי איטליה לקריאתו של ר' יעקב קלונימוס מונטייאנה, מרבני האשכנזים במנטובה, 'להרים עטרת הרבנות' מן החכם הנודע ר' משה פרווי-נצאלי;³⁶ ואותו ר' משולם קפמן דיבר עליו דברים קשים גם לאחר שהחזירו לו את עטרת הרבנות, לדבריו 'מסבה בעלמא', ושוב 'נתגאה והוסיף חטא על פשע והזר לסורו ואומר מי אדון לי'.³⁷

מחכם אחר הוסר כתב החברות בעטיו של ר' אליעזר אשכנזי. חכם אחד בשם ר' שלמה ירושלמי פגע בו, ור' משה מנחם כהן רפא ועוד שני חכמים בקרימונה הורו שיש להסיר ממנו את כתב החברות.³⁸ כיוון שחכם זה הכירו ר' אליעזר אשכנזי בקרימונה, בוודאי לא היה אותו תלמיד של ר' משולם קפמן, שעליו מדובר בתעודתנו.

רבי אליעזר אשכנזי משכין שלום בין חכמי מנטובה

בסיומו של פולמוס הגט של תמרי-וינטורוצו

התעודה השנייה היא בעניין פולמוס הגט תמרי-וינטורוצו, שבראשיתו נצטרף ר' אליעזר אשכנזי לדעתם של חכמי ויניציאה כי יש לקיימו, בהיותו בוויניציאה

36 ר' א' קופפר, 'הרמת כתר תורה' מעל ראשו של ר' משה פרובינצאלו ונוסח הבדלה שלי, סיני, סג (תשכ"ח), עמ' קלז-קס.

37 הצעה אודות הגט, ויניציאה שכ"ו, דף כא.

38 ראה לעיל, עמ' פה.

בשנת ש"ו.³⁹ התעודה לקוחה מכתב־יד 'תשובות חכמי איטליה' שהיה בקולג'ו ראפיניקו ברומא.⁴⁰ זמנה מוסק מתוכה. נזכר בה 'הגאון ארי שבחבורה מהר"ר אליעזר אשכנזי בהיותו במנטובה בירח אלול שעבר של"ד לפ"ק'. היא נכתבה, אפוא, בראשית שנת של"ה, בוודאי לא במנטובה, ודומה שאין היא אלא 'חתימה' של חכמי פירארה,⁴¹ שרובם לא תמכו בעמדתו של ר' משה פרוויןצאלי, או שמא נכתבה בוויניציאה, שחכמיה עמדו בראש הפוסקים שהורו להתיר לבתו של תמרי להינשא.

מקובלת הדעה שעקבות פולמוס וינטורוצו ותמרי 'לא נודעו אחרי שנת 1567',⁴² ועתה אנו למדים שיותר מעשר שנים הדהדו הדברים בעולמם של חכמי איטליה. ר' אליעזר אשכנזי הרגיש באלול של"ד 'באיו קטגוריא וצרעת נושנת אשר שמה עיר ואם בישראל בין החכמים'. ברי, שעיקר ההקפדה היתה בין ששת הרבנים של הישיבה האשכנזית במנטובה לבין רבו של ק"ק איטאליאני ובית כנסת הגדול במנטובה, ר' משה פרוויןצאלי ותלמידו ר' פנחס אלייא בן צמח אלייא ממילי. נראה שהחרם שהכריזו רבני ויניציאה על גדול חכמי מנטובה ותלמידו עד שיחזרו בהם מהוצאת הלעז על הגט, וכן 'הסרת כתר הרבנות' מהם,⁴³ לא בוטלו. הווי אומר ששני חכמים אלה לא זזו מעמדתם.

אותו חכם המנסה הפעם להשכין שלום בין חכמי איטליה, הוא שהכרנוהו בתעודות הקודמות כפולמוסן שאינו חושש ממחלוקת, שתמך בר' משולם קפמן בבקשו להסיר כתב חברות מחכם אחר בשנת של"ב, והיה ממתנגדיו החריפים ביותר של ר' משה פרוויןצאלי. ולא זו בלבד אלא שגם ר' אליעזר אשכנזי עצמו נמנה בשנת ש"ד עם חכמי ויניציאה שהורו לקיים את הגט. ר' אליעזר אשכנזי שידל את ר' משה פרוויןצאלי ור' אלייא ממילי להיסוג במשהו מעמדתם, והם נעתרו וכתבו: 'אחרי שהרבים ההמה אומרים כי דין רבים להם לבטל דעת המועטים מפני דעתם, ובזה יפה כחם'. הדברים נאמרו סייג תוך סייג. אין הם מודים שאנשי סיעתו של תמרי המה הרבים וכי הוראתם בטלה ומוטעית היתה, אלא שהם מבטלים דעתם מפני הרוב לכאורה. ר' אליעזר אשכנזי הכריז שנוסח זה מבטא 'הכנעה'. חכמי פירארה או ויניציאה הסכימו לדעתו, ולמעשה ויתרו על חרטה מפורשת, קיבלו את נוסח הפשרה והכריזו שמעתה 'הרי אנו מקבלים אותם במדרגה אשר היו אצלנו לפני המחלוקת', ופנו לכל חכמי ישראל שאף הם ינהגו עמם כמותם. ולשון זהירה נקטו, לא הזכירו חרם והסרת כתר הרבנות

39 ראה לעיל, עמ' פג והע' 23.

40 על פי העתקת י' זנה ז"ל, שצירפה לשו"ת ר' אהרן פינצי, כ"י מכון בן-צבי מס' 4040. ראה מ' בניהו, 'קינוח חכמי איטליה על רבי יוסף קארו', קובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' שיח.

41 י' זנה כללה בין התשובות של ר' רפאל יוסף טריוויס, שהיה רב בפירארה.

42 ש' סימונסון, 'שערורית הגט תמרי—וינטורוצו', תרביץ, כח (תשי"ט), עמ' 387.

43 סימונסון, שם, עמ' 385.

מהם. משמעות דבריהם היא שיש לחזור ולקרוא להם מורינו, ויכולים הם לדון, כנוסח שבתעודה א.

נמצאנו למדים ששלוש פעמים 'הורם כתר התורה' מעל ראשו של אחד המיוחדים בחכמי מנטובה, ובפעם השלישית לא הוחזר לו כבודו, אלא כשנה לפני פטירתו.

דבר אחד העולה ברור מפרשת הפולמוסים ששמו של ר' אליעזר אשכנזי היה קשור בהם, היא נטייתו להקל בפסקי ההלכה שלו ולא להחמיר על הציבור, ואי־רתיעתו מחידושים. הוא נלהם על דעותיו אף אם היה במיעוט, ולא חשש ממחלוקת ופגיעות אישיות. יחסיו עם חכמי איטליה נתקפחו בשל כך, אף על פי שהכול הכירו בגדולתו בתורה והעמידוהו בשורה הראשונה של החכמים, אבל בפולמוס לא עמדה לו חכמתו, והחשידוהו בפניות.⁴⁴ לא פעם קרה שהיה בודד במלחמתו, ולפיכך היה נודד ממקום למקום. דומה שלמנטובה נקרא על־ידי אחד המחנות שרבו ביניהם בפרשת הגט של תמרי—וינטורצו, והדעת נותנת שהיתה זו חבורתו של ר' משה פרוינצאלי. הסכם השלום שעשה בשנת של"ה במנטובה, יש בו כל הסממנים המצויים בהסדר השלום שנעשה בקרימונה, בפולמוס שהוא היה מחוללו.

44 גם בצאתו מאיטליה נאמרו על ר' אליעזר אשכנזי דברים כאלה. ר' בנימין אהרן ב"ר אברהם סלניק מזכיר פסק של ר' אליעזר אשכנזי שעשה בפונא, 'וכבר נתוכחו עם הרב חכמי בק"ק פונא ולא הסכימו עמו בהוראה זו [להתיר]. והוא כדי לחזק דבריו כתב תשובה על זה והאריך הרבה בראיות והוכחות... ולא ראיתי להביא דבריו ולהשי' עליהן, כי כל דבריו וראיותיו אין בהן ממש לכל בר דעת שיש לו לב להבין ולהשכיל'. לדעתו לא כתב ר' אליעזר אשכנזי תשובתו אלא להצדיק הוראתו, ולכן אין שומעים לו (משאת בנימין [לעיל, הערה 21], סי' צ, דף קלד ע"ב). גם ר' יוסף ב"ר גרשון מקראקא מתפלמס עמו וסותר את דבריו בסי' יט של תשובותיו (ראה הערה 26*).

ברם, זמן רב לאחר פטירתו כתב עליו ר' יעקב יושע מקראקא, אב בית דין פרנקפורט דמיין: 'ונהירנא כד הוינא טליא, ושמע אוון שמעתי מאשר אבותינו ספרו לנו שהיו מפליגים תמיד בשבח מעלות ומדות של הגאון הג"ל, עד שכמעט הי' יחיד בדורו, שכל גאוני חכמי דורו היו מריצים אגרותיהם בשו"ת אליו' (הסכמה להגדה של פסח, פיורדא תקי"ד. ונעתקו דבריו גם בשער ס' יוסף לקח, מהדורת אופיבאך תקל"ט).

תעודות

א. הסכמה למינוי פרנסי הקהל. של"ב

הועתק מפנקס הקהל יצ"ו דף כ' פרטי' ג' בועד י"ט אוטוברי של"ב לפ"ק הושם פרטי' מצד המשימי פרטי' הנ"ל מעבר לדף שיהיו אלו הנקובי בשמות פרנסי הקהל שלשה מהם ובסדר אשר נזכיר בפעם אחת, וימשך זמן ממשלתם שני חדשי רצופי' ויחזור חלילה עד תום שלשה שנים מתחילי' מעצם היום הזה, ולהם יהיה המשרה על שכמם לפקח בצרכי הכלל וכן בצרכי עניים כיד ה' הטובה עליהם ובכל עת אשר יקראו ע"י שמש הק"ק יצ"ו להתועד על צרכי הקהל יצ"ו או עניי העיר או חצוני' או לעשות תקנות וסדרי' וסייגי' יהוייבו לבוא כל הנקראי' ומי שלא ימצא בועד ההוא כל אשר יוסכם ע"פ רוב הנועדי' אשר באו לקול הקריאה ההיא יהיה לו כח ותעצומות כאלו הוסכם מכל בני הק"ק. וגם אם נראה לפרנסי החדש לקרא רק חמשה עשר פרנסי' הנקובי' בשמות למטה הרשות בידם, ואת אשר יוסכם ע"פ רוב ט"ו הפרנסי' הרשומי' למטה או רוב הנמצאי' מאלו הט"ו אחרי הקריאה הנ"ל יהיה לו כח ועז כאלו הוסכם מכל בני הקהלה [א23] יצ"ו, קטן וגדול ממנו אין לגרוע ויהוייבו לאשרו ולקיימו ויתחיל מר"ח חשון של"ב וכסדר הזה.

הועתק אות באות מגוף הפנקס

נאם יודא מינ"ץ בכ"מ יוסף מינ"ץ ס"ל ז"ל

ונאם משה מאיר בכ"מ שמשון איש ציווידאל ז"ל

ב. הסכמה למנות את ר' משה מנחם כהן רפא לסופר הקהל. של"ב

[נה, א] הועתק מפנקס הקהל יצ"ו דף כ' פרטידה ד' ליל ביאת יום ו'

י"ט אוטוביר של"ב לפ"ק.

עוד בוועד הנ"ל שמו פרטי הקצינים משימי פרטי הנ"ל, שסופר הקהל יצ"ו יהיה משה מנחם כהן רפא יצ"ו. וכאשר נכתב מידו פארטידה בפנקס או חתום מידו תחת הפרטידה ההיא, יהיה כאלו חתום מיד כל בני הק"ק יצ"ו ויהיה לו בכלל כל דיני נאמנות של כל סופרי הקהל והמדינות בעד משך זמן ג' שנים אלו. גם אם יראה בעיני פרנסי החדש לקצוב לו [נה, ב] שכר עבור טרחו הרשות בידם.

אנכי מנחם כהן רפא יצ"ו לא שמתי בלוטה וגם מצד יתמי אהרן בסאן.

נשארה ונתקיימה ע"פ כ"ד הן ו' לאו.

יעקב בר קולונימוס זלצבורג יצ"ו משימי פארטי.

הועתק אות באות מגוף הפנקס.

נאם יהודה בכמהר"ר יוסף מינץ הלוי ז"ל

נאם משה מאיר בכמ"ר שמשון איש ציווידאל ז"ל

ג. הסכמה על מינוי פרנסי הקהל. של"ה

[23 א] הועתק מפנקס הקהל יצ"ו דף כ"ז בוועד ג' מרחשון של"ה לפ"ק

הושם פרטי מצד הפרנסי' הנ"ל שהיו אלו הנקובי שמות פה למטה פרנסי הקהל

שלשה מהם שני חדשי רצופי וכאשר נזכיר ויחזור חלילה עד תום ג' שנים מתחילי ר"ח כסלו של"ה לפ"ק. ולהם יהיה המשרה לפקח בצרכי הקהל ובצרכי עניים המוטל עליהם וכיד ה' הטובה עליהם ובכל עת אשר יקראו ע"י שמש הקהל יצ"ו להתועד יחד הן בצרכי הקהל בכלל הן בצרכי עניי העיר או חצונים או לעשות תקנות וסייג' יחוייבו לבא כל הנקראי. ומי שלא ימצא בועד ההוא מחמת איזה סבה שתהיה, יחוייב גם כן לאשר ולקיים כל אשר יוסכם ע"פ רוב הנועדי זולתו ויהיה לו אשור וקיום כאלו מרצונו הטוב הסכי' בזה. וכן אם נראה לפרנסי החדש לקרא רק י"ח אנשי פרנסי הנקובי' בשמות למטה הרשות בידם ואת אשר יוסכם ע"פ רוב י"ח אנשי הרשומי' למטה או רוב הנמצאי' בועד ההוא יהיה כדין קריאת כל בני הק"ק יצ"ו דהיינו יהיה ההסכמה ההיא ע"פ רובם אשור וקיום כאלו הסכימו בו כל בני הקהלה יצ"ו ממנו אין לגרוע. הועתק אות באות מגוף הפנקס.

נאם יודא מינץ בכמהר"ר יוסף ז"ל

ונאם משה מאיר בכמ"ר שמשון איש ציווידאל ז"ל

ד. חידוש החוזה עם ר' משה מנחם כהן רפא. של"ה

הועתק מפנקס הקהל יצ"ו דף כח' בועד ג' מרחשוון של"ה לפ"ק הושם פארטי מצד הפרנסים יצ"ו שסופר הקהל יהיה משה מנחם כהן רפא יצ"ו ויהיה לו הנאמנות כנראה בפרטי' ד' דף כ', ותמיד הפנקס ישאר תמיד ביד הסופר משה מנחם כהן הנ"ל. ואם יצטרכו הפרנסים או תגבאים ויהיה מי שיהיה לראות פרטי', יראנו בבית הסופר הנ"ל, או הסופר הנ"ל יתן לו העתקה ממנו אם כך יראה בעיניו, ויהיה נאמנות להפרטי' יצאה מתחת יד הסופר הנ"ל או חתום מידו אך שאינה נראית בפנקס הק"ק תצא כדין נראית בפנקס כתוב או חתום מיד הסופר הנ"ל. ונתקיים ע"פ כולם.

הועתק אות באות מגוף הפנקס.

נאם יודא מינץ הנ"ל

ונאם משה מאיר בכמ"ר שמשון איש ציווידאל ז"ל

ה. מינוי 'שרי הבריאות' של קהל קרימונה. של"ו

הועתק מפנקס הקהל יצ"ו דף לג

ביום שני של חג הסוכות של"ו נתאספו יחד שמונה עשר אנשי קריאי עדה ע"פ שמש של ק"ק יצ"ו בבית הגאון כמהר"ר זעליקמן חפץ יצ"ו. ואלו אשר באו לקול הקריאה: כמ"ר מיכל קרמי יצ"ו, כמ"ר יקותיאל הנקרא וויצא כ"ץ יצ"ו, כמ' ישראל רומלינגי, כמ' בנימין לוי, כמ' מתתיה באסולה, כמ' נתן קרימ', כמ' משה אווזא, כמ' מנחם בסאן, כמ' שמואל פיורינצול, כמ' יעקב שקיאה, כמ' יעקב זלצבורג, כמ' שלמה לוי במקום אחיו, אני משה מנחם כהן רפא, והסכימו כולם פה אחד להשים שרי בריאות על הקהלה יצ"ו ולפקח בצרכי העיר השייך לזה, וכן בחרו באלו השלשה אנשים: ה"ה הגאון כמהר"ר זעליקמן חפץ וכמהר"ר מנחם פורטו ומשה מנחם כהן רפא. ולאלו יהיה המשרה והממשלה הן בגביית

מעות ע"פ ערכים של הק"ק יצ"ו כפי אשר נראה להם מן הצורך לעסק זה, וכן להשיג סדר בקניות ומכירות בגדים חדשים גם ישנים וכאלה על הסובבים בעיר ויושבים בטל, וכן על ההולכים ארחות ובאים לגור פה עמנו. וגם יהיה להם רשות להעניש ולקנוס ולהזהרים ולגדות מי שעובר על גזירתם ותקנתם וסדריהם גם להביאם בעש"ג וליסדם ולשרת את עצמם בזרוע המושל ושרי הבריות של עש"ג. גם יהיה בידם לעיין במילי דמתא ולהשיג סדרים בסדר התפלות. ואז יקום בנו טרם יקראו וגו' וכל המחלה וגו' לא ישים עלינו ועל כל ישראל אכ"ר.

הועתק אות באות מגוף הפנקס.

נאם יודא מינץ הנ"ל

ונאם משה מאיר בכמ"ר שמשון איש ציווידאל ז"ל

ו. תקנת שלושה שרי הבריות

העתק התקנה עשו השלושה הנ"ל

אחרי ראינו כי בעו"ה¹ יצא הקצף ממיתת מגפה ודבר ב"מ² אל כמה וכמה מקומות, כאשר כבר גלוי וידוע למכ"ת. ואף כי רחוקים מעיר הזאת מאד, עם כל אלה אנחנו ח"מ אשר מאת מ"כ הקהל הוקמנו לעיין במילי דמתא, אמרנו לתקן ולעמוד בפרץ עד היכן תגיע ידינו החלושה. ולאשר אין להקדים רפואה יותר מסוגלת ויותר ודאית להיות נרצית אצל ה' יתברך כי אם לפשפש במעשינו ולהטיב דרכנו, ואם און בידינו להרחיקהו. כי על כן יצאה הסכמה מבינינו ח"מ לעשות התקנות והסדרים אשר נבחר.

ולאשר ראינו כי אבי אבות הטומאה הוא השחוק המהולל³ הלזה הנעשה בעיר הזאת בקביעות ובפרט בימי חגי א"ה⁴ ממנו יתד ממנו פנה⁵ רצוח וגנוב והשבע בשם ה' לשקר⁶ מוסף על כמה גופי עבירות המשתרגים מהפועל המגונה הלזה, לכן אנחנו גוזרים בגזירת נח"ש ובגזירת התורה, שמהיום הזה והלאה ויום הזה בכלל שום איש או אשה מבין עשר שנים ומעלה לא יוכלו לצחוק שום צחוק בעולם, הן קארטי⁷ הן קוביות, דהיינו דאד"י, ולא שום מין צחוק אחר בעולם בעיר הזאת ולא חמש מילין בגבול סביבותיה, מבלעדי צחוק האישקאקי בלא מחיר כסף או שוה כסף רק בחנם. והתקנה הזאת תמשך עד ניסן של"ו הבע"ל. ובגזירתנו זאת לא יוכלו הימים שאין אומרים בהם תחינות שאז יהיה מותר הצחוק, וכן אם יהיה חתונה בעיר יובן שבבית החתנות ביום החופה ויום שלפניו ויום שלאחריו הותרה רצועת הצחוק, וכן אם יהיה ברית מילה בעיר

1 בעונותינו הרבים.

2 בר מינץ.

3 על פי: 'לשחוק אמרתי מהלל' (קהלת ב: ב.).

4 אומות העולם.

5 זכריה י: ד.

6 הושע ד: ב.

7 carte — קלפים.

בליל הויליי"א⁸ וביום הברית הותר הצחק, אכן רק בבית אשר בו אבי הילד הנימול. ואם יהיה איוה חולה ב"מ או קינפער"ין⁹ אז משייר"ין לנו כח ע"פ¹⁰ שנים מאתנו לתת להם רשות בכתובים על זמן יהיה נראה וגכון בעינינו. והאנשים או הנשים אשר יסתירו בסתר ובמחשך מעשיהם וכן אשר יפרצו בפרהסיא ובזדון גדר התקנה הזאת מבלי שמוע בקולה ויעברו ויקומו ויצחקו הן עם יהודים הן עם אחד או רבים מאומות העולם ישכנו נח"ש וירבץ בו או בהם כל הקללה הכתובה בספר התורה עד כי יבאו ויתוודו על עונם ולקבל תשובה מאתנו ח"מ. אכן כל עוד יעמדו במריים יקולל בארץ חלקם, ואם יהיו נודעים העוברים יתרחק כל בר ובת ישראל מהם מבלי לשבת בארבע אמות שלהם ולנהוג עמהם כל יתר דיני המנודים והמוחרמים, זולת אשתו ובני ביתו, והאיש ההוא או האשה ההיא לבדם עוונם ישאו ואנחנו וכל ישראל נהיה נקיים ומבורכים מפי עליון. אמן.

לעת ערב אחרי סגירת הבוטי"גי¹¹ אנחנו מחלים פני מ"כ הקהל יצ"ו יתאספו יחד בבית הכנסת הגדולה, כי שמה אחד מאתנו בכל לילה רק בחצי שעה יקרא באזניהם איוה פוסק¹² יישר בעיניהם סובב בפרטי המצות אשר רבים נוקשים ונכשלים בהם למען העם ישמעו וילמדו להזהר בכל דקדוקי ופרטי המצוה ההיא, וביום חג שלהם יתאספו הקהל יצ"ו לכב' [לכשת] שעות וביום השבת ובערב שבת נשבות מקריאת הפוסק הגו'. בשחרית אחרי סיום ש"צ ובא לציון קודם הקדיש, יאמר ש"צ עם הקהל מעל ספר המעמדות אשר המה בדפוס כסדר הזה, דהיינו יתחיל תנו רבנן תמיד של בין הערבים וכו' עד ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה וגו' ואח"כ יתחיל לאחוריו אתה הוא שהקטירו אבותינו וכו' עד תנא דבי אליהו ואח"כ ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה וגו' עד והמגפה נעצרה.¹³

בתענית בה"ב הבאים לקראתנו לשלום כמנהג האשכנזים בחדש חשון הבע"ל, אשר נוהגים שלוחי צבור להכריז עליהם שיתענה מי שירצה, לא יכריזו עליהם כי אם בחיוב תענית צבור, ושלשה הצומות הללו יחוייבו לעשותם כל אשר בשם ישראל יכונה, אשר כבר נתחנכו לצום מבלעדי הזקנים מבן ששים שנה ומעלה והחולים אפי' בחולי שאין בו סכנה, ומבלעדי העוברים והמניקות. וכדי שלא לקפח פרנסת בני ברית אמרנו להרחיב ולהתיר לקנות כל מיני מטלטלין עם פידי משרי הבריות יר"ה, זולת מטות וכל כלי נוצה וקאלצי¹⁴ ישנים מטולאים ובגדי פשתן מלוכלכים אשר העובר יהיה נענש, כנראה בתקנתינו

8 veglia — משמרת.

9 יולדת, בגרמנית.

10 על פי.

11 botteghe — חנויות.

12 ספר דינים.

13 אמירת פסוקים אלה סגולה היא לעצירת המגפה.

14 calze — גרביים.

הראשון, כי כן צוו לנו מעלת שרי הבריות הממונים מאת המלכות יר"ה. בכן כל העם ישמעו ויעשו, ובאלה יחנן ה' ית' עלינו מבלי תת לבא המשחית אל בתינו לגנוף וישמור אותנו וכל ישראל מפגע רע, אכ"ר. קרימונה כ"ה תשרי של"ו לפ"ק

נאם יצחק המכונה זליקמן בר גרשום חפץ זצ"ל
אברהם מנחם פורט הכהן
ונאם משה מנחם כהן רפא יצ"ו נברר כנ"ל
הועתק אות באות מגוף הפנקס
נאם יודא מינץ בכמהר"ר יוסף ס"ל ז"ל
ונאם משה מאיר בכמ"ר שמשון איש ציווידאל ז"ל

ז. פסק רבי אליעזר אשכנזי

הן היום הקריבו אלי פה קרימונה דברים לענין השמע קול רעש, דבר בא בוורונה מרחקה מאתנו ס' מילין בקרוב, ואמרו שיש שמה כמה בתים סגורים מתחת חשש זה, ודינא דמלכותא הוא בהשמע בכל הגלילות הללו דבר במקום אחד אפי' בחששא רחוקה מכריוזים שמאותה עיר לא יגישו לבא בשאר עיירות וממנים שומרים שרים רבים ונכבדים לשמור דרך מבוא העיר והבא אחת דתו להמית.

וכאשר ראו ק"ק קרימונה, דהיינו י"ח פרנסי הצבור, שקול חשש זה הולך וסוער קמו לעמוד על נפשם ושמו שלשה ראשים לעשות אזהרות ותקונים לענין זה על כל צרה שלא תבא מהמוסמכים להוראה, וכן עשו לענין זה. ומכלל תקנותיהם גזרו ואמרו שהג' תעניות שנהגו אשכנזים לעשות בחדש חשון ונהגו להכריז שכל מי שירצה יעשה אותם, שיוכרו שיחוייבו לעשותם כל איש אשר בשם ישראל יכונה ממי שנתחנך לענות. ועל זה שאלוני אם יש בידם כח לחייב הצבור להתענות, ומאחד מהשרים ההם אשר גזרו כן צוותי להשיב על זה בכתב. ואני כמצווה ועושה אני משיב, ואומר:

משנה היא פ' סדר תעניות¹⁵: 'איזהו דבר, עיר המוציאה ת"ק רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר, פחות מכאן אין זה דבר. ובריתא נמי שם.¹⁶ ת"ר עיר קטנה המוציאה ת"ק רגלי, כגון כפר עמיקו,¹⁷ ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים זהו דבר, ביום א' או בד' ימים אין זה דבר. עיר גדולה המוציאה אלף ת"ק רגלי כגון כפר עכו¹⁸ ויצאו ממנה ט' מתים בג'

15 ג : ד.

16 תענית כא : א.

17 בגמרא (שם) הגירסה היא זו: 'עיר המוציאה חמש מאות ואלף רגלי [וכו'] ועיר המוציאה חמש מאות רגלי [וכו']. אבל ברי"ף וברא"ש הרישא והסיפא הפוכים: 'עיר המוציאה ת"ק [וכו'] ועיר המוציאה אלף ת"ק [וכו']'. הרב אליעזר אשכנזי נקט כאן גירסא אחרונה זו. מעתיק כ"י מנטובה טעה בכתיבת המלה 'עמיקו' המובאת בברייתא, והחליפה ב'עקוק'.

18 בכ"י מנטובה בטעות 'עקו'.

ימים זה אחר זה הרי זה דבר, ביום א' או בד' ימים אין זה דבר ע"כ. א"כ הרי לך בהדיא שטעו בדבר משנה וברייתא, ומה שגזרו תענית על הצבור בחיוב, גזרו שלא כדין ואין לחוש לגזרתם כלל, כיון שפה קרימונה אין שטן ואין פגע רע, ואפי' בוירונה אין ב"ד יכול לחייב אותם להתענות כיון שאין שם שיעור זה ח"ו, היינו מכל אלף ששה ביום ג' ימים זה אחר זה, שלפי רוב עם אשר בוירונה, שחקרתי שיש בה יותר הרבה על שלשים אלף רגלי, יהיה החשבון שימותו ח"ו קרוב לשש מאות איש, ועוד שאפי' למ"ד כתב הר"ן שצריך שיהיו מישראל והביאו ראיה ממה שאמרו מסכת שבת: ¹⁹ 'שיטנא בתרי אומי לא שליט', ות"ל שאפי' שם בוירונה אין שיעור ולא א' מששים ממנו לא בישראל ולא באומות, באופן שאפי' שם אין כח ביד ב"ד לגזור תענית וכ"ש שאפי' ח"ו לא יהיה ולא יבא היה שם שעור זה בישראל ובאומות כבר אמרו שם בגמ' ²⁰ דדוקא ביש דבר בא"י מתענין עליהם, משום דאם גבירה לוקה שפחה לא כ"ש, ולפי תירוצו של הרמב"ן שתירץ התוספת' דאין מתריעין בסוריא אפי' על דבר שבא"י אין מתענין אא"כ ²¹ ח"ו יש דבר בכל א"י, אבל אם יש במקצת אין מתענין שכיון שיש גבירה דאינה לוקה שפחה תנצל עם הנצולים.

ועתה ראה כמה חששו חכמים שלא לגזור תענית על הצבור אפי' שיש דבר במקצת א"י אין לגזור עליהם תענית ומה גם עתה שאין גבירה לוקה, ועוד שאפי' ח"ו היה הדבר בוירונה שעור זה והם שם היה כח לב"ד לגזור עליהם תענית, הא ודאי פה קרימונה פשיטא ופשיטא אפי' לדרדקי שאין כח ביד ב"ד לגזור כן, כיוון שאין שיירות מצויות, ולא מבעיא שיירות אלא אפי' יחיד אחת דתו להמית. וראה דבגמרא פריך להא דאמרינן ובח"ל אין עיר אחת מתענה על חברתה וקאמר התם: ²² והא אמרי ליה לשמואל איכא מותנא בי חוזאי וגזר תעניתא, ומשני: שאני התם כיון דאיכא שיירתא מיגרי ע"כ. הרי לך בהדיא שאפי' שמואל לא היה בידו כח לגזור תענית על הצבור אלא משום דהוה שיירות מצויות הולכות ובאות.

ועתה הדור ראו שגם בוירונה אין ב"ד יכולים לגזור תענית, כ"ש וק"ו פה קרימונה, שת"ל ²³ אין שטן ואין פגע רע ואין שיירות מצויות ואפי' יחיד דתו להמית ולא חשו לקימחיהו ²⁴ ואין לחוש לגזירתם, וראוי להוכיחם על פניהם ולא לישא על פניהם, גם להעביר אותם מלהתעסק בצרכי הצבור כיון שאינם חוששים לכבוד הצבור, אבל לא אומר קבלו דעתי עד שיסכימו עמי בעלי הוראה סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וביושר, ²⁵ לא אנשי שם המתכסים

19 שבת לב : א.

20 תענית כא : ב.

21 אלא אם כן.

22 תענית כא : ב.

23 שתהילות לאל.

24 סוכה גד : א.

25 עדה"כ בתהלים קיא : ח.

כסות עינים, וכאשר יסכימו עמי עוד שנים, אדעה מה אעשה לאלה.

נאם הצעיר אליעזר בכמ"ר אליה הרופא
הועתק אות באות מגוף כתב הגאון אשכנזי
נאם בנימין בכמ"ר נח יצ"ו מן הארקיוולטי
אבטליון בר שלמה זצ"ל

ח. תשובה ראשונה של רבי אברהם מנחם פורטו הכהן
אופן אחד בארץ ה"ה הגאון כמהר"ר אליעזר אשכנזי יצ"ו
שלום למר ולתורתו

אחרי מי יצא מלך ישראל, אחרי שלשה אפרוחים שלא נתפתחו עיניהם,
ולרדוף אותם על לא המס בכפיהם, עד כי ירגיו עוד שני בעלי הוראה יחזיקו
מגן וצנה עמו לדעת כדת מה לעשות עמנו. הן אמת לקול הקריאה סמר שערת
ראשינו ונפשנו נבהלה מאד לאשר אריה שאג מי לא יירא,²⁶ ואנן בעניותנו אחת
זאת היא נחמתנו כמו שאמר פפוס בן יהודה ו' עקיבא בשעה שחבשו לר'
עקיבא בבית האסורים ותפסו לפפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו: אמר ליה: פפוס,
מי הביאך לכאן, א"ל: אשריך ר' עקיבא שנתפסת על ד"ת ואוי לו לפפוס שנתפס
על דברים בטלים.²⁷ כך נאמר גם אנו: אשרנו שנתפסנו לפי דבריו ודעתו על
דברי צומות וזעקתם²⁸ ועל גזירת בטול הצחוק וקלות ראש כי (אולי) [אילו]
ח"ו נתפסנו להחיר האסור ולהכשיר הטרף או בדורא דממונא, או לנו מי יצילנו
מיד האלקים האדירים האלה,²⁹ אך יהי שם ה' מבורך, גם בנו דבר האל יתברך
ואשר פעלנו ועשינו גם את הכל היה ליראת ה' ולא ח"ו לפסוע על ראשי עם
קדש ובכל כל ע"פ דין תורתנו הקדושה וחז"ל כאשר נציע לפני כל יודעי דת
ודין, ומאחרי אותי הפעוט ח"מ קרא מעכ"ת ולבקשתי שם דבריו על ספר, באתי
לענות חלקי אשר אם ינצחני מעכ"ת יאמרו חבירי, הדייט שבנו נצחת. בכך
למען תשובתי תהיה מובנת בפי כל אציע אותם אחת לאחת ע"פ סדר דברי
מעכ"ת אלי והאמת מארץ תצמח.³⁰

הן ראשונה בתפיסתו עלינו הכין לו מטה מוצעת ושלחן ערוך בספור השאלה
אשר חתך הרגל על מדת המגעל, בהשים יסוד סדר התעניות סדרנו על הדבר
נתפשט בוירונו, וכל אלה להציב לו דרבן ולתלות בוקי סריקי³¹ בסדר התעניות,
מאחר שבוירונו אין יוצא ובא ואין שיירות מצויות. אשר לאלה אתן מענה
בהגיעי אל מקומי, כבוד הרב במקומו מונח, פתח דברי התקנה יאיר כי לא על
וירונו לבד היתה כוונתינו, וזה לשון התקנה: אחרי רואינו כי בעו"ה יצא הקצף

26 עמוס ג: ח.

27 ברכות סא ע"ב.

28 אסתר ט: לא.

29 שמואל א ד: ח.

30 תהלים פה: יב.

31 עבודה זרה לו: ב. ופירושו: דברים בלי טעם.

ממיתת מגפה ודבר ב"מ אל כמה וכמה מקומות וכו' וכבר ידענו כי אחינו בני ריווה³² ובני מור"ה³³ בצרה גדולה הם סגורים ומסוגרים בסכנת גוף ומאד,³⁴ ואנשי שלומנו דרי ק"ק ויניציאה, מי יתן ואכזב, החל בהם הגנף בעו"ה, שני מתים בבית אחד במיתה חטופה ופתאומית ב"מ, ושמה שיירות מצוייות, עם כי מבלעדי אלה טענת שיירות בנדון דידן לא שייכא ביה.

גם הרגיל בדבריו מדת גזירה באמור כי גזרנו תענית, יזין הקורא עיניו מעל ספר תקנותינו ולא ימצא שמץ גזירה רק במעשה הצחוק, מוסף כי השמיט שבתקנותינו פטרנו מדברי הצומות הזקנים מבין ששים שנה ומעלה עוברות ומניקות וחולים שאין בהם סכנה, וכל אלה הצעתי למען ידע כל הקורא כי מעכ"ת הגאון לא הציע הדברים כהווייתן. אך מעיקרא דדינא פירכא, ובשנים יכסה פני טענותיו נגדנו, אחת שאין מגפת ווירוסה דבר המוזכר במשנה. שנית באם תמצא לומר שהוא דבר, אין מקום לתענית מאחרי דליכא שיירות מצוייות, אלו הם תמצית יסודותיו. ואם השתות יהרסון צדיקים מה פעלו,³⁵ יסוד תקנותינו מיוסדת על הררי קדש על המשנה הקודמת וז"ל: וכן עיר שיש בה דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ר' עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות. וידוע דהלכה כחכמים. א"כ אין ספק דמתענין על הדבר אח"כ מוסיף התנא: איזהו דבר, רצון התנא:³⁶ במה יוכר שהוא דבר, כי גם אם יבא לאיש מורסא שחורה תחת אציליו איננו מוכרח שיהיה דבר, והשיב כל עיר וכו'. רצונו דכל עוד שימותו באיזה חולי שיהיה ג' מתים הוא הנק' דבר, ולזה סתם התנא באומרו ויצאו ממנו ג' מתים באיזה אופן שיהיה, שאז רבוי המתים מוחזק לדבר.

וכבר זכורני מפ' רבתי ז"ל כאשר ירבו המתים יותר מהמורגל באיזו ק"ק, אף כי לא יהיה דבר, יתעוררו לגזור תענית. אכן כל עוד אנחנו יודעים שהוא ודאי דבר, אפי' בכל שהיא מתענין, והחוש יוכיח שהרי בגד צמר ופשתים מעט הכמות יש לאל ידו להתפשט המות ולהשחית מדינה אחת, בודאי מכה מהלכת היא שהיא הולכת ומתדבקת ומקרא מלא הוא: ידבק ה',³⁷ א"כ שאלת התנא על הכרת הדבר וחזקתו, אבל כשאנחנו יודעים בודאי שהוא דבר אפי' על איש אחד מתענים.

ואתה הגאון פה עמוד עמדי ואשים ביד מעכ"ת ראייה חותכת שדברי כנים: ישא מעכ"ת עיניו ויראה מה למעלה מהמשנה הנ"ל מביא ברייתא, וזה לשונה: ואסכרה בזמן שיש בה מיתה מתריעין,³⁸ ובירושלמי³⁹ ג"כ גרסינן: תני אסכרא

32 ריווא דיי-טרינטו. Mura

33 *נפש, על-דרך: ובכל נפשך ובכל מאורך.

34 תהלים יא: ג.

35 לומר.

36 דברים כח: כא.

37 תענית יט: ב.

38 תענית ג: ה.

כל שהיא שנים בדבר ואחד באסכרא אית' חמי אסכרא כל שהיא ואת אמר הכין, לא צריכה כשהתריעו על האסכרה והלכה לה ואחר כך מתו שנים בדבר ואחד באסכרה. יאמר נא השר מדוע לא שאלו ג"כ איזוהי אסכרה כמו ששאלו איזוהי דבר, אלא לפי שמיתת האסכרה ניכרת במורסת הגרון ונפיתתה, אכן הדבר בל יוכר ולכן ביאר באיזה דבר יחזק הדבר, אכן אחרי הוחזק, ודאי יותר רע הוא מאסכרה שהוא בכל שהוא. ובנדון דידן הוחזק הדבר כאשר נראה מגזירת שרי הבריאות אומות העולם כי לא יכריזו על עיר מטרופולין כוירונה אשר ממנה מוצא כמה סחורות הצריכות לחיי האדם אם לא הוחזק אליהם, אחריש מן מור"ה רוור"י³⁹ ויניציאה כאמור. א"כ קרימונה שהיא בתוך וסביבותיה כל המקומות הנ"ל, ודאי עליהם חל להתענות ולהשתתף בצרה ולבקש רחמים עליהם. ואם כה יאמר האומר, דקרימונה לא מקרי סביבותיה, דלא מקרי סביבותיה רק בכפרים שהם סביב לעיר וירונה, אכריחנו מרישא דמתניתין דאינו כן, דודאי סביבות דסיפא דומיא דסביבות דרישא. וזה לשון הרישא: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים וכו' אותה העיר מתענה ומתערעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות.⁴⁰ ומפרש הר"ן: יש מפרשים שלפי' מתענות מפני שאותה העיר שלא ירדו עליה גשמים תלך לקנות תבואה מאותם וסביבותיה ויהיה שם רעב. בודאי שאין כוונת המשנה דרך משל שבקרימונה לא יהיה מטר, כי מה לי אם בחלקת העיר גופה ימטיר ובחלקת השדות והכפרים סביבותיה לא ימטיר, אלא רצון המשנה שבשדות וכפרי העיר לא ימטיר, אז הסביבות שהם עיירות הסמוכות לה כגון מנטובה ובריס"ה יתענו מטעמא דהר"ן, זאת הכוונה עצמה סביבות דסיפא בדבר. א"כ מאחרי מלחמת הדבר לנו פנים ואחור בעו"ה, ודאי ראוי לנו להתענות. ובר מן כל דין ודאי בוירונה מתו כשעור המשנה, כי כל רחוב ורחוב בהיותה סגורה נדמת לעיר קטנה דומיא דכפר עמיקו, ואף נוכל לדמותה לעיר גדולה דומיא דכפר עכו. וכבר השמועה באה כי ביום א' מתו ל"ה בוירונה ברחוב אחד, ומה נעשה לאחינו בני ויניציאה אשר בעו"ה מתו שני אנשים מבני ישראל המה במיתה פתאומית ובחשש מגפה ב"מ.

גם יסוד השיירות יסוד נופל הוא, דדוקא ממדינה למדינה, כגון מצרפת או ספרד לאיטליאה, אכן קרימונה עם וירונה הכל מדינה אחת, גם מורה וטרינטו. ושמואל דגזר תעניתא שתי מדינות היו רחוקות אלו מאלו דשמואל הוא בנהרדעא, והדבר הנה בבי חוזאי רחוקים זה מזה ולולי השיירות לא היה גוזר, אבל במדינה אחת אין לנו צורך לשיירות והרי וירונה בריס"ה בירגמו⁴¹ טרם השררה לקחה אותם בזרוע מאת הדוכס ממילאן⁴² היו חבל ארגוב מדינת מילאניסו, ומכל

Revere 39

40 תענית ג : ג.

Bergamo 41

42 בתחילת המאה הט"ו היתה העובדה הבולטת ביותר בחייה המדיניים של איטליה השתלטות ויניציאה ביבשה. קודם לכן לא גילתה מדינה זו רצון להתפשט לתוך היבשת, אך כשהרגישה שהדוכס של מילאנו, ג'אן גאליאצו ויסקונטי (Gian Galeazzo Visconti)

מקום בל יחסרו יוצאים ושבים עם הפידי⁴³ והרץ מוניציפאלה שהוא כדמות שיירות יוצאות ובאות לדין, גם וירונה עצמה היחשוב החושב כי גם דריה לא יחשבו תחבולות אם יוכלו להמלט על נפשם, אף כי על חומותיה הפקידו שומרים, הלא הכסף יענה את הכל⁴⁴ כי עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו⁴⁵ וארבעה אנשים מצורעים יוכיחו⁴⁶ לאשר כי אין שומר כי אם שומר ישראל. מכל הדין ודאי צריכים אנו להתענות והיה ראוי אפי' לגזור תענית. אף נגיה כל אלה כאין וכהבל, הלא נתולולו הסחורות ונתקפח' מחיית בני ברית, ות'ר מתריעין על הפרקמטי'⁴⁷ ובעונונו מפני הדבר נתולולו עד כי אין קונה. ובוודאי אחינו אשר במורה ורוורי ח'ו וב'מ ימותו מחוסר כל אף אם ינצלו מהדבר, ובוניציפאלה ג'כ כמה עניים עטופים ברעב לסיבת מניעת הקנייה והמכירה, אין לך זלול יותר מזה, יותר ממדשוי עשרה בשיתא.⁴⁸ אולם גם בעיר הזאת, עינינו רואות וכלות לסיבת הדבר נתמעט המשא ומתן, מצורף על כל הדברים הנ'ל כי כל התקנות הנ'ל לא עליהם היה שמנו ביחוד רק על שם הקהל יצ'ו בזכרים ונעשים אשר רוחם עלינו הופיעו ועשו אותנו שלוחים לדבר מצוה. ועתה היבצר או הימנע מן הק"ק יצ'ו לקיים על נפשם צומות ותעניות על כל צרה שלא תבא, גם על כל חולי ומכה אשר לא כתוב בספר המשנה, הלא הזקנים על כמלא פי תנור שדפון גזרו תענית באשקלון,⁴⁹ כ"ש על כל צרה אשר סביבותינו.

א"כ מה קול ההמון הזה, במה הוגענו את הקהל יצ'ו? שלשה הצומות האלו כבר קיימו וקבלו היהודים אשכנזים וצרפתים עליהם ועל זרעם כמנהג קבוע,⁵⁰ וכן כתב הגאון מהררי"ק ז"ל, אשר לפי דברי מכע"ת הוא אבי אמו,⁵⁰ בשרש ט' ענף ה'. וזה לשונו: ועוד יש להביא ראיה ממנהגנו שנהגו בכל קהילות צרפת

שואף לאחד את איטליה הצפונית תחת ממשלתו, יחד עם טוסקאנה, ראתה בואת ויניציפאלה איום על קיומה העצמאי, ומצאה לנכון להילחם בו כדי לבטל את תכניתו. תוך עשר שנים (1402—1412) כבשו צבאותיה את פאדובה ווירונה, והמדינה הרחיבה את גבולה עד Lago di Garda והאלפים המזרחיים. בשנת 1423 (בימי בנו של ג'אן גאליאצו, פיליפו מאריה) פרצה שוב מלחמה בין דוכסות מילאנו וויניציפאלה. זו האחרונה הצליחה גם הפעם להתגבר על אויביה, ובכינוס פירארה (1433) ניתנו לה הערים ברישה וברגמו.

43 fedì — תעודות בריאות.

44 קהלת י: יט

45 איוב ב: ד.

46 מלכים ב, פרק ז.

47 בבא בתרא צא ע"א.

48 ממה דשוי, עיין שם.

49 משנה תענית ג: ו.

50 טוש"ע א"ח, סי' תקסו, ב: '...וכתב אדוני אבי הרב רבינו אשר ז"ל ובאשכנז עשאו קבע והכל מתעניין בהם וסמכו על מעשה דאיוב...'

50 שו"ת מהררי"ק, שורש ט, ויניציפאלה רע"ט, דף יב ע"א. על ייחוסו של ר' אליעזר אשכנזי למהררי"ק, ר' עמ' פג.

להתענות בו בה"ב אחר הפסח ואחר סוכות וכו'. ואפי' הכי מעשים בכל יום שדוחים כבוד הכהנים כדי לקיים מנהג זה וכו'. נראה מזה דמנהג וותיקין הוא. א"כ מה הוספנו מדידן אנחנו? כבר הוא כמו תענית צבור בכל קהלות אשכנז לומר ענגו ולקרות ויחל שחרית ומנחה ומפטיר דרשו, רק תמורת שנהגו להכריז מי שירצה יתענה, הוספנו וסדרנו שיהיה בחיוב מבלעדי זקנים וחולים ועוברות ומניקות, וגם אלה לא בגזירה כי גם אם החדל יחדל לא יהיה נבדל מן העדה. מהו א"כ כל החרדה הזאת? ואם לאלה ראוי להוריד אותנו מלהתעסק בצרכי הצבור ישפוט השופט. אנכי בפרטות הח"מ ידעתי תמיד כי כתר זו אינה הולמת אותי ומרצוני הטוב אסיר עדיי מעלי⁵¹ ומעתה ומעכשיו השררה מחזרת לבעליה. יקימו הק"ק יצ"ו איש במקומי אשר יצא ואשר יבא לפניהם.

אחת היא שאלתי מעם מעכ"ת הגאון הנז' כי כאשר הגדיל ענותנותו עם יתוש כמוני לבא במגילת ספר בדרוש התעניות האלו, כן יוסיף אומץ וירבה צבאיו ויצא להודיענו על מה תמך יתדותיו בטול חרם הצחוק, אשר על פי בטולו עברו ג' בחורים בפומבי בהתלות עצמן באילן גדול, אשר אם בפי מעכ"ת דברים ונימוקים המתישבים, מעתה ומעכשיו אומר כי חטאתי לה' ולמעכ"ת ומצדי לקעקע כל בירת התקנה ההיא, ומובטח אני בעמיתי אנשי מופת שגם המה יודו על דבר אמת וצדק. ואף אם אין על מעכ"ת לעשות כטוב בעיניו. אני טרם אכלה לדבר אכרע על ברכי ואשאל המחילה מעם מעכ"ת אם אולי בדברי אלו פרצתי ועברתי חוק המוסר, ובין כך אפרוש כפי אל ה' יסיר לב האבן מקרב עמו בתת להם עוז ושלום על ישראל.

אלה דברי זעירא דלאו מן חבריא אברהם מנחם בר יעקב הכהן רפא ז"ל מפורטו.

הועתק אות באות מגוף כתב הגאון פורטו

נאם בנימין ארקיוולטי

אבטליון בר שלמה ז"ל

ט. תשובת רבי אליעזר אשכנזי לר' אברהם מנחם פורטו

ריעי האלוף נר"ו. דבריד כן באו לי ואשיבך בקצרה.

אשר אמרת בחתיכת הרגל אל המנעל, מנעל שיש בו טלאי שאין ת"ח יוצא בו הוא, שהרי מן העיר הקרובה אשר ממנה רעשו הסיפים וממנה יסוד וממנה פינה להיות כ"ת מן השוררים ומן השוערים, אותה הזכרתי כי עד היום אשר שמענו שמועות מרחקים יאתיו מטרינטו ארץ לא רעשה וריווה ומור"ה נלווה עמה לא שמענו קול נוגש עד בא שמועת וירונה הקרובה אלינו. ועתה פקח עיניך על מה שכתבתי שאפי' על א"י אם אין דבר בכולה רק במקצתה, באופן שאין שם אלא עיר אחת שאין בה דבר כנו' בגמרא,⁵² הרי אנחנו אומרים ששפחה ניצולת עם אותה גבירה, והלא בגלילות הללו אי אפשר לומר שיירות מצויות ומגרי כיון שתכף שיש חשש

51 על פי שמות לג : ה, והכוונה : לנטוש את הרבנות.

52 תענית כא : ב.

מכריזין עליה, והרי ודאי טרם בא העיר לכלל הנקרא מגפה, והיות בה דבר מכריזין אותה. ומדוע תעשה עצמך כאילו לא ראית דברי אפס קצתם אשר בחרת? גם מה שאמרת שלא גזרתם חרם על התענית, התחשוב למשפט⁵³ שאומרים בגמרא שמואל גזר תעניתא, ר"ל שכתב להם גזרני עליכם, כמו שאתם כותבים אנחנו גזרנו, כאילו מלך תמלכו גם משול תמשולו. הלא אין לך גזרה גדולה מאמרכם שחייבים להתענות, שאם אמרתם בגזירת חרם שיתענו הרי אין כאן אלא חרם שלכם, ואמרכם שחייבים להתענות הרי אתם מחייבין אותם מדברי רז"ל והעובר על דבריהם חייב מיתה, כ"ש שחייבתם כל אשר בשם ישראל יכונה ואשר לא יתענה יותר הוא לבדו לא מיוצאי ירך יעקב הוא. וכבר ראיתם מה שהשיבו האחרונים על האומר לחברו 'איני ממזר' דמכלל לאו אתה שומע הין.

ומה שאמרת שהשמטתי התרתכם לעוברות ומניקות, אף זו מן התוכחות, דמה לי מה שאתם התרתם אחרי שאסרתם על מי שאין להם כח לגזור תעניות? עוד כתבת שהלכה כרבנן דלאו כר' עקיבא. אמור מעתה מי לא ידע בכל אלה שבאותה אפרכיא מתענין, ולמה לא ראית הר"ן שהקשה על אמרם היה בסוריא אין מתריעין עליה בא"י, היה בא"י אין מתריעין עליה בסוריא, וכתב שם אעפ"י ששינוי ג' ארצות לחזקות: יהודה ועבר הירדן והגליל, א"ה לענין תענית כל א"י אפרכא אחת חשובה עכ"ל. והרי לך בהדיא שאין מתענין בסוריא, והלא סוריא קרוב לא"י מאד, אין שם מהלך חצי יום, ואפ"ה אחר היותו אפרכיא אחרת אין מתענין, ולא אמרו סביבותיה אלא באותה אפרכיא. ומה לנו במלכות זה על מלכות ויניציאה, וכל אחת אפרכיא בפני עצמה. היעלה בדעתך הרחבה שווירונה יקרא סביבותינו שהוא מלכות אחרת ויש ס' מילין בינינו? מעתה ממקום שבאת בראיתך העצומה שסביבותיה דסיפא דומיא דסביבותיה דרישא, שמענה כן היא שסביבותיה דרישא ודאי באותו מלכות קאמר, דאי במלכות אחרת אין מוכרין תבואה ממלכות למלכות אחר והעד אכל [שדה] העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה.⁵⁴

ומה שכתבת כשהיא ודאי דבר אפי' כל שהוא מתענין, למה לא ראית מה שכתב מהר"י קארו ז"ל⁵⁵ כשהוקשה לו מאי שנא באסכרא שלא אמרו אם מתו ג' בכל יום ג' ימים וכו', והשיב שהיה שנוי אויר ואקראי בעלמא הוא ואינו עשוי להתעכב. הרי לך שאפי' יודעים ודאי שהוא דבר והוא שנוי אויר אנו אומרים אקראי בעלמא הוא.

ומה שאמרת שאתה זכור מרבתיך, בשעת מעשה אין שומעים לך וכ"ש שדברך סותרים את כוונתך, שהרי כתבת שכשהיו מתים הרבה אפי' שלא היה במגפה היו גזרים רבתיך תענית, והשמע לאזניך שאדרבא מפני שלא היה

53 איוב לה: ב.

54 בראשית מא: מח.

55 בית יוסף, אורח חיים, הל' תענית, סי' תקעו. ועיין גם שולחן ערוך, סי' הנ"ל, סעיף ה.

מגפה משום הכי גזרו דהוה כעין אסכרא וחרחר, אבל אם היה דבר לא היו גוזרים עד שימותו ג' ביום ג' ימים לכל ת"ק, שכיון שהוא שנוי אויר אינו עשוי להתעכב ואקראי בעלמא הוא. ומעתה הראיה החתוכה שלך הפוכה כמו רגע⁵⁶ ועל כן לא שאלו איווהי אסכרא ושאלו איוו דבר כי ידוע הוא הדבר, אבל שאלו איוו דבר שמתענין עליו.

ומה שכתבת שבזירונה מתו כשעור המשנה, כי כל רחוב ורחוב בהיותה סגורה נדמית לעיר קטנה, לא ידעתי עד מתי מפרי בטנך תשית סברות לכסא לך⁵⁷ ותאמר שהוראתכם יסודתה על הררי קדש, כי אני מצאתיה על הרי אררט, שא"כ לפי דעתך בכל בית ובית הרי הוא סגור והוא עיר בפני עצמו, ואם יהיו בבית שמנים ומת אחד מהם הרי מת יתר על השיעור ויתענו שאר העיר, דלא גרע מסביבותיה. אחשוב למשפט כי תשלח ידך בעט סופר לא תביט אחר כך בכל הככר⁵⁸.

ומה שכתבת שבזירונ"ה בריס"ה ובירגמ"ו היו מדינה מילניס"ו, אין רואים מה שהיו אלא באשר הוא שם, ובא וראה שהר"ן הקשה לומר שא"י היו ג' ארצות כדאמרן יהודה ועבר הירדן והגליל, ואי חזינן מאי דהוה למה לא הקשה שהיו שבעה עממים וכל אחד מלכות בפני עצמה, ואם תרצה לראות מה שהיה, הרי כל ז' אקלמים מלך עליהם אחשוורוש וכל המלכים שמלכו בכיפה⁵⁹.

עוד שכתבת שכל יחסרון יוצאים ושבים עם הפידי וגם כתבת שדרי וירונה גם הזמה יעשו בלהטיהם ושהכסף יענה את הכל, אמת לא ידעתי עד מתי תיגעני בדברים אשר תוציא מפיד מילין מבלי השמיעם לאזניך, הלזה תאמר שיירות מצויות, ולמה לא תצא בעקבות הרועים רז"ל אשר שפתותיהם דובבות בלי די, מלתא דלא שכיחא לא גזרו ביה רבנן. הבסברותיך אלו הפורחות וראיותיך אלו הצומחות אחריהן תאמר להתחייב להתענות מי שרז"ל לא חייבוהו? אנא לשון בקשה הנח ידיך מן ההוראות כאלה ומנע רגלך מנתיבתם!

עוד כתבת מתריעין על פרקמטיא וכתבת שאין זלזול פרקמטיא יותר מזה. לא ידעתי איך עלה במחשבתך שידמה וישוה זה לנידון דידן, שהרי שם מפסידים חצי ממונם שהם צריכים למכור והשכר אבד ואינו חוזר, אבל כאן בנדון דידן הם מפסידים מלהרויח אבל אינם מפסידים אשר בידם. ועוד למה לא ראית מה שכתב הר"ן ז"ל פ"ג דתעניות, שכל שאמרו מתריעין אפי' בשבת, הרי אין כאן תענית לצבור, והא ודאי שכיון שמתריעין בשבת אין כאן תענית בה"ב ורצופות הן ואין גוזרים על הצבור תעניות רצופים כמו שכתב הר"ן פ"ג דתעניות בהדיא כשמתריעין ברצופים אין הצבור מתענין.

עוד כתבת כי על שם הקהל התקנתם לא על שם עצמכם. אמור מעתה מה הועלתם ומה יגדל נא כחכם בעשותכם מכחם, שהרי כיון שנתברר שאין ב"ד

56 איכה ד : ו.

57 תהלים קלב : יא.

58 בראשית יט : יז.

59 מגילה יא : א.

יכולים לגזור תענית על הצבור שלא חייבוהו רז"ל, גם הרוב של הצבור לא יוכלו להכריח את המיעוט במה שאינם חייבים. ומה שהבאת ראיה מהזקנים שגזרו תענית על השדפון, אמת זו ראייתך שדופת קדים היא! דשם משום צרה מהלכת מש"כ⁶⁰ הדבר שלא קראוהו מהלכת, ואדרבא אמרו אפי' שגבירה לוקה אם אפס קצה שלה אינה לוקה אמרינן שפחה ניצולת.

ומה שכתבת היבצר או הימנע מן הק"ק לקיים על נפשם צומות ותעניות, לא ידעתי השיב: וכי מי אמר לך שימנע או יבצר את אשר יזמו לעשות לעצמם? אבל לא להכריח זולתם! ומה שכתבת שכבר נהגו אשכנזים בתעניות אלו, אדרבא מפני כך אין ראוי להכריחם שכיון שהאשכנזים נוהגים לעשות והק"ק הזה יצ"ו לא נתרצו ויצאו מכלל המנהג ההוא, הרי גילו דעתם שאין רצונם להתענות, אבל אם הייתם גוזרים תענית מחדש שאין לנו גילוי דעתם שאין ברצונם להתענות, א"כ הרי אתם מחייבים אותם במה שגילו שאין רצונם בכך.

עוד כתבת שמנהג התענית בה"ב אחרי החג הוא מנהג ותיקין והבאת ראיה מזקני מהר"י קולון, לא ידעתי עד מתי תעות עלינו המקראות, שהרי זקני כתב שאינו אלא מנהג בעלמא וגם כתב בסדר מטריויש⁶¹ שאין טעם ברור למה הוקבעו, וכתב זקני כן לגרעון כח המנהג ההוא. ועתה כל מה שאמרת שישפוט השופט על מה שאמרת שראוי להעביר אתכם מלעסוק בצרכי צבור, אמת כן דברתי ועודני באבי ומי יתן והיה זה לבבך, יחשב לך לחכמה, כאשר תברח [מ]ההוראה ותרחק ממנה הרחק כמטחוי קשת⁶² ולא תסתפק ותשמח בחלקך ולא תבטח על משענת קנה עט סופר בדבר צחות, כי היא לא תצלח לכל.

ובשגם העזת פניך נגדי, דודאי העזת, שאם חכמה אין כאן וזקנה יש כאן, עכ"ז אשלם לך במיטבא טובה תחת רעה, ואוכיחך על פניך שלא תבהל את רוחך לצאת בדברים כאלה. הטוב לך כי תעשוק יגיע כפיך⁶³ בבואם עם הספר לפני יודעי ספר והיה להם לזרא.⁶⁴ שא כלייך וקסתך וקנה לך רב ועשה לך חבר⁶⁵ באהל תבורך, ואל יקחך לבך לאמר עליך נסמכתי מבטן סמוך לבי לא אירא,⁶⁶ עד אשר תמלא כרסך לחם ויין, אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל.⁶⁷ ובאמת מקדם אהבתיך בחושבי אותך עניו מכל האדם, כי אז בלילה ההוא נדדה⁶⁸ בראותי אותך בא אלי בשאט נפש לזולגני, אף גם זאת לא סרתי

60 מה שאין כן.

61 סדר מטריויש הוא מחזור ויטרי (נירינברג תרפ"ג, סי' רפה, עמ' 310). והובאו הדברים בשו"ת מהרי"ק (לעיל, עמ' קה, הערה 50*).

62 בראשית כא: טז.

63 איוב י: ג.

64 על פי במדבר יא: כ.

65 משנה אבות א: ו.

66 תהלים עא: ו.

67 יהושע א: ח.

68 על פי אסתר ו: א.

לנחותך במעגלי צדק, ואם תשנאני ולצת לבדך תשא⁶⁹ ואם חכם אתה עתה תאהבני.

ועתה⁷⁰ אשר בקשת ממני להודיעך על מה תמכתי יתדותי לבטל החרם של הצחוק, דע שכן עשיתי מכמה טעמי. ראשון שלפי המנוי שלכם שראיתי לא נתפשט הכח ההוא לפועל הזה לעין כל רואי השמש, כי לא מנו אתכם אלא לעשות עצתכם לענין הבריאות ואין זה ענין אצל זה. ועם היות שכתב מהר"ר מנחם רפא בפנסק שניתן לכם כח לעיוני במילי דמתא, לא נתן לכם מלכות הורודוס לימות עולם, אבל אתם נטלתם שררה לעצמכם עד ו' חדשים, ואי לאפרושי מאיסורא נתכוונתם והשחוק בעיניכם כאיסור ודאי, מי נתן ישראל לבוזים ומה היא באותם הימים שהתרתם הרצועה? ואי למיגדר מלתא אין זה מנוי שלכם. ואיזה ימים קללתי, בהיותי דורש ברבים, הנהגים לצחק בכדור בשבת⁷¹ והקאשטיל⁷² והסקאקי⁷³ ולא מלאני לבי לקלל כי אם לסבת שבת, וכמו שאמרתי טעמו ונימוקו מאז דברי, ולא נעלם ממני שכל הצחוק מביא לידי קלות ראש. אמנם בהיות שהצחוק רבים מהם צוחקים בתמים וביושר, וכשהמעוץ לפניו אין איסור בדבר ואחזוקי אינשי ברשיעי לא מחזקינן, לכך לא מלאני לבי לאסור.

ועוד אומר לך, שמה שכתב בפנסק מהר"ר מנחם, אפי' שהאמינוהו לסופר לא האמינוהו אלא בכל עוד אינו נוגע בדבר, אפי' שהיה כתוב שהאמינוהו גם כשנוגע, כיון שהוא כתב ידו מאי אולמיה דהאי מהאי?⁷⁴ ועוד כשבאו לפני שנים או שלשה מהנועדים והכחישוהו אפי' שהאחרים הם רוב ויאמרו כן צוינו מנוי על הצחוק בפרט, אפי' אם מכח עדות אתה בא תרי כמאה והרי הם כשתי כיתי עדים המכחישות זו את זו, ואם מכח שהם רוב ובידם לעשות אמרינן להו לכו תהדר אפשר המועטין יחדשו טענות עד שהרוב יחזרו בהם. נוסף על זה לדעתי זו תקנת השחוק היא תקנה שאין רוב הצבור הזה יכולים לעמוד בה ואין להכשילן והזמן יספיק להוצאת האמת. ומכל הטעמים הללו ונוסף עליהם כמה וכמה אשר אתנו, בטלנו החרם אשר הטלתם, ותפילתך אשר התפללת יסיר לב האבן, כן יעשה כי תבחר ותקרב לשכון בד' אמות של הלכה והיה ראשיתך מזער ואחריתך ישגא מאד.⁷⁵

כה מעתיר הצעיר אליעזר בכמ"ר אליה הרופא.

הועתק אות באות מגוף כתב הגאון אשכנזי

נאם בנימין ארקיוולטי

ונאם אבטליון בר שלמה זצ"ל

69 משלי ט: יב.

70 קטע זה הביא ר' יהודה אריה ממדינה בקיצורים, בתשובתו הנזכרת לעיל, בהערה 1 למאמר.

71 עיין: יצחק ריבקינד, 'תשובת הרב משה פרובינצאלו על משחק הכדור', תרביץ, ד (תרצ"ג), עמ' 366–376.

72 האם הוא המשחק castelina? 73 והאישקוקי, כלומר שחמט.

74 נדה ח: א. 75 איוב ח: ז.

י. תשובה שנייה של רבי מנחם פורטו הכהן לרבי אליעזר אשכנזי

רבא דעמיה שלום

גם היום פרי שיח מעכ"ת הובאת לי ובו תחת כסות תוכחת מסותרת, גלה לעיני העמים והשרים קוצר השגתי ומיעוט יד שכלי. ועתה אין כל חדש כי יודע כל שער בת עמי באלה. ואלולי ידעתי מעכ"ת ירא אלהים חשבתי כי מידו היתה זאת להרעימני ולהרגיזני למען אצא ממחיצתי ח"ו לדבר ולפגוע בכבוד מעכ"ת. וחלילה לי להעלות על רוחי כזאת, עם כי תמיד היה ארחי ורבעי להיות מהנעלבים ואינן עולבים⁷⁶ מצורף דלא אורייתא אית בי דקא מרתחא לי.⁷⁷ ואשר מעכ"ת קרא עלי תגר כי בלילה ההוא העזתי פני כנגדו, הלא שלמים וכן רבים העם אשר היו סביבותינו יעידון יגידון אם פגעתי בכבוד מעכ"ת אם אין. הלא דברי היו כי כאשר הדין והיושר אתי לא אסוב מקול גערת מעכ"ת, וככחי אז כחי עתה להציג דברי אלו לפני כל יודעי דת ודין, כי עד הנה אינני רואה חובה לעצמי. ואם אחרים שלמים וכן רבים יורוני כי שגיתי אני אשא ואני אסבול⁷⁸ דלאו מפי מעכ"ת לבדו אני חי.

על יתר דברי מר אענה בקצרה, כי הראשונים יספיקו אצל כל משכיל אשר יביט אותם בעין החמלה והיושר. בכך אגע רק על קצה דברי מעכ"ת. ראשונה באומרו שלא נשמע קול גוגש עד בא דבר וירונה שרי לן מר, הלא חקוקה היא בעט ברזל ועופרת הדפוס, כי רוח המושל עלה על ל"ג מקומות סביבותינו ועליהם הכריז בקול תרועה ושופר, הלא המה בכתובים, ומושב בני ישראל רק במור"ה וריווי"רי, ובאולי מעכ"ת לא ידע בכל אלה כי אם ידעו היה המנעל בטלאי ע"ג טלאי, ואפוכי מטרת' למה לי,⁷⁹ דכל הסביבות האלה מדינה אחת ובוה יפול טענת א"י וכל המשא ומתן אשר לשוא עמל בו מעכ"ת. כי על כן לא נתתיה לנגוע בה באגרת הראשונה, דמדינה אחת ושיירות מצויות הוא גידון דידן, מצורף כי זלזול פרקמטיא מאסף לכל המחנות בין בא"י וח"ל. ומה שחלק מר שאין הגידון דומה לראיה דהתם השכר אובד ואינו חוזר וכאן הם מפסידין להרויח ואינם מפסידים מה שבידם, לאו מלתא היא, דמי יתן ויושבי מור"ה וריווי"רי ימצאו למכור שוה עשרה בתלת ויהי להם למשיב נפש, כי בעו"ה נתקיים בהם והתמכרתם ואין קונה.⁸⁰ גם תשובת הגאון קארו ז"ל ההבדל דבין אסכרה ודבר, באומרו ששינוי אויר אקראי בעלמא הוא ואינו עשוי להתעכב, והיא שתעמוד לי אחרי רואינו מתעכבת הוסר החשש משינוי אויר ותהיה מוחזקת ודאית, ואז אפי' בכל שהוא ואין לגסיון ג' בכל יום וכו'.

הן על מה שהשיב בדבר בטול חרם הצחוק, כעת אבוא בקצרה ואענה

76 שבת פח ע"ב.

77 תענית ד ע"א.

78 ישעיהו מז : ד.

79 כתובות קי ע"א.

80 דברים כח : סח.

רק דרך כלל, כי יבאו עוד דברי בארוכה ע"פ התורה וחז"ל הפוסקים, כי אין כח בידי מעכ"ת ולא ביד הקהל אפי' רובו לבטלו. ועוד הנה ימים באים העוברים יתנו את הדין ומובטח אני כי רוב הקהל, אף אם מעכ"ת יבטל החרם, יחוש לגזירה הזאת מבלעדי הרקים והפחזים. ומאחרי מעכ"ת בא בדרוש הזה רק דרך סברא, אענה אף אני דרך סברא ובקצור: באמור מעכ"ת כי לא ניתן לנו מלכות הורודוס, ידע כי עד יוסכם אחר בקק"י יצ"ו ניתן כתר הלזה על ראשינו, כי ברשות הקהל להעבירנו לכל עת יחפוצו והיה כזה יום מחר ואז ממילא יפלו גם התקנות. גם אם יעמדו בשב ואל תעשה עשר שנים, עשר שנים המשרה על שכמנו.

ועל אשר אמר מעכ"ת כי אם כוונתנו לאפרושי מאיסורא מה יהיה מהימים אשר התרנו, לא יהיה רק על דרך דברה תורה נגד יצר הרע, וכתשובת הר"ר טוביה⁸¹ בעסק הצחוק, ובודאי לזאת היתה הכוונה ולמיגדר מילתא הנכלל בעיון מילי דמתא, וע"ז נמנינו מאת הק"ק.

ועל מה שאמר מעכ"ת כי קצת מהנועדים הכחישו הסופר, לאו כל כמיניהו לא יאמנו אפי' כל הי"ח מהקק"י הכחישוהו דכיון שהגידו שוב אינם חוזרים ומגידים.⁸² וזה לך מר העתק פנקס הק"ק וז"ל:

"עוד בועד הגז' שמו פרטי' הקצינים משימי פרטי' הנ"ל שסופר הקהל יהיה משה מנחם כהן רפא וכאשר נכתב מידו פרטי' בפנקס או חתום מידו הפרטי' ההיא יהיה כאילו חתום מיד כל בני הקק"י ויהיה לו בכלל כל דיני ונאמנות של כל סופרי הקהל והמדינות בעד משך זמן ג' שנים וכו'". ועל נאמנותו חתום המשימי פארטי. ועתה ראה אבי גם ראה היאמנו עוד דבריהם.

גם אשר אמר מעכ"ת שזו היא גזרה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה, כמדומה לי היות הדבר הפכו.

בהא סליקנא ובהא נחיתנא, מעכ"ת אשר בו זקנה וחכמה כדבריו עליו לכבות אש המחלוקת על דבר אמת וענוה צדק,⁸³ כי התקנות כולם נכוחות למבין, ואלמלא לא נכתבו ראויות הם להכתב. אדרבה על מעכ"ת אשר עיני כל העדה עליו להוסיף עליהם ולעשות להם אזנים, וכרועה עדרו ירעה על גוה שאנן ולא לעשות חוכא וטלולא אל עמי הארצות אשר כבר בעו"ה התורה ולומדיהם בלתי נחשבים בעיניהם. ומי שהשלום שלו ישפות למעכ"ת ברכה ושלום.

אלה דברי זעירא דמן חבריא אברהם מנחם פורטו הכהן

הועתק אות באות מגוף כתב הגאון פורטו

נאם בנימין ארקיוולטי

ונאם אבטליון בר שלמה זצ"ל

81 רבנו טוביה מוינה, מבעלי התוספות בתחילת המאה הי"ג. שמו נזכר בתוספות בבא קמא סט ע"ב, ד"ה 'אלא', והרבה פעמים במרדכי (ראה להלן, עמ' קטו) ובפוסקים אחרים.

82 כתובות יח ע"ב.

83 תהלים מה: ה.

יא. הפדר השלום

לאשר הגיעו לי דברי תרעומת מקצת יחידי סגולה מהקק"י על אודות שני פארטי סדרו הגאון מהר"ר וליקמן חפץ יצ"ו עם שני האלופים אשר נתמנו מבני הקק"י על הבריות, דהיינו מה שגזרו נח"ש על הצחוק וכן ענין התעניות בה"ב, וכמתייעץ עמדי הגאון הנז' דבר מה לעשות בעצת האלופים אשר אתו ותכל תלונתם. והנה ראיתי שתי התקנות הללו, הירא את דבר ה' יחפץ לקיימם, מ"מ אמרתי להפסיק דעת המתלוננים, הסכמתי עם הגאון יצ"ו בזה האופן: שיוסר גזירת נח"ש, אכן כל מי שיצחק בזמנים האסורים בפרטי' ההיא יפול בעונש סקודו א' לכל פעם אשר יצחק בא' מאותם הימים, ואנחנו גוזרים בגזירת נידוי שיהיה מחוייב להביאו תוך זמן ג' ימים אחרי אשר צחק אל גנוי אלופי הבריות הנז', גם אם לא נודע עליו ידיה הדר להביא מעצמו כנ"ל. ואם יודע שצחק ולא הביא הסקודו הנז' יוכרז לנבדל מעדת ישראל ולא יותר לו עד שלמו כפלים דהיינו ב' סקודי. גם לענין התענית הסכמתי עם הגאון יצ"ו הנ"ל כנ"ל שלא יהיה חייב להתענות, אבל כל איש מהקק"י יוכל ליתן כופר תעניתו ריאל א' גם הוא אל גנוי אלופי הבריות.

נאם יצחק אליעזר בכ"מ אליה הרופא

ונאם יצחק המכונה וליקמן בר גרשם חפץ ז"ל

לא שהדין כך אלא שהשעה צריכה לכך שלא להחזיק במחלוקת

נאם אברהם מנחם פורטו הכהן

הועתק אות באות מגוף ההסכמה שהושמה בבית הכנסת

נאם בנימין ארקיוולטי

אבטליון בר שלמה זצ"ל

יב. הפסק שיטלה ר' מנחם אברהם הכהן רפא מפורטו לגדולי חכמי איטליה [פ"פ 334] שאלה. ק"ק קרימונה הקימו עליהם י"ח אנשים ועל שכמם תהיה המשרה לפקח בצרכי הכלל וכן בצרכי עניים ולעשות תקנות וסיגים וסדרים ואשר יסכימו ע"פ רובם יהיה כאילו הוסכם מכל בני הקהילה יצ"ו. ויחוייבו כולם לאשר ולקיים כנראה בפנקס הקק"י. וראשונה הקימו סופר אשר כל מה שיכתוב יהיה כאילו הוא חתום מיד כל בני הקק"י ויהיה לו נאמנות ככל סופר הקהילות והמדינות. ברבות עתים קרה כי בקצת מקומות החל הנגף ב"מ, אז הסכימו הי"ח הנ"ל להשיב שרי בריאות יפקחו בצרכי הצבור כדרוש הזה, גם שמו בידם לעיין במילי דמתא והקימו עליהם ג' מוסמכים להוראה ובתוכם הסופר הנז' ובתוך יתר התקנות אשר יצאו מתחת ידם גזרו בגזירת נחש על משך זמן ה' חדשים שלא יצחק שום איש או אשה לא קארט"י ולא קוביות מבלעדי הימים שאין אומרים בהם תחינה, וכנראה על ספר [א35] תקנתם. ועתה קמו קצת יחידים הי"ו במספר הי"ח ומעוררים שלא היה כח בג' האלופים הנז' להחרים באלה, ונתלים באילן גדול ה"ה הגאון כמהר"ר אליעזר אשכנזי התומך ידם במחלוקת הזה והורה להם להיתר כאשר התיר להם הצחוק בפומבי, ועליו נשענו שלשה

בחורים אשר בעצם יום פרסום התקנה פרצו ועברו בפרהסיא, באמור כי הקהל לא מנו אותנו לאלה, ודתקנה זו לאו למיגדר מלתא ולא לאפרושי מאיסורא היא דכשהמעות לפני הצוחקים ואין אסור בדבר. מצורף כי כתיבת יד מעכ"ת הסופר אינה נאמנת מאחרי הוא נתמנה על אלה נקרא נוגע בדבר. ועתה ראוי לעיין אם בטול הרב והחולקים אשר נגזרים אחריו הוי ביטול ואם כח בידם באלה אם אין, או אם גזרת הג' האלופים גזרה.

תשובה. אין זו צריך לפנים דהמבטלים צללו במים אדירים ולא העלו בידם אפי' חרס, דהאי תקנתא ודאי לאפרושי מאיסורא הוא ולמיגדר מילתא, ובכל כי האי גוונא אפי' הרוב נגזרים אחר המועטים. ולרווחא דמילתא אומר דהיה התקנה מה שיהיה ואפי' שלא כדין, אין כח ביד המועטים למחות בהם ומחוייבים כל הקהל לאשרה ולקיימה וכן כתב הרמב"ן בתשובותיו סי' ר"פ ומביאו הגאון קאר"ו ז"ל הלכות נדרים סי' רכ"ח דף רע"א עמוד ד' 84 וז"ל: וכן אם מקצת הקהל מוחים בחרם כיון שהמוחים מיעוט אין מועיל להם המחאה כיון שרוב הצבור מסכימים ואפי' יהיה הדבר שלא כדין כיון שיראה להם כדין רשאים ובלבד בהסכמת [35ב] אדם חשוב עכ"ל. הרי שאפי' ששאלת הרמב"ן היתה במסי' ותשחור' ולא לאפרושי מאיסורא, ועם כל אלה יוכלו המיעוטים להתיר החרם. ואם כה יאמרו המתירים שלא היה ביניהם אדם חשוב אחריש שהיה מהקק"י שנתמנו כולם חשובים וטובי העיר הלא ע"פ הסכמתם עשו התקנה ג' המחרימים האלה, וביניהם ב' הגבורים אשר מעולם אנשי השם הגאונים כמהר"ר זליקמן חפץ יצ"ו והכהן הגדול כמהר"ר מנחם כהן רפא, אשר זה כחמש ועשרים שנה על מי מנוחות נהלו הק"ק הזה וכרועים עדרם ירעו ולא סנו שומעניהו דלא יצא עליהם מעולם אפי' שמץ קול שיצא מתחת ידם דבר בלתי מתוקן לא בדררא דממונא ולא באיסורא. עם כי אנכי תולעת ולא איש אשר במספר אנשים כל אבא עשוני ויכוננוני הק"ל סניף להם רק לאפושי גברי, ודאי לא היה כח ביד שום אדם לבטל החרם ההוא, ובפרט להיותו על עסק הצחוק דאיהו לאפרושי מאיסורא כדכתב הרשב"א ומביאו הגאון קאר"ו זצ"ל דף רע"ב עמוד א' וז"ל: כתוב עוד בתשובות הרשב"א על קהל שהסכימו והחרימו שלא לשחק בקוביא ואח"כ רצו להתיר שאפי' כלם הסכימו להתיר אינם יכולים להתיר לפי שדבר זה מעצמו אסור, ועוד נוסף עליו אסור ההסכמה והחרם והיאך יוכלו להתיר שאפי' כולם מסכימים הגע את עצמך סלק החרם כמי שאינו, היאך יסכימו רבים להתיר את האסור כל מי שמסכים להתר זה כמי שמסכים עבירה אחת בכנופיא וכל שיהיו הנסכמים רבים תהיה אותה ההסכמה רבת החטא והמהומה עכ"ל. הרי [36א] דהצחוק אסור גמור וכל הפוסקים מסכימים שאין מתירים שבועת הצחוק המרדכ"י בפ' השולח ובפ' שבועות שתיים בשם ר"ת וההגהות מיימוניות בפ' ו' מהלכות שבועה והרמב"ן סי' רנ"ב בתשובותיו דאין אומרים לאלה להזדקק לדבר עבירה קטנה כדי שלא יעשה עבירה גדולה, דלא דמיא הא למה שארז"ל בעירובין נחא ליה לחבר דליעבד

איהו איסור זוטא ולא ליעבד ע"ה איסורה רבא,⁸⁵ היינו דוקא לאסור שיבא לעם הארץ ע"י החבר כי ההיא דאמר ליה לך ולקוט לי כלכלה של תאנים תאנה מתאנתי דאמר' שיש לו לחבר לעשר עליהם שלא מן המוקף שלא יאכל ע"ה התאנים בלא מעשר ונמצא עובר ע"י החבר, אבל כשהאיסור בא מעצמו ודאי אין נוקטין לו, ואף כי הביא המרדכי שרבינו טוביה אומר דעתה בזמן הזה יש להתיר נדר צחוק כי כמו שגגה היא שאינם יכולים להתאפק ולמשול ברוחם, בטלה דעתו אצל כל הגי ברברתא דלעיל, גם נוכל לומר דהא דאמר רבי' טוביה דמתירים היינו דוקא כשנשבע שלא יצחוק כל ימיו או מתירים כדי שלא יבא לידי איסור, אבל על זמן קבוע כתקנה הזאת ודאי אין להתיר דהכי גמי מוכח בגמ' בריש פ' ואלו מותרים דאמרינן וכי לא יהיב שיעורא מי שבקינן ליה עד דעבר איסור בל יחל,⁸⁶ א"כ כל היכא דהשבועה בסתם לכל ימיו או מתירים לו כדי שלא יבא לידי איסור וכן מביא הר"ן בתשובותיו ס' נ"א דף נ"ח אשר ממנו לקחתי ראית התלמוד. אכן על ה' חדשים ודאי אין להתירו כלל.

מכל אלה זכינו מהפוסקים הנ"ל דהאי צחוק איסורא הוא, א"כ התקנה היא לאפרושי מאיסורא ומחוייבים כל הקהל לאשרה ולקיימה אע"ג דלא ניחא להו והראיה ממעשה הגבעונים דלא ידעו ישראל ולא ניחא להו דכתי' וילונו כל העדה וגו'⁸⁷ דמשמע דלא ניחא להו ואפ"ה חל עליהו גזרת הנשיאים, דאם תאמר דהיה יכולת לישראל ע"י התר לעבור השבועה שנשבעו לגבעונים נשיאי העדה א"כ למה לא הרגו העדה לגבעונים כיון שבאו במרמה, אלא על כרחך צריך לומר דבשביל דחלה עליהו לא הרגום אפי' דלא ניחא להו דמיגדר מילתא הוה, דכיון שנשבעו להם היה בדבר חלול השם אם יהרגו אותם. ואם באולי יטעון הטוען דשאני נשיאים שלא היו כמותם בכל ישראל, אף אתה אמור לו דיפתח בדורו כשמואל בדורו⁸⁸ וכיון שהג' הנ"ל תקנו החרם ובשם ובמצות הקהל בנדר שהודר ברבים, המתירים לא מצאו ידיהם ורגליהם ואין לו הפרה וכדאמרינן במסכת כתובות פ' המדיר המוציא אשתו משום שם רע הרי זה לא יחזיר ר' יהודה אומר כל נדר שידעו בו רבים לא יחזיר, מאי טעמא דר' יהודה דכתי' ולא הכום בני ישראל וגו'⁸⁹ ופירש"י נשבעו לה' והיה להו לאיתשולי אשבועתיהו אי לא שהודר ברבים, ורבים היינו ג' אליבא דר' נחמן דהלכתא כוותיה בדיני ולפי זה אין להתיר הסכמה זו, אדרבא מצוה וחובה על כל בר אוריין לחזק התקנה הזו ולא יהא הכא אלא משום לאו דלא תתגודדו, ראוי לכל חכם להטפל בהפרה זו ולא מבעיא לאפרושי מאיסורא בזה דיש לגזור אלא אפי' דיש לחוש לבא לידי איסור יש לגזור היכא דאינם בני תורה, כאשר בעונותינו בדור הזה רבים בני שוממה כההיא דפי' כל הבשר רב איקלע לטטלפוש שמע ההיא אתתא

85 עירובין לב ע"ב, ושם: 'איסורא קלילא', במקום 'זוטא'.

86 נדרים טו ע"א.

87 יהושע ט: יח.

88 ראש השנה, כה ע"ב.

89 כתובות, עד ע"ב.

דאמרה לחברתה ריבעא דבשרא כמה חלבא בעי לבשולי, אסר להו כחלי, אע"ג דהכחל מותר דבקעה מצא וגדר בה,⁹⁰ וכהני איכא לרוב בים התלמוד דההיא דבני בשכר אבישות' דכרמ' ומת ב"ט שני, ואע"ג דבעל האגודה כתב בגיטין פ' השולח גבי אין ב"ד יכול לבטל דברי חבריו וכו' עד דבר שלא תקנו שתתפשט בכל ישראל אלא במקום א' כגון ההיא דרב מכחל ודבני בשכר גדול יכול לבטלה, ה"ה הכא תאמר הגדול יכול לבטלה, כבר כתב המרדכי בהגהות בשם רבי' חננאל דדבריו דברי קבלה הם וז"ל מהאי שמעינן דאפי' דברים המותרים כגון אלו והדומים להם האסורים לע"ה אין אדם רשאי להורות להם להיתר כי אם לאסור וכו' עד ואין לעושה הדבר שנראה לו צד היתר להחזיק את דברו אף אם ידוע אל המבינים כי בטוב עשה ומביא ראייה מפסחים פ' מקום שנהגו מעשה ביהודה והלל בניו של ר"ג שרחצו שניהם כא' בכבול וכו'⁹¹ ולא רצה לומר להם מותרים אתם דאע"ג דמדינא היה מותר.

ולא כאשר עשה הגאון הלז דהרים נס בפומבי לאמר לכו וצחקו כי בטלתי החרם ועודנו מחזיק בהיתרא, הלא דבר פשוט הוא דכשאינם בני תורה ראוי להחמיר עליהם וכההיא מוגרמת דאתא לקמיה דרב ובטבעת הגדולה היתה ולפי שבעל הבהמה היה ע"ה החמיר עליו אעפ"י שהיתה בהמת ישראל.⁹² א"כ ראוי להחמיר להם אפי' [37ב] בדבר המותר כ"ש שראוי להחמיר עליהם בנידון דידן דיש עבירה בדבר כמבואר בכל הני פוסקים דלעיל דבודאי המועטים נגררים אחר הרוב ולא יכולין למחות, דאפי' בדררא דממונא היכא דליכא פסידא להאי ורוחא להאי אין יכולין למחות, כ"ש הכא דאיכא רוחא לכולם בנפש ובמאד, ואיכא נמי למיגדר מילתא ובמיגדר מילתא מצינו דהקילו רז"ל אפי' בחומר אשת איש דלפי משנה ראשונה דשלהי נדרים⁹³ כשאמרה לבעלה טמאה אני לה, כלומר בא אדם אחר עלי באונס ובאשת כהן מיירי דאסירא לבעלה באונס דאי בישראל לא אסירא באונס וכיון שאמרה טמאה אני שוית נפשה חתיכה דאיסורא, ואפ"ה לפי משנה אחרונה שרו רבנן, ומשום מיגדר מילתא גדרו בה האי גדר שלא להאמינה שלא תתן עיניה באחר להפקיע עצמה מיד בעלה. כ"ש וכ"ש בנידון דידן ובודאי דבר ברור הוא אצל כל חכם הרוצה לקחת האמת מצד אמתו דכל דבר הנעשה למיגדר כי הכא אין ראוי לדקדק כחוט השערה על בקרת הדין אלא הולכים אחר האמת, והכא יחדיו יהיו תמים הדין והאמת, כי מי הוא זה ואיזה הוא אשר ימלא לבו לאמר שהתקנות האלו אינם כולם נכוחות למבין וצדיקים ילכו בהם ופושעים יכשלו בהם, ואם כה יאמר הגאון דאיהו נשיא ישראל וגדול מכל שוכני ארץ ויושבי תבל ובידו הכח והעוז והממשלה לבטל דברי חבריו, אף אני אענה דכל אפרושי מאיסורא [38א] וסייג וגדר דבריו אינם נשמעים כלל, וכבר יצא במכתבו כי זו היא גזרה שאין הצבור יכולים לעמוד

90 חולין קי ע"א.

91 פסחים נא ע"א.

92 בבא קמא צט ע"ב. ועיין תוספות ד"ה מנעך.

93 צ"ל משנה אחרונה נדרים יא : יב.

בו, באמת צחוק עשה לי אלהים, אניחנו בחיק כל חכם עיניו בראשו אם יוכלו לעמוד בגזרה הזאת אם אין, כי כאשר בני הקק"י יעשו הרגל בה' חדשים אלו להסיר מעליהם תכונה הרעה הזאת, יברכו המתקנים שבע ביום דלא מצינו שועל מת בעפר פיר.⁹⁴

לא נותר לי כי אם לקעקע יסוד בעלי המחלוקת שנים או שלשה מן הי"ח הנ"ל המכחישים מעכ"ת הסופר, לאלה אומר דאפי' כל הי"ח יחד באגודה אחת היו מכחישים הסופר לא יוכלו ולא יאמנו דבריהם, דהרי תקנת הקהל מעידה שכל מה שיהיה נכתב מעסקי הקק"י יהיה נאמן כאילו כולם חתומים למטה, וכיון שהגידו שוב אינם יכולים לחזור ולהגיד⁹⁵ וכמי שנחקרה עדותם בב"ד דמי, ותחת הפרטים חתום מכ' המשימי פארטי, מוסף כי רק ב' או ג' גרגרים הרימו קולם להכחישו וט"ו הנותרים כולם כאחד יעידו יגידו כי הקק"י נתנו להם כח וממשלה מוחלטת לעיין במילי דמתא ולגזור עליהם אפי' בתעניות וצדקות ואין להם להמרות את פיהם. א"כ מה להם עוד צדקה לצעוק.

גם שמעתי יש מהם אומרים דביטול הצחוק לא מקרי עיון במילי דמתא, אם עבירה היא בידם כאשר הסכים הרשב"א וכל הני רבירותא דלעיל פשיטא דמיקרי עיון במילי דמתא וכן מביא הגאון קאר"ו זצ"ל⁹⁶ בשם הרא"ש וז"ל: מעיינינן במילי דמתא ב"ד והזקנים בודקים על מעשה אנשי אותה העיר ומפרישים אותם מעבירות [ב38] שבידם ומטילים שלום ביניהם ואז תפלתם נשמעת וכו'. ואם כדבריהם שהבינו מילי דמתא להזהר מקניית בגדים הצוא"י מחשש דבר ב"מ בלי תיקון אחר לשם שמים, הני נטורי קרתא הני חרוב קרתא יהיו, דהרי כתיב בריש' הסירו רוע מעלליכם וכתיב בתריה לכו נא ונוכחה וגו'.⁹⁷ גם הגאון אשכנזי תלה עצמו באמור אם הצחוק עבירה מה יהיה על הימים שהתירו, לזה אומר דהוא על דרך היתר אשת יפת תואר דהתירה התורה ולא דברה אלא כנגד יצר הרע, מוטב שיאכלו בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו בשר תמותות נבלות,⁹⁸ ותכונה הרעה הזאת כאשר היא בקנין אי אפשר לעקור אותה בחזקה בפעם אחת רק לאט לאט. ומובטח אני בתום יושר הקק"י כי גם אחרי החמשה החדשים ימשכו אחור ידיהם בלי גזרה אחרת ותקנה.

ועל אומרם כי מעכ"ת הסופר נוגע בדבר כי על כן אינו נאמן, לזה אני אומר דלא מיקרי נוגע בדבר אלא כשיש לעד בדבר ההוא שמעיד עליו צד הנאה כגון מרחץ רחוב וס"ת דבני העיר ודיני דצדקות, ובדין עובדא והמנוי מה צד הנאה תוכל להגיע אליו, אין זה המינוי כי אם עבדות כשארז"ל דכתי' בעווייהו וישב בבית החפשית⁹⁹ מכלל דעד השתא עבד הוה,¹⁰⁰ וכההיא דפ' כהן

94 כתובות ע"ב.

95 שם יח ע"ב.

96 בית יוסף, אורח חיים, סי' תקעה, ד"ה ומ"ש רבינו כיצד.

97 ישעיהו א' יח.

98 קידושין כא ע"ב.

99 מלכים ב טו ; דברי הימים ב כו : כא.

100 הוריות י' א.

משוח בעובדא דרבין גמליאל עם ר' יוחנן בן גודגדא ור' אליעזר חסמא דאמר להם כמדומים אתם ששררות אני נותן לכם עבדות אני נותן לכם,¹⁰¹ שנאמר וידברו אליו לאמר אם [היום] תהיה עבד לעם הזה,¹⁰² ואפי' בימי משה אדוננו ע"ה טרהנים היו וכו' ¹⁰³ כ"ש בדור הזה, א"כ מה הוא נגיעת הדבר ומה צד הנאה יש בו להאלוף הסופר הנו'. ומעתה אם יצטרך אני והגאון מהר"ר זליקמן הנו' ערבים בדבר שהאלוף הכהן הנ"ל יסתלק עצמו מן המנוי הזה דבכל כי האי גוונא מהני הסילוק, ואז בלי ספק יאמנו דבריו ככל הכתוב בספר.

והנה היה ראוי שלא אכניס עצמי בדרוש הזה דלא הגעתי אפי' לרועה צאן אכן להיותו דבר אסור פתחתי אנכי בדבר, ויסתיים ע"פ המורים רבותינו הגדולים. גם מעכ"ת ידונו כדת מה לעשות עם הג' אשר פרצו גדר התקנה מאחרי היה בידם על מי שיסמוכו כי בגופא דעובדא אמינא הלוי הויין לי ברירן כולהי שמעתתא כהדין דינא. ואני תפילתי לאל חי יורני נפלאות מתורתו. אלה דברי זעירא דלאו מן חבריא אברהם מנחם ב"ר יעקב הכהן רפא ז"ל מפורטו. כותב פה ק"ק קרימונה פ' ויהי ריב בין רועי ¹⁰⁴ של"ו לפ"ק.

הועתק אות באות מגוף פסק הגאון פורטו.

נאם בנימין ארקיוולטי

ונאם אבטליון בר שלמה זצ"ל

יג. תשובה ששלח ר' משה מנחם כהן רפא

לר' אליעזר אשכנזי ולחכמי איטליה

[39ב] יחידי סגולה יושבי על כס הוראה שלום. שלמה המלך ע"ה אמר בס' קהלת ושבח אני את המתים וגו' עד וטוב משניהם אשר עדן לא היה.¹⁰⁵ גם חז"ל אמרו נוח לו לאדם שלא נבר וגו',¹⁰⁶ כולם מתאימות לדעת אחת. ורבים תמהו איך יאמר 'אשרי מי שלא נברא והיה כצדיק כרשע, לא פלוג בגזירת'. אם כי תורה היא וללמוד אני צריך וכמה קולמוסים וכמה דיותאות נשתפכו ונשתברו על זה אענה אף אני את חלקי כי גזירת וכוונת החכם אינו בהחלט אשרי שלא נברא ולא יברא לעולם רק כוונתו ודעתו טוב להיות מהאחרונים ביצירה, כשם שהיה אדם אחרון ביצירה, כאילו אמר אשרי מי שלא נברא עדיין, הלא משל הוא. התינוק הרוכב על כתפי הענק יראה מה שיראה הענק ויותר, לכך הלכה כבתראי, ואם אמרו הראשונים לבם כפתחו של אולם,¹⁰⁷ יש לו סוד ניתן להגלות, אך כעת יהיה מנוחתו כבוד מזה כי לא באנו לדרוש יספיק הערה זו, שע"י כן זכינו אף כי צעירי' ומן

101 שם.

102 מלכים א יב : ז.

103 שמות רבה ז.

104 פרשת לך לך (בראשית יג : ז), ה—חשון.

105 קהלת ד : ב—ג.

106 עירובין יג ע"ב.

107 שם, נג ע"א.

הנבראות אחרונים אנחנו להשיב נגד הזקן המופלא הגאון כמהר"ר אליעזר אשכנזי יצ"ו, אשר דבר אתנו קשות וכו' בפורציש"ו¹⁰⁸ הלז הוצע לפניכם איך היה המעשה, ובפרט לאפרושי מאיסורא ולמיגדר מילתא לטוב לנו ולבנינו, כי במקום שיש חלול ה' ולא תתגודדו וגו' אין חולקין וכו',¹⁰⁹ וכל כהאי מילי מוליאת' לימרו משמינו וכהאי מילתא מעלייתא לימרו משמיה אחרי כי בזאת יתהלל המתהלל, גם אספרה אל חוק שלא יספיק לי לאמר והענין בעצמו טוב כמו שאמר החכם א"ע¹¹⁰ על ויום המות מיום הולדו [40א] וכו' ¹¹¹ עיין שם. אף גם הוא מעניין הכתוב במשנה ובברייתא ובירושלמי, ועל כן נקוה שהשומעים דברינו ילכו בדרך ר' אליעזר בן פדת האומר תניא כוותיה תניא דמסייע ליה. ונשיב על דברי הגאון הלז בקוצר כד ה' הטובה עלינו, כי כבר ערך השלחן לפניכם ויש בשר וסכין ופה לאכול וז"ל: ועתה פקח עיניך על מה שכתבתי שאפי' על א"י אם אין דבר בכולו רק במקצתו באופן שאין שם אלא עיר אחת שאין בה דבר כנזכר בגמ', הרי אנחנו אומרים ששפחה נצלת עם אותה גבירה עד וכאילו אמר דבא"י אין דבר לכך אין ראוי לגזור תענית.¹¹² ראשונה הנבי מקשה למה השמיט הרי"ף ז"ל כל דיני דא"י דהא כמה דינים ונפקות' יוצא מן גבירה ושפחה, וגם הר"ן אינו מתמיה למה דלגו כמנהגו לעשות, גם הטור¹¹³ שמדבר בדיני א"י וז"ל: אם היה דבר בא"י מתענים שאר גליות עליהם, לא חלק בין אם דבר בכולו או במקצתו כמו שחולק מר והר"ן ז"ל. ב"ל דהרי"ף סובר שאינה נקראת גבירה עתה בחורבנה, וכמו שאמר המקונן חטא חטאה ירושלם על כן לגידה היתה¹¹⁴ כאילו ח"ו ה' מרחיק ממנה כנדה. ונאמר ציון במשפט תפדה,¹¹⁵ מכלל דעד עתה שבויה היתה, והשבויה אינה גבירה, אמנם הטור סובר בא"י מתענים שאר גליות עליה משום דגבירה לוקה שפחה לא כ"ש אפעפ"י שאינה גבירה להיות עין ה' וגו'. ועל ידה דורש כל הארצות אמנם מכח כ"ש לא נפקא, ונאמר אם א"י שהיתה גבירה מקדמת דנא לוקה כ"ש [40ב] ארץ שהיתה תמיד שפחה. אמנם בזמנים אלו בחורבנה אם יש עיר אחת בא"י שאין בה דבר לאמר ששפחה ניצול ע"י לא אלים כחה שזכותה תתפשט טופח ע"מ להטפח¹¹⁶ וזה סברא נכונה אצל כל בר שכל, א"כ סר טעם הגאון ששפחה ניצול עם אותה הגבירה, וחזר הדין להיות גידון כל העולם כדין להתענות או כאפרכיא או כסביבותיה בדבר ב"מ, זולת אם יש דבר בא"י לפי דעת הטור

108 תביעה.

109 ברכות יט ע"ב.

110 אבן עזרא.

111 קהלת ז: א.

112 ראה למעלה, תעודה ט, על יד הערה 52.

113 טור אורח חיים, ה' תענית, ס' תקעו.

114 איכה א: ת.

115 ישעיהו א: כז.

116 ברכות כה: ב.

מכח כ"ש כדאמרנו. אח"כ מצאתי במגיד משנה שתמה למה השמיטו ההלכות,¹¹⁷ ואני משתאה על תמיהתו ולפ"ד¹¹⁸ לזה בימינו כמה פעמים שמענו שדבר בכל א"י מושב בני ישראל ואין משים על לב להתענות אין זה רק היותה בעו"ה כאלמנה. ואחרי שאין שיירות לא גזרינו.

עוד טען שאין שיירות הולכות מזו לזו ולפיכך אין לגזור תענית, ווירונ"ה אינה מאפרכיא שלנו וכו'. נשיב ונאמר כי אפרכיא אין נפקותא לענין תענית רק לענין התרעה, במשנה וכלם אינם מתריעין אלא באותה אפרכיא לבד, בתוספת' היה בסוריא אין מתריעין אלא בא"י, הא לענין תענית אפי' שאינה מאותה אפרכיא מתענין. ובזה מתורץ מתנית' האומרת וכן עיר שיש בו דבר אותה העיר מתענה ומתריעין וכל סביבותיה אעפ"י שאינה מאותה אפרכיא מתענות ולא מתריעות, והרי אנחנו נקרא סביבותיה לוירונה, שמדינה זו עם ווירוניו נוגעת מלכות זו עם מלכות ההוא כמלא נימא ולא יצטרך ההולך [41א] ליגע בראש השרביט אפי' במלכות אחרת, והחולק על זה כחולק במציאות, ולא נצטרך לשיירות כי קרובים אנחנו אל החלל כי כל הווירוניו מוכרז כנודע.

עוד טען וז"ל: ואמרת' חייבים אתם להתענות הרי אתם מחייבים אותו מדברי רז"ל והעובר על דבריהם חייב מיתה עכ"ל. ואיך לא, והלא מנהג שיש לו יסוד מאיוב ויהי כי הקיפו ימי המשתה וגו'¹¹⁹ ואם אצלו איוב לא היה ולא נברא,¹²⁰ יראה מה שכתב המרדכי וז"ל: ותענית שלאחר הפסח ואחר החג נהגו בכל תפוצות ישראל, והכלל לא יכזבו. ואם רואים אנחנו בעו"ה שמזלזלין במנהג למה לא נכוף אותם לקיום המנהג הטוב הזה אחרי שנברנו לעיוני במילי דמתא שאם מלקין על לא טובה השמועה אעפ"י שכתוב במשלי בן מלקין אותו על אל תטוש תורת אמך וכו'¹²¹ שכל השמר פן ואל וגו'¹²² ואם נהגו לומר מי שירצה, באולי התחלתו היתה עבור הזקנים והעוברים והמניקות וחולי שאין בו סכנה ששיירנו בתקנתנו וליתן להם מזונותיהם דרך כבוד, אבל איש בחור ואמיץ כח דמצי מצער נפשיה נקרא חוטא אם לא יתענה זולת הודעתיו.

ועוד לא יהיו אלא בגלל היהודים אחינו היושבים בוירונה הנקראים תפוסים כי לא יוכלו לצאת מן העיר ולברוח מן הדבר מחמת הכרוזות היצאות בכל עיר ובכל כפר ונתן רשות למשחית לחבל ולהפקיר בלי הסכמת השרים כנודע, ואין לך סכנת [41ב] נפשות יותר גדול מזה וכבר נודע על היהודים התפוסים מתענים כנראה בתרומת הדשן יכו' עד הגני אומר אף על דעת האומרים שאם יש דבר בגוים אין גוזרים תענית שטנא בתרי אומי לא שליט, זה נאמר היכא דהיהודים

117 הל' תעניות ב : ו.

118 ולפי דעתי.

119 איוב א : ה.

120 בבא בתרא טו ע"א.

121 משלי א : ח.

122 'כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה' (עירובין צו ע"א; שבועות ז ע"א).

יכולים לברוח ולקיים חבי כמעט רגע וכו'. אמנם כבנידון דידן שאם ח"ו ימלטו משם יפלו בחרב ח"ו לית דין צריך עיון שגוזרים תענית. ונאמר כי לא על וירונה לבדה היתה הודעתנו רק מחמת ג"כ שאר מקומות, ונדבר בזה המספיק והשומע ישמע. ומה שדייק סביבותיה הנז' במשנה ר"ל דוקא מגרשי העיר וז"ל: העד אוכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה, הנני אומר לא יקום עד א' לכל עון ולכל חטאת הקהל. ראשונה לשון תורה לחוד ולשון תנא לחוד. שנית אם לדין יש תשובה ונאמר אחרי שכתוב ויקבוץ את כל אוכל ז' השנים אשר בארץ מצרים,¹²³ אם כבר קבץ כל אוכל ארץ מצרים מאי אוכל שדה העיר נשאר אחרי שקבץ כל אוכל ארץ מצרים, א"ע¹²⁴ ראש הפשטנים פירש כל אוכל כל אשר יכול כאילו אמר אין למדים מלאו שבכללות כי הרגיש במה שהרגשת, ואצלי לקיום סברתי כי אוכל כל ארץ מצרים נתן לאוצר, ואוכל אשר סביבותיה אינה מאפרכיא שלה קנה לאכל לפיכך ויתום בשנה השנית וגו'. וזה קל להבין.

עוד אמר למה לא ראית מה שהקשה הר"ן על ג' ארצות [42א] לחזקה היה בסוריא אין מתריעין עליהם בא"י היה בא"י אין מתריעין עליה בסוריא וכו', כבר אמרנו דדוקא לענין ההתרעה שייך דין אפרכיא. אמנם לענין תענית נכנס תחת גבול סביבותיה אע"פ שאינה באותה אפרכיא. ואף כי הר"ן אמר אפ"ה לענין תענית באולי לענין תענית ר"ל התרעה כאילו אמר דיני תענית ולא דק בלישניה, או נאמר דדק ולא יסתיר כוונתינו, וזה אם כל ישראל אפרכיא אחת חשובה אם גוזרים תענית בירושלים חל על כל האפרכיא להתענות בלי גזרה אחרת כיהודה וגליל ונגררים אחרי ירושלם. אמנם אם אינה מאותה אפרכיא חייבים להתענות דהיינו לקבל ולגזור תענית על קהלם ובזה יעלה הכל כהוגן למעינינו.

או נוכל לומר דדוקא כל זמן שהיתה גבירה א"י או א"י וסוריא חלוקות בעיסתה כי זה כיבוש יחיד וזה כיבוש רבים ואין נידון בגדר סביבותיה וכדי להגדיל מעלת ארץ הקדושה, אמנם בעו"ה אין גבירה ושפחה אפרכיא אחת ואם סמוכים הם נקרא סביבותיה אע"פ שאינה מאפרכיא אחת. ובאמת ראיתי אח"כ שהמגיד משנה פירשה סביבותיה באותה אפרכיא בפ' ב' מהלכות תעניות,¹²⁵ אמנם לאו ר' אמי ור' אסי חתימה עליה,¹²⁶ אדרבא נראה מדברי הרמב"ם וז"ל שסביבותיה אינה מאותה אפרכיא וז"ל: על הצרות שונאי ישראל לישראל כיצד, גוים שבאו לערוד מלחמה או ליקח מידם ארץ או ליטול מהם מס או לגזור עליהם שמד אפי' במצוה קלה הרי אלו מתענים ומתריעין עד שירוחמו, וכל הערים שסביבותיה מתענין ולא מתריעין וכו' משמע אפי' שאינה מאותה אפרכיא [42ב] דאם לא כן משמעות הלשון משמע אפי' שאינה אפרכיא כי סתם ערים אינם

123 בראשית מא : מח.

124 אבן עזרא

125 הלכה ב.

126 עיין ביבמות כב ע"א.

משועבדים זה לזה והוי ליה לפרש. יהי מה אצלי כל הירא דבר ה' הוה ליה לנקוט שפוליה ורהיט אבתרינו¹²⁷ להתענה גופו ולהצטער ולהתפלל לה' על הדבר בעו"ה כי אם ח"ו יתחיל מיהודים לא יעלה ולא יבא, סכנה ח"ו כלה גרש יגרשו אותנו מן הארץ. הרי מראות הצובאות מאודינ"ה לפניכם אשר היה בימינו, זולת שאר השמדות היו בימי קדם בגלל זה, ועל הכל מה עשינו לחרוד כל החרדה הזאת קמחא טחינא טחינו¹²⁸ תענית צבור מימי קדם בימי החרף ימים קצרים קבענו בו מסמרות הייטב בעיני ה' לבטלם, וכן דבר הצחוק שהיא חורבן הבתים זולת שאר עבירות המסתעפי' מזה, כנראה בתקנותינו ומקום הנחנו להם להתגדר בהם יצרם ואפי' רבי' טוביה מודה בזה שאין מתירין וכמו דאמר בגמר' וכי לא יהיב שעור מי שבקינן ליה עד דעבר על כל יחל וגו'¹²⁹ וכי זו בלבד עשה הצחוק לנו יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו כי ילמדו ממעשה אבותיהם ומבטלין ת"ת ומותר האדם מן הבהמה אין כי אם הבל תינוקות של בית רבן. מצינו חו"ל חשו לנידוי דאמתי' דר' בפי' ואלו מגלחין דשפחתו של בית רבי לא נהגו חכמים קלות ראש בנדויה עד ג' שנים וכו',¹³⁰ וכי גרועים אנחנו ממנה במילתא דאית בה לאפרושי מאיסורא.

מצינו שחכמים חשו לכבוד הממונים על הצבור, אמרו [43א] כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני ג',¹³¹ והאי גאון לא חש ליה כנראה במעשה יצא מאתו. ועוד מה יצעק אלינו הלא כתב הריב"ש ז"ל¹³² אפי' גזר א' קודם מעשה נדוי שלא כדין אין זה בכלל המנדה חבירו שלא כדין וכו' דדוקא אם אחר מעשה גזר שיהא בנדוי שאולי רצה רק לאיים עליו, א"כ הול"ל¹³³ למעכ"ת טרם בטל החרם לדרוש פינו אם דרך איום גורנו נח"ש או לאו, שמוע בין אחיכם כתי' ובפרט בניהון צחוק, והמראה זה אין א' בעולם שלא יגניהו ומודה שהוא הריסת הבתים והבנים יוצאים לתרבות רעה, שמבקשי' למורם ואינם מוצאים, כי אין ממון שתוכל לעמוד כפטיש לפני הצחוק. ראה אנה הלך ממון ריגיט"ו והאברבנאל¹³⁴ ודומיהם עודף על ביטול תורה לצוחקים והעומדים עליהם אשר קורא אני עליהם ועל עצת רשעים הופעת,¹³⁵ והלא מעכ"ת עצמו דרש וקלל ברבים הצוחקים בכדו"ר ובשקא"קי בשבת. ואמרו לא מחמת איסור הצחוק בעצמו נחרבו העיירות רק מחמת ביטול תורה הנמשך ממנו, שאריה ליה מר מה שאמר והביא ראיה מהקאר"ו ז"ל שאמר הדבר אינו מתענה עליו עד שימותו ג' ביום לכל ת"ק משא"כ באסכרא שאינו עשוי להתעכב

127 עיין סנהדרין קב ע"ב.

128 סנהדרין צו ע"ב.

129 נדרים טו ע"א.

130 מועד קטן יז ע"א.

131 קידושין ע ע"א.

132 שו"ת הריב"ש, סי' סא.

133 הוה ליה למימר.

134 ראה במאמר, עמ' צב.

135 איוב י : ג.

וכו' ואקראי בעלמא. במחילה ממכ"ת ראשונה נשוב הלא הקאר"ו ז"ל אמר ואפשר ולא בודאי. לא נניח מאי דפשיטא לן משום מאי דמספקי ליה. שנית כי הגמרא וגם הקאר"ו זצ"ל מדברי' היכא דיש ת"ק אנשים ביחד ומתעסקים זה עם זה ואינם מתים סך זה אז נאמר אקראי בעלמא הוא ולא יאריך, אמנם בנידון דידן אין הוכחה כי אין מניחים שום מספר אנשים ביחד ותכף יש חשש מורסה שחורה נתפרדה החבילה, ומולכים אותו ללאזאריטו מקום המנוגעים, א"כ תכף שהחליטו הרופאים שהיא דבר מתענים עליהם כי בודאי אם יניחו אותם יחד ימותו יותר משיעור הזה הכתוב בתלמוד וזה ברור.

גם אצלינו שוירונה נקרא לומבארדיה ואפרכיא אחת היא, גם בגלל זלזול הפרקמטיא' לבדה ראוי לגזור תענית כי בכל מקום אינם עושים דבר ורוב היהודים בכל הקהלות מחייתם על בגדים ישנים והוא שנאסר להם ואם אמרו והוא רז"ל וקם שוה עשרה בשיתא, לא הרי זה כהרי זה, כי בדורות ההם באולי היו המזונות בזול. אמנם עתה שכולנו אומרים ברוך יום ואין לנו נחלות שדות וכרמים רק יגיע כפינו כי תאכל והמזונות ביוקר והרווחות מתמעטים כפרי החג, הכל לפי ראות עיני העדה הממונים על זה והכל לפי הזמן, כמו שתמהו רבים ובימי הריב"ש ז"ל בפרט איך אמרו חכמי' תקנו לבתולה ולא למנה מנה ומאתים כדי שלא תהא קלה בעיני להוציאה¹³⁶ הלא מעט הוא, השיב בימי התקנה היו המעות ביוקר ואם עשירים אתם בני מיורקה וכו',¹³⁷ וכמה מיני ארפתקי דעדו ומסי' ועולים מידי יום ביומו על צוארינו וכבר כתב הרמב"ם [44א] ז"ל¹³⁸ והביאו הטור¹³⁹ אפי' לא בא אלא לשאול מס אנא מצא הגאון יצ"ו ג"כ לפרש שחייב התענית היה על הדבר לבדו, רק זה וזה גורם לנו להתענות ולהתריע בכל יום יום, אבל אמרו חז"ל לא נשתה מים שכבר בטלו נסכים אלא שאין גוורים,¹⁴⁰ ודקדוק של מעלתו שהפרש יש במה שהפסיד מה שיש בידו וכן מפסיד להרויח טוב לעתיקי משדי' שאם לא מרויחים מפסידים מה שיש בידם, כי המזונות תדירים הם, וכן הפרנסה ומסים והקרן כלה, כי אין לנו נחלות שדה וכרם לאכול זולת לשלוח יד בקרן. והלא התיר ר"ת ליטול רבית מגוי כפי רצונו, משום שאין שיעור לכדי חייו בזמנים אלו ודי לזה.

ושאר דברי מעלתו הם בעצמם משיבין וחולקין עליו, וזה טבע הניצוח, כי המהנה והמעציב ישחיתו כל מחשבה וכו'. ובאמת יש לאל ידי שלא לעבור מלה מדברי מעלתו תחת השבט עם השגה מה, אך למען לא יאמרו כי אהבתי המחלוקת אמנע מזה כעת. הדור אתם ראו כמה קשה המחלוקת עד שתפש מורה אחד לגנה¹⁴¹ מנהג בה"ב אחרי החג. במחילה ממכ"ת מאה פעמים כמעט הגיע בכלל

136 יבמות לט ע"א.

137 שו"ת הריב"ש, סי' קנג.

138 משנה תורה, הל' תעניות ב : ג.

139 טור אורח חיים, סי' תקעו.

140 בבא בתרא ס ע"ב.

141 לגנות.

המורים בתורה שלא כהלכה, כי אחרי אמר התנא במסכת אבות חרב בא לעולם על עוות הדין.¹⁴² א"כ היינו מורים בתורה שלא כהלכה אלא ר"ל שמורים בתורה מוצאים יחיד א' ואומרים קים לי כהאי והוא שלא כהלכה. ראה מצא סדר בטריויזש¹⁴³ לקיים דעתו ולעשות מנהג בה"ב בלא טעם ובלי תבלין.

[44ב] ועל יתר תוקף דבריו להאמין אנשים שזייפתי הפנקס ולהאמין ג' הנוגעים בדבר יש מהם מוכרי קלפים וקוביאות ויש מהם עושים מלאכת הצחוק בתמידות ובהם יכלו ימיהם ושנותיהם ולא יאמין לט"ו מן הי"ח אנשים חשובים כמו השרים קרמי"ני ולו"י, ורומאני"גו וולצבור"גו אוי לאותה בושא אוי לאותה כלימה, יספיק שלא חש לכבוד תורה, שמצינו שהאמינו ת"ח אפי' נגד שטר כמו שאמר מר בריה דרבינא קים לי בגויה ומרענא לה שטרא אפומיה,¹⁴⁴ ואף שאינני בערך ת"ח מ"מ בבחינת ב' או ג' גרגרים בראש אמיר שאמרו לנגדי הנני ת"ח וגאון כנגדם.

וחילוק שאינני נאמן הואיל ונטלתי שררה לעצמי ונוגע בדבר לא שמיע לי ולא סבירא לי כלל אם אני נאמן נגד קרובי וגייסי פסולים לעדות בדין הכשיר קרוב או פסול במה שנוגע אפי' לדררא דממונא, למה לא אהיה נאמן להיות עבד עבדים להם להיות שר הבריאות, ות"ל גם בדררא דממונא לעצמי נאמן אני כי ת"ל אני פורע חלקי מסים ועולים מסודרים ובלתי מסודרים ואם הקולמוס בידי ועליה דנין הפרנסים והממונים אין זה רק המחלוקת מקלקל השורה. הנני מזרע אהרן אוהב שלום ורודף שלום. והמופת יוכיח לא השבתי ולא קבלתי התפעלות מכל דבריו, רק אליכם מוריי ואלופי אגיש דברים אלו לפניכם ותצדיקו את [45] הצדיק לא לבא במשפט עם הגאון אשכנזי על זה, רק לידע אם חטאתי אשובה לי, ואם לאו אדעה כי לא טעיתי לעשות במה שעשינו באגודה אחת וכוונתי להלכה, ועל זאת יתפלל כל אדם בשלומה של מלכות מאן מלכי רבנן. וה' יראנו נפלאות מתורתו וכו'. קרימונה על הלחץ ו' חשון של"ו.

מהנעלבים שומע חרפתו ולא משיב¹⁴⁵

הצעיר משה מנחם כהן רפא

יד. תשובת ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן מוויניציאה

על פסקם של שני הרבנים

נדרשתי לאשר שאלוני לחוות דעתי על אודות השאלה הנז', וכבר הוצעו לפנינו מערכה מול מערכה, טעמי ונימוקי שני בני היצהר ה"ה האלוף כמהר"ר אברהם מנחם פורטו הכהן יצ"ו, והאלוף כמהר"ר משה מנחם הכהן רפא יצ"ו, ומה ראו על ככה לתקן ק"ק קרימונה בחברת הגאון כמהר"ר זיליקמן חפץ יצ"ו שיתענו כל הקק"י תענית בה"ב וגזרו על הצחוק עד ניסן של"ו הבעל"ט, עם טענת

142 אבות ה : ט.

143 ראה למעלה, עמ' קט.

144 כתובות פח ע"א.

145 עיין שבת פח ע"ב.

הגאון כמהר"ר אליעזר אשכנזי יצ"ו המשיג עליהם בשתייהם הכל באר היטב לעין הקורא כהצעת הדברים באו בקונטרס זה. והנה החכמים השלמים האלה שמו ד' ראשים בטענותיהם לנתינת טעם לשבת לתקנת התעניות הגז'. האחת בהניחם בהנחה מוחלטת כי בוירונו פשה נגע הדבר בשיעור ובמציאות עד שבני העיר ההוא וסביבותיה [45ב] חייבים להתענות עליו, והשנית כי קרימונה נכללת בגדר סביבותיה, השלישית לא יחסרון עוברים ושבים והיו שיירות מצויות, הד' והיא תשרת ג"כ לתקנת הצחוק כי הרשות נתונה להם ממעלת הקק"י לתקן תקנות ולגדור גדרים ובכח הנתן להם מהקק"י עשו מה שעשו, והרב המשיג יכחיש ההנחה הראשונה וחולק על שאר הקדמותיהם אשר מהם עשו יסוד ופנה. וע"ד ההנחה הגז' יאמר החכם הנזכר כי לא מתו בוירונו בדבר כחשבון הגז' במשנה פ' סדר תענית, איוזו היא דבר עיר המוציא ת"ק רגלי ויצאו ממנה ג' מתים ב' ימים זה אחר זה הרי זה דבר, פחות מכאן אין זה דבר. וע"פ הדברים האלה כתב הרב המשיג וז"ל: אפי' בוירונו אין ב"ד יכול לחייב אותם להתענות כיון שאין שם שיעור זה ח"ו דהיינו מכל אלף ו' ביום ג' ימים זה אחר זה, שלפי רוב עם אשר בוירונו שחקרתי שיש בה יותר הרבה על שלשים אלף רגלי יהיה החשבון שימותו ח"ו קרוב לשש מאות איש עכ"ל. נראה מדבריו שהבין מה שאמרו במשנה הגז' עיר המוציאה ת"ק רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים רצה בזה ג' מתים ביום א' דהיינו ט' מתים בג' ימים, וזה מוכרח מדבריו שכתב מכל אלף ו' ביום ולזה עלה חשבונו לשלשים אלף, יהיה השיעור קרוב לשש מאות איש בג' ימים. וזה אחר המחילה ממנו טעות בהבנת דברי המשנה והברייתא [46א] כי מה שאמרו לת"ק רגלי ג' מתים בג' ימים רצו בזה שכלל המתים בג' ימים הם ג' בין הכל דהיינו א' ליום. וע"ז אמרו בבריית' ביום א' או בד' ימים אין זה דבר, פ"י אם ג' מתים הגז' ימותו ביום א' או בד' ימים אין זה דבר, וזה מוכרח מצד הלשון בעצמו ומבואר בגמ' פ' סדר תעניות דאיתא שם דרוקרת עיר המוציאה ת"ק רגלי הוה ויצאו ממנה ג' מתים ביום א' גזר רב נחמן בר חסדא תעניתא, אמר רב נחמן בר יצחק כמאן כר' מאיר דאמר ריחק נגיתותיו חייב קירב נגיתותיו לא כ"ש, ¹⁴⁶ ואע"ג דדבריו רב נחמן דחויים הם אצל הברייתא הגז' שאמרה ביום א' או בד' ימים אין זה דבר מ"מ למדנו מדבריו לענין פ"י המשנה והברייתא שמה שאמרו עיר המוציאה ת"ק רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים רצו בזה שימותו א' בכל יום עד שבג' ימים יהיה כלל המתים ג' בין הכל. וזו ראייה מוכרחת אין לפקפק בה.

ואתה הקורא פקח עיניך וראה כי לפי זה ראוי לנכות מחשבון החכם הגז' שני שלישים ולו יונח כדבריו שיהיו בוירונו ל' אלף רגלי, יהיה החשבון לפי השיעור המבואר במשנה ששים בכל יום דהיינו לכל אלף ב', אך אין ספק כי שקר הוגד לו על חד תרין לפחות, כי אם יהיו בוירונו מאה אלף נפשות לא יגיע מספר הגברים לט"ו אלף כי אין הגשים והקטנים וזקנים וחלופי הכח

במספר, ויהיה א"כ [46ב] מספר המתים לחייב בוירונה לגזור תעניות שלשי' ליום. וכבר נודע כי מתו בוירונה כהנה וכהנה ביום א'. ומבלעדי אלה, החלוקה אשר עשו האלופים הנ"ל היא אמיתית בלי ספק, ואני אוסיף בה דברים והוא: כי הדבר ב' מינים, הא' הוא דבר בלתי מושג לחוש, והב' נראה לעין ע"י מורסה ארסיית במקומות ידועים בגוף, והוא יותר מסוכן ומתדבק יותר מהראשון, והראשון לא יוכר כי אם במספר המתים ועליו היתה הדרישה איזוהי דבר וכו' אך לא על הב' כי לא יצטרך בו מספר מיוחד ודינו בכל שהוא כאסכרא. ומה שהשיג עליהם הרב מדברי הגאון קאר"ו זצ"ל¹⁴⁷ שהקשה מ"ש שלא חלקו באסכרא בין אם מתו ג' וכו' כשם שחלקו בדבר, והשיב דאפשר דשאני דבר שהוא שינוי אור הממית בלי שהיית זמן בחולי וכל שאינו באותו ענין שמתו ג' בג' ימים בעיר המוציאה ת"ק רגלי, אינו דבר קבוע אלא אקראי בעלמא ואינו עשוי להתעכב. ולמד הרב מדבריו אלא שאפי' בודאי דבר אמרינן דאקראי בעלמא הוא עד שיראה קביעותו ע"פ השיעור והסדר המבואר במשנה. שתי תשובות בדבר, הדא דיש חילוק בין דבר לדבר כאשר הקדמנו והמין הב' הוא יותר ארסיי ומורה על עפוש אור, ודבר זה עשוי להתעכב והחוש מעיד על זה, הב' את"ל¹⁴⁸ דבתרוייהו אמרינן אקראי בעלמא הוא עד שיראה קביעותו בג' ימים רצופים [47א] מ"מ נוכל לומר דבוזה הם חלוקים, דבדבר הבלתי נראה וניכר לעין יצטרך מספר מתים המבואר במשנה, כי ע"י המספר יוכר שהוא דבר ואין סימן אחר זולתו, וצריך ג"כ שהמספר ההוא יהיה משולש בג' ימים רצופים כי בזה יודע שהוא דבר קבוע ואינו באקראי. ואולם בדבר הניכר ונראה לעין נהי צריך שיהיה בג' ימים רצופים להכיר שהוא קבוע, מ"מ לא יצטרך למספר מתים כי בכל שהוא סגי כיון שברור לנו שהוא דבר, ואיך שיהיה לא תפול עליו השאלה איזוהי דבר, ויהיה לפי זה ג' חלקים בדבר, הדבר בלתי נראה, לא יתחזק לדבר קבוע רק כשימותו בעיר המוציאה ת"ק רגלי ג' מתים בג' ימים, וכן לפי חשבון זה, ובדבר הניכר לעין סגי בכל שהוא אך צריך להקבע בג' ימים רצופים, כי בכל שינוי אור אומרים אקראי בעלמא הוא עד שיראה קביעותו, ואסכרא סגי בכל שהוא ואין צריך קביעות כי אין טבעו לבא באקראי.

ובזה נסתלקה השגת הרב מהחכמים האלה מכל וכל עם כי בלאו הכי אין מקום להשגתו עליהם, כי הגאון קאר"ו לא נדחק לחלוקה זו אלא כדי לתרץ הקושיא שהרגיש למה לא חלקו באסכרא כמו שחילקו בדבר, וכיון שע"פ דרכם אין מקום לקושיא זו כי לא שאלו אלא על הבלתי מורגש במה יודע, ממילא לא נצטרך לחלוק הגאון ז"ל, כי לא המציאו אלא מפני דוחק הקושיא, והמעין בלשונו יראה כי לא נתקררה [47ב] בו דעתו ודרך החכמים הנ"ל בחלוקה הנ"ל וישוב הספק הנ"ל, היא דרך כבושה וסלולה לכל מודה על האמת. נתברר מדברינו אלה כי אין ספק שבוירונה נתחזק הדבר, נמצא דלפי דעת

147 ראה למעלה, עמ' קז.

148 אם תמצוי לומר.

שהביא הר"ן ז"ל שכשיש דבר בעיר בין האומות שגוזרים עליו תענית והוא ג"כ דעת בעלי התוספות, א"כ בני וירונה וסביבותיה חייבים להתענות ע"פ המשנה. ודי בזה בקיום ההנחה הראשונה אשר ירו החכמים האלה לאבן פנה. ואולם על הטענה הב' לא ידעתי ממי אדון בה כי הם חולקים במציאות, אלו אומרים כי קרימונה תחשב מסביבות וירונה ושתייהם כאפרכיא אחת, וזה אומר כי אינה מאותה האפרכיא, וכמו כן הם חלוקים אי איכא עוברים ושבים או לא, ולפי הסברא הגוברת היה נראה לי לומר בגדר האפרכיא כי הוא כפי המפורסם בין יושבי הארץ ההיא, וע"פ הקוסמוגר"פי המציירים תמונת הארצות ומגבילים תחומים. והנה כפי אשר שמעתי אומרים בהסכמה מפורסמת, כי קרי"מה תחשב ממדינת לומבארד"יה, ועיר לו"קה תחשב ממחוז טושקא"נה, עם היותם תחת שתי מלכיות, ומי יפס ויכריע א"כ ביניהם אי וירונה וקרימונה הם כאפרכיא אחת או לא.

גם בטענת עוברים ושבים אין בידי להכריע עם כי סברת האלופים הנז' לא נפלאה היא ולא רחוקה כי רבו כמו רבו הלוקחים פיד"י¹⁴⁹ בתחבולות שונות בשנות את שמותם [48א] ואיכא חשש מגרי מותא ח"ו ואין הדבר מילתא דלא שכיחא כאשר חשב הרב, וא' יספיק ודי והותר להדביק הדבר ח"ו במקומות רחוקות. ועינינו הרואות כי בויניציאה מתו אנשים רבים בדבר ונתאמת בביורר כי הובא לתוכה מאנשים פליטי דבר מעיר טרינ"טו רחוקה ממנו ק' מיל. עם היות עיני השרים האלה פקוחות להשגיח על הדבר הזה יותר מכל מלכי אדמה וכל שאר מקומות שבאיטליאה אשר יש בהם דבר, הם יותר רחוקים מטרני"טו, וכל החרדה הזאת אשר חרדו בקרימונה בין האומות ובין היהודים יצ"ו, תעיד כי יש ויש חשש דבוק דבר ח"ו.

האמנם אין אנו צריכים לדקדוקים הללו, כי אף אם כדבריו כן הוא שאין קרימונה מאפרכיא של וירונה ואין שיירות מצויות מזו לזו, מ"מ אין אל הרב מקום תפיסה על החכמים הנז' אלא במה שהביאו ב' טענות אלו לראיה ועשאו סמוכות לתקנתם, כי זה על דעת הרב הוא נגד המציאות, אבל בעצם תקנת התעניות לא תצלח עליהם טענתו אפי' לפי דרכו, כי המדקדק בדבר בעיני בחינתו יראה כי לא עלה על דעת החכמים השלמים האלה לגזור בתעניות אלו לרדיפת כוונת המשנה כפי אשר יחייבו הדין המתוח, דא"כ איך הספיק להם לגזור על תענית בה"ב פעם א' ולא ישנו, והרי מדינא חייבים להתענות עד שירוחמו בעיר ההיא דהכי איתא בהדיא סוף פ"ק דתענית [48ב] תניא כשאמרו שלש וכשאמרו שבע לא אמרו אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורענות מתענים והולכים עד שיענו,¹⁵⁰ ואין ספק שכשאמרו שסביבותיה מתענות וכן ברחוקות כששיירות מצויות, גם הם מתענים והולכים עד שירוחמו בני העיר, דאל"כ¹⁵¹ הוה ליה לפרש עד כמה יחייבו להתענות ומדלא פי' ש"מ דכללא הוא, וכן מוכח מדברי הרמב"ם בפ"ב

149 fedi — תעודות בריאות.

150 תענית יד ע"ב.

151 דאם לא כן.

דהלכות תענית¹⁵² וז"ל היה דבר במדינה ושיירות הולכות ובאות ממנה למדינה אחרת שתיהן מתענות וכו'. מדקאמר שתיהן מתענות וכלל אותם כאחת, משמע ששנין בתעניותיהם. ועוד אם היה שגזרו בתעניות אלו ע"פ קו הדין מכח המשנה למה זה הרחיקו המועד קרוב לחדש ימים מיום התקנה, דאין ספק שכל אלה הנז' במשנה מתענים עליהם תכף או סמוך לשמועה, דווקא כשאנשים יכולים להתענות, כי הא דמביא הקאר"ו ז"ל סי' תקע"א בימי דר' זירא גזור שמדא וגזור דלא ליתב בתעניתא וכו', וכן יחיד הנרדף מפני גוים או לסטים או רוח רעה שאין רשאין להתענות שלא לשבר כחן, בהני מהני קבלת התענית וכשיוכלו יקיימו את נדרם, אבל כשאין סיבה מעכבת פשיטא דמדין המשנה חייבים תכף להתענות.

ואני תמיה מהרב המשיג אשר בכתבו הב' חשף זרוע ימינו ויחפש בגרות להשיג על כל קוץ וקוץ מדבריהם, אחרי אשר חשב כי מה שאמרו בתקנתם כי חייבים הם להתענות, היתה כוונתם לחייב על תעניות אלו מכח דין רז"ל ע"פ המשנה, [49א] ולזה נתנם לטועים בדבר משנה, איך העלים עינו שלא להקשות עליהם ג"כ קושיות אלו והם עצמיים אל הדרוש אף אם יודה לכל הנחותיהם ולא יצטרך בקושיות אלו להלוק עמהם במציאות. אבל האמת יורה דרכו כי מה שסדרו להכריז תענית צבור בחיוב לא היתה כוונתם לומר כל¹⁵³ מחייבים הם אותם בתעניות אלו מדינא דתלמודא, כאשר הבין הרב מדבריהם, אלא כאומרים שראוי ומחויב על כל אשר בשם ישראל יכונה להתענות ולבקש רחמים על אהיהם, או אמור שחייבו אותם מכח תקנה לאשר ראו כי טוב ונכון הדבר לעשותו.

מעתה לו יהי כדברי הרב שאין קרימונה מאפרכיא של וירונה ואין שיירות מצויות, מ"מ ראוי ומחויב אליהם להשתתף בצרת אחיהם ולבקש רחמים עליהם בפרט כי לא יוכל להכחיש שקרימונה סמוכה אל החלל אף אם אינה מאותה אפרכיא ממש לפי דבריו, ואיכא חשש גירוי ח"ו מוירונה ומשאר מקומות אשר נתפשטה בהם מכת הדבר, ומה גם עתה כי מה הלאו את העם הזה לגזור עליהם או לעורר אותם שיתענו כולם בימים אשר קבלנו עלינו בקבע בכל תפוצות ישראל כמבואר במרדכי בתענית בשם ראבי"ה והרא"ש והביאו בנו בא"ח סי' תקס"ו כתב שבאשכנז עשאו קבע והקאר"ו זצ"ל כתב בפ"י דבריו דבאשכנז ליכא מאן דלא עביד להו, וע"ז סמכו להתפלל תפלת תענית והש"צ אומר ענינו בין גואל לרופא [49ב] אפי' בבית הכנסת שיש בו מגין מצומצם, אע"ג דאין ש"צ יכול לקבוע ברכה בפני עצמה אם לא ימצאון בב"ה ההוא עשרה אנשים שמתענים, וזה כי מן הסתם כל הקהל מתענים וזולתי הוקנים וחלושי הכח. וכבר הליצו האלופים הנ"ל בעד עצמם בזה כפי הצורך, גם הטיבו אשר דברו במה שאמרו כי הכח והרשות נתונה להם מקק"י וע"פ הכח ההוא היו יכולים לתקן כל התקנות הנז' אף אם לא תחייבם שורת הדין, והוא הרגל הד' מטענותיהם.

¹⁵² הלכה ו.

¹⁵³ צ"ל כי, וכן הוא בכ"י פ"פ.

והרב המשיג הבהיל את דבריהם בכתבו הב' וז"ל: עוד כתבת כי על שם הקהל תקנתם לא על שם עצמכם, אמור מעתה מה הועלתם ומה יגדל נא כחכם בעשותכם מכחם שהרי כיון שנתברר שאין ב"ד יכולים לגזור תענית על הצבור שלא חייבוהו רז"ל, גם הרוב של הצבור לא יוכלו לחייב את המיעוט במה שאינם חייבים. ובכתבו הראשון כתב וז"ל: ואפי' בוירונה אין ב"ד יכול לחייב אותם להתענות, וכאלה שנה ושלש בכתביו. ואני אומר שאמת הוא שנתבאר בדבריו, אבל בתלמוד ובפוסקים אשר מימיהם אנו שותים ומפיהם אנו חיים לא נתבאר ולא יתבאר, כי מה שאמרו איווהי דבר וכו' פחות מכן אין זה דבר, לא תידוק מיניה דאין ב"ד יכולים לגזור תענית אלא פחות מכן אין חייבים להתענות, וכן מה שאמרו בתוספת' אם היה בא"י אין מתריעין עליה בסוריא ובגמ' דילן אמרו אבל שפחה ושפחה לא, בכלום לא באה [א50] השלילה אלא דאין חייבים להתריע ולהתענות אבל דאין יכולים הם שלא להזכיר. והרמב"ן בתשובתו ס' ר"פ כתב וז"ל: דע שכל צבור וצבור יש להם רשות על יחידיהם שכל צבור רשאים לגזור ולתקן בעירם כמו שב"ד הגדול יכולים לגזור ולתקן על כל ישראל ומקרא מלא דבר הכתוב: במארה אחם נארים הגוי כולו,¹⁵⁴ והרוב ככולו וכו'. והוסיף אח"כ שאפי' אם המיעוט מוחה אין מועיל להם המחאה כיון שרוב הצבור מסכימים, ואפי' יהא הדבר שלא בדין כיון שיראה להם כדין רשאים ובלבד בהסכמת אדם חשוב ע"כ. והמעין שם יראה דלאו לענין עסקי ממון בלבד אתמר דהא מביא ראייה מהכתוב ומיהונתן ונותן להם כח ב"ד הגדול. וכן כתב מהר"ם בתשובותיו סי' קס"ה, שכל התקנות שיעשו טובי העיר חייבים בני העיר לשומרם ואפי' אם אמרו בשעת החרם לא נכנס בתקנה ובחרמיהם וכו' יעויין משם ובמרדכי פ' השותפים.

מכל אלה למדנו דיכולים רוב הצבור להכריח את המיעוט לקיים תקנותיהם ובפרט דבר דאית ביה משום מגדר מלתא, כ"ש לגזור תעניות בשעה שמדת הדין מתוהה במקומות אשר סביבותיהם. ואולי יאמר החכם הזה דשאני תעניות שיש בהם עינוי נפש ואין הרוב יכולים להכריח את המיעוט, אלא שזו סברת הכרס והמחלק בזה לגרמיה הוא דעביד. כללא דמילתא סברתו זו שאין רוב הצבור יכולים להכריח את המיעוט בתענית שאינם חייבים, האמנתי כי לא תמצא בארץ החיים ומהתשובות [א50] הנ"ל יראה ההפך. וראיית יהונתן עלתה על כולנה, והיא מהנידון עצמו. ועם כי ידעתי כי גם בראיה זו יש מקום אל החולק לפקפק ולחלק בין סיבת גזירת התענית ההוא לנידון שלנו ובין מלך הגזור על עמו לרוב צבור הגוזרים, האמנם החלוקים הללו והדומים להם בראייה זו לא יוכלו עמוד בכור האמת, וזה יתבאר במעט עיון למתבונן במקומות הנז' ועל מה הובאה הראיה מיהונתן ובמה נסתיעו ממנה, ודי בזה באישור וקיום תקנת הגאונים האלה על דברי הצומות וזעקתם.

ועל אשר מלא לב החכם הזה להתיר חרם הגאונים הנ"ל במה שגזרו על

הצחוק, האלופים דברו בו בחכמתם הרחבה והכו על קדקדי טעמיו ונימוקיו, כי רוב דבריו בזה אין להם שחר ואסור לשמעם, והגני מוסיף בנפך משלי להקשות על מה שכתב וז"ל: ועוד כשבאו לפני ב' או ג' מהנועדים והכחישוהו, אפי' שהאחרים הם רוב ויאמרו כן צוינו על הצחוק בפרט, אפ"ה אם מכח עדות אתה בא תרי כמאה והרי הם כב' כיתי עדים המכחישות זו את זו וכי,¹⁵⁵ ולדידי קשיא לי טוב' בדבריו אלה, חדא דהאנשים האלה המבקשים לפרוק מעליהם עול הגזרה ודאי להנאת עצמם הם דורשים וחשיב' נוגעים בעדות באמת וביושר, לא כאשר דמה הרב על האלוף כמהר"ר משה מנחם רפא כ"ץ יצ"ו. וקרוב לודאי שהעדים הם האנשים אשר הותרה להם הרצועה מהחכם הנ"ל ע"פ עדותם. שנית דלא שייך כאן תרי כמאה כמו שכתב הר"י [51א] קולון ז"ל סי' קע"א וז"ל: גם מה שכתב דתרי כמאה וכו' גם זה הבל, ודאי כשנחקרה עדותם בב"ד או שנתקבל בב"ד מהני תרי כמאה דסוף סוף עדות איתא אבל כי לא אמר בתורת עדות אלא גילוי מלתא בעלמא, סברא היא להאמין יותר המרובים מהמועטים דכל היכא שאין עדות ממש הולכים אחר רוב דיעות ע"כ. ואין ספק כי לא בא עדות זה לכלל גביה אלא שסמך על השמועה להתיר החרם, וכן מוכח מדבריו שכתב כשבאו לפני ב' או ג' כיון שנסתפק בעניינם ודאי לא הוגבה בב"ד וכיון שכן לא שייך כאן לומר תרי כמאה. שלישית שכתב דהוי עדות מוכחשת ולדעתי אין דבריו נכונים על פי הדין כי בעדות מוכחשת בדבר ממון אמרינן דעדותם בטלה והעמד הממון בחזקת בעליהם, ובדבר איסור אי הוי איסור דאורייתא חיישינן לאסור אפי' נגד החזקה, ובאיסור דרבנן, אי איכא חזקה אוקמינן אחזקתיה ואי לאו חוששים לאסור. ודברים אלו צריכים ביאור וראיות וכעת אין לי שעת הכושר להרחיב בהם הדבור. והרועה לעמוד על פרטי דינים אלו יעיין בר"ן פ"ב דכתובות ופ"ג דקידושין ופ"ג דיבמות כי משם ירוה את צמאו. והואיל דבנידון דידן בספק איסור חרם קיימי הוה ליה למיחש לאיסורא, כ"ש דאיכא רבים המקיימים חזקת האיסור.

כללא דמילתא דברי החכם הזה רובם ככולם בדרוש זה ובפרט בהתרת חרם תקנת הצחוק אינה אלא מהמתמיהים, והאחרון הכביד במה שנתן טעם לשבח להתרת הצחוק וביטל גזרתם באומרו כי תקנת הצחוק היא תקנה שאין רוב הצבור [51ב] יצ"ו מק"ק קרימונה יכולים לעמוד בה. הדור אתם ראו כי בכתבו הא', בהראותו את יקר תפארת חכמתו בביטול גזירת האלופים בתקנת התענויות, כתב עליהם כי ראוי להעביר אותם מלהתעסק בצרכי צבור כיון שאינם חוששים לכבוד הצבור, וכמדומה דאין שם מקומו דבתקנת התענויות אין בה הקלת כבוד צבור אפי' לפי דעתו. ובאם אינו ענין לתקנת התענויות יפורש לדברי הצעתם כתקנת הצחוק, אשר על דעתו לא השו בדבריהם לכבוד הק"ק ההוא, ועוד מעט שלח רסן לשונו והליץ בעד בני קהלו יצ"ו בטענה כי רובם לא יוכלו לעמוד בתקנה זו. ולא ימלטו דבריו אלה מאחד מב' פירושים ואפשר דלתרויהו נתכוון,

דהיינו או שר"ל שרובם בעלי קוביוסטוס ואומנותם מלאכת הצחוק והחכמים האלה בתקנה זו ירדו להייהם, או שר"ל שרובם אחוזם בולמוס הצחוק ואין בהם כח להעמיד עצמם מלמעול מעל בחרם הגזרה. האלקי כי נאלמתי דומיה איך חכם זקן בא בימים ימלאנו לבו לדבר תועה על עיר ואם בישראל כמוהם היום. לא אאריך עוד בדבר הנה בעת הזאת ואם לא יקדמני האלוף כמהר"ר אברהם מנחם פורטו כ"ץ יצ"ו לחבר חבר בדבר התרת חרם הצחוק ולהרחיב בו הדבור כאשר נדר בדבריו האחרונים, אדברה וירוח לי לעת מצוא שעת הכושר והפנאי. בדא נחיתנא ובדא סליקנא כי החכמים האלה שלמים הם אתנו, הם אמת ותורתם אמת [א52] יפה דנו ויפה גזרו ולא היה כח ביד הרב אשכנזי לבטל תקנתם וגזרתם ואין ממש בביטול ההוא, והאנשים אשר עברו על גזירת האלופים הנ"ל וצחקו על סמך ההיתר שנתן להם החכם הנ"ל, טרם הותרה התקנה מרצון החכמים בעלי התקנה, ראויים לנזיפה וענש יענשו כפי אשר ישיתו עליהם האלופים הנז', כי לא היה להם לילך אחרי יחיד המקיל נגד רבים המחמירים. והחכמי הנז' לאו מעיקר עקרו לתקנתם למפרע, אלא מיגו גייוי משעת ההתרה והלאה, לכן צריכים כפרה וה' יכפר בעד. ואני תפלה לאל חיי יצרוף כבור סיגנו ויסיר כל בדילנו וישיב כבראשונה שופטינו.¹⁵⁶

אני הוא המדבר הטרוד

שמואל יודא קצנאילבוגן

ויניציאה יום ב', ראשון הוא לכם לתעניות בה"ב, מרחשון של"ו לפ"ק
היות דברי מוריניו הגאון אמת חתמתי

יהודה חייט¹⁵⁷

טו. חתימת ר' משה ב"ר אליעזר הלוי
הפעם ילוה שמי¹⁵⁸ ואם מך הוא¹⁵⁹ עם אישי הגאון בעל הפסק לאמר על דבר אמת כי יפה גזרו ויפה הסכימו אלופי קרימונה בתקנותיהם, והשומע ישמע וישא ברכה והחודל אל יחדל כי דברי החכם אשכנזי אינם כדאי בזה לסמוך עליהם, ומי שנפתה כבר לסמוך על התרתו ועבר על דעת המסדרים חייב הוא לשמים לתקן את אשר עותו ויקבל תשובה מן המסדרים ויתפללו בעדו ויחיה. אני אני הוא המדבר בצדקה לכבוד התורה ולכבוד עם ה'. ואני זקנתי ושבתי ולא שמעתי מימי מי שיבהיל דברי הצומות וצעקתם וילמד סגוריא על איסור גזילה איבה ושבועת שוא, שכלם מתאימות על קוטר הצחוק, על כן דחקתי עצמי וחתמתי שלא כמנהגי, כי לא לבשתי מעיל הוראה אפי' בשעת הדחק.

קטן התלמידים

משה בכ"מ אליעזר הלוי זצ"ל

¹⁵⁶ על פי ישעיהו א : כה.

¹⁵⁷ שורה זו חסרה בכל כתבי היד, ונמצאת רק בכ"י מנטובה. ר' יהודה חייט נזכר בתעודה מוויניציאה שומנה ה באייר שכ"ז, כמי שהלווה 402 דוקאטים ו-14 גרוסי לר' משה קדריאל בעד ר' יוסף ב"ר אהרן דישיגורה. כ"י ניו-יורק מס' 57869.

¹⁵⁸ על פי : 'הפעם ילוה אישי' (בראשית כט : לד). ¹⁵⁹ ויקרא לו : ח.

טז. חתימת ר' יוסף פיקאס מפנים

[52ב] מי יכניס ראשו בין הרים גבוהים ומי יגש אליהם ולו יהיה בעל דברים, לכן היה ראוי שאתע לאחורי ואירא כי ערום אנכי. אכן לפי שאין מסרבין לגדול עם שדברי הגאון הפוסק גר"ו מיוסדים על אדני פז הצדק ואין צריכים חיזוק ושרגא בטיהרא מאי מהניא,¹⁶⁰ להפקת רצון השואל אומר כי לפי מה שנראה מלשון השאלה מה שתקנו הגאונים גר"ו הנ"ל בקרימונה, אחר בקשת המחילה מהגאון גר"ו היוצא לקראת המערכה, אין בהם נפתל ועקש כי הממונים אשר ממנים הקהל יצ"ו או הפרנסים לעיין במילי דמתא ובענייני הקהל אינם הולכים לבקש המשניות והפוסקים על כל דבר שירצו לתקן ולעשות, רק מה שיראה בעיניהם נאות וכשר לפי הצורך והשעה, כי אם היה להורות להם דיני תורה אין צריכים מנוי אשר כזה. וכמה דברים עשו הקדמונים נגד הדין מפני שהשעה צריכה לכך, ואם לא היו גוזרים התעניות הנז' רק בשביל צער אחיהם דיים, כ"ש שנצטרף היות אותם תעניות נהוגים ברוב מקומות האשכנזים יצ"ו ומה הוסיפו עליהם, רק שאם היה א' מעיר וב' ממשפחה מתרשל בהם ללא סיבה שיהיה מחוייב להתענות מפני חשש החולי הנז' או מפני צרת אחיהם, ומה צער הגיע לצבור מזה כי אם היה בתקופת חמוז היה קצת התנצלות, והלא האדם הולך היום להתעסק בעסקיו חיי שעה ויושב בתענית כל היום, ואותם שנמנע מהם הצחוק אני ערב שאם יתירו להם הצחוק שישבו כל היום בתענית [53א] מתענגים בזיו הצורות הצרות אותם ולגלוים אליהם, ולמה לא יקדימו הקהל יצ"ו תפלה לצרה ויקריבו חלבם ודמם על מזבח התשובה, ומה יועיל אגורת כסף כי יתן איש בעד כפר תעניתו אם בתענית עצמו נאמר הלכוף כאגמון ראשו.¹⁶¹ וכל זה אם נניח שלא יהיו המה מסביבות המקומות המנוגעים ולא יהיה דבר ממש, עאכ"ו כי גם בזה יש לבעל דין לחלוק כמו שהאריך הרב הגאון גר"ו, והאריכות יהיה מותר. ובדבר הצחוק כל השומע יצחק ואותם שצחקו לע"ד חלפו תורות עברו חק ועתידים ליתן את הדין אם לא ישאלו מחילה ושוב ורפא להם, זה נראה לע"ד. וה' יצלנו משגיאות.

כה מעתיר

הצעיר יוסף פיקא"ס. מפ"ס¹⁶²

160 חולין ס ע"ב.

161 ישעיהו נח : ה.

162 הוא חתם גם על חרם סתם שחיבר ר' אליעזר אשכנזי בשנת של"ב בוויניציאה (עיין בנספח ג). התיישב בפירארה. בשנת של"ג הסכים על פסק של ר' ישמעאל חנניה ממאולמוטונו ונקרא 'החכם כמוהר"ר יוסף פיס המורה לצדקה בבית דון יצחק אברבנאל יצ"ו' (פחד יצחק, ג, ויניציאה תקנ"ח, דף כב ע"ב). ועיין עוד למעלה, במבוא, עמ' צ.

יז. חתימת ר' רפאל יוסף טריוויש מפירארה¹⁶³

[53ב] מוסכם הייתי שלא להטפל במחלוקת זה שנפל בעיר קרימונה כי מתירא אני להכניס ראשי בין הרים גדולים פן ירצו את גולגלתי ובפרט באתר דוקוקין דנור ובערא דאשא הגאון שארי מהר"ר אליעזר אשכנזי יצ"ו. אמנם אהבת מעכ"ת דוחקת את בשרי להשיב אמרים. אמת כי לע"ד היה כח ושלטנות בשלשת בני היצה"ר הגאונים שנתמנו על ככה לגזור דברי הצומות ואיסור הצחוק, כי נתבאר במנויים לעיין במילי דמתא ועל דבר התפלות, ואם לא נתנו קצב למנויים הנה מטעם מעלין בקדש ואין מורידין,¹⁶⁴ מסתמא לא יעשו עולה בני הק"ק להסיר עדיים מעליהם כדאמ' בפ' תפלת השחר כשרצו למנות ר' אליעזר ב"ע ונמלך באשתו ואמרה ליה דלמא מעבירין לך אמר לה גמירי מעלין בקדש וכו',¹⁶⁵ ומכאן הוכיח ריב"ש ז"ל בסי' רע"א שאין כח ביד הקהל להוריד אדם ממנוי אעפ"י שמצאו באולי אדם יותר הגון ממנו.

ועל מה שנתלבטו ונשאו ונתנו על משנת איזוהי דבר, במחילה מכבוד מעלתם אין הגדון שלנו נכנס תחת הסוג ההוא, כי בימיהם לא היו עושים כ"כ הרחקות על הדבר וחומרות יתרות כמו שעושים בגלילות הללו להיות סגורים ומגודרים וקרוביהם מרחוק עמדו וכל אבירייהו ואבירי אבירייהו, אפי' באפשרי רחוק אין להם מרחמים, ומלאכי' אכזרים ישולחו בהם להטענים בעגלות אל עמק יהושפט אפי' כשאינם עדיין גוססים ולא קרובים למיתה. ובפ' סדר תעניות אלו שנינו: על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל הארבה ועל החסיל ועל חיה רעה [א54] ועל החרב.¹⁶⁶ ואומר שם שגזרו תענית בא"י על שנרא' כמלא פי תנור שדפון באשקלון שהיא ארץ פלשתים ועל החרב שאומר שם חרב שאמרו אין צריך לומר חרב שאינה של שלום אלא אפי' חרב של שלום שאין לך חרב ש"ש¹⁶⁷ יותר מפרעה נכה ונכשל בה יאשיהו וכו'. ומעתה הלא הדברים ק"ו אם על שדפון מועט וחרב ש"ש גוזרים תענית עאכ"ו בסכנה גדולה כזאת שימית האדם ופקודת כל האדם לא יפקד עליו ולא יהיה לו מרחמים, וכל הקרב הקרב אל הקרב רופאים ואומנים טמא קראו למו, מי לא יירא מסכנה עצומה כזו אפי' באפשרי רחוק. מצורף כי אפי' יהיו לשומרי החומות אלף עינים לא יוכלו להמלט שלא יכנסו בעיר או איזה איש או איזה רכוש ממקום הטנופת בא ויטמא את העיר ואת כל הנמצא בה, כמו שאומרים בוירוגה בחבילת בגדי' שהכניסו בה ע"י נטמאה העיר כולה.

וגם מניעת הצחוק מי לא ידע כי רבים חללים הפיל בגזל ושבעות שוא, ואפי' כשיש להם אומנות אחרת הרי אינם עוסקים באותה שעה בישובו של

¹⁶³ ראה מ' בניהו, 'קנינות חכמי איטליה על רבי יוסף קארו', קובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' שיח.

¹⁶⁴ ברכות כח ע"א.

¹⁶⁵ שם כז ע"ב.

¹⁶⁶ משנה תענית ג : א.

¹⁶⁷ של שלום.

עולם, דהא בפ' זה בורר א' רב ששת כל כי האי גונא לאו אסמכת' היא אלא מפני שאין עוסקין בישובו של עולם, ואומר שם בגמ' מאי ביניהו ומשני איכא ביניהו דגמר אומנתא אחריתי. הרי לנו שאפי' שיש לו אומנות אחרת מ"מ אסור מטעם ישוב העולם. ועתה מה נמצא בהם עול באותם שסדרו להתענות ושלל לצחוק, באמת לא ידעתי שום צד חובה בהם. והגאון אשר התריס כנגדם אולי עלתה טינא בלבו מאיזה טעם אחר, אך בדבר הזה הנני מלמד עליהם זכות ומחלקם יהא חלקי, כי גם פה התענינו וקראנו לה' בחזקה וגם אנחנו אומרים [ב54] פטום הקטורת בכל יום.¹⁶⁸ ה' יגן על עמו ישראל ולא יתן המשחית לבא אל בתינו לנגוף. ואת האדון עם כל נפשות ביתו ישמור מכל רע והתענגתם על רוב שלום. פה פירר"ה י"ג כסלו של"ו.

נאם הצעיר משרת מכ"ת רפאל יוסף בכמהר"ר יוחנן טריוויש זצ"ל

יח. חתימת רבי ישמעאל חנניא מוואלמונטו מפירארה¹⁶⁹ גם כי אנכי תרגלתי שלא לחתום בתוך הבאים כי אם על המעט, להפיק רצון גבר תמים שאהבה נפשי לא יכולתי מלט משא לחוות דעי בנדון, ואשיחה ואהגה היות הדבר ברור כשמש כי פי' המשנה וברייא דאיוהי דבר עיר המוציאה ת"ק רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים, הוא שבכל יום מת א' לבד כמו שפי' הגאון מהר"ר שמואל יודא יצ"ו מויניציאה, וזה מוכרח מצד הלשון עצמו שאומר ג' בג' ימים בבי"ת השימוש, שר"ל דג' דוקא מתו בג' ימים. ולפי דברי הגאון אשכנזי שפי' ג' בכל יום מאי ג' בג' ימים דקאמר ג' ג' ימים הל"ל¹⁷⁰ בלי ביי"ת שימושית. אלא ודאי מדקאמר ג' בג' ימים משמע דבג' ימים מתו ג' לבד דהיינו א' בכל יום. וכן מצאתי כתוב בשם רש"י בהדיא. והכי מוכח לישנא דתוספתא התם ז"ל. דבר שיש בו הפסק אפי' ג' מתים ביום א' זה אחר זה אין זה דבר, שאין בו הפסק אפי' ג' בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר, ואי לא תימא הכי כדקאמרן מאי אפי' דקאמר.

ועל מה שכתב הגאון אשכנזי, שהואיל והכריזו המקומות שיש בהם דבר והבא משם אחת דתו להמית, הוי כמקומות שאין השיירות מצויות, נלע"ד דאדרבא איפכא מסתברא כי יען ובשעה שהתחיל הדבר באותם המקומות היו אז [א55] השיירות מצויות, והשרים והסגנים אינם רוצים להכריז העיירות אשר סביבותיהם לקול עלה נדף כי אם במתון מתון אחרי הודעם שחשש הולך וגדל, קרוב לוודאי הוא שבימים שבנתים דהיינו בין התחלת הדבר שבמקומות המוכרזים, אל קל כרוזא קרא בחיל ביתר הארצות, יצאו אנשים מהעיירות המוכרזות אל יתר המקומות כי אז היו שיירות מצויות, עם שאח"כ לסבת הכרזות חדלו ארחות והולכי נתיבות, ושפיר אית לן למיחש דילמא מיגרי ח"ו. וא"כ איפה יפה כיוונו

¹⁶⁸ סגולה לביטול המגיפה.

¹⁶⁹ ראה מ' בניהו, 'קינוח חכמי איטליה' (לעיל, הערה 163), עמ' שכ–שכא.

¹⁷⁰ הוי ליה למימר.

האלופים שתקנו להתענות והדין דין אמת, אפס כי אין לתקנה צורך ממנו, ואפי' לא יהיה הדין כך השעה צריכה לכך.

ועל אודות הב' או ג' מהקק"י המבקשים לפרוק מעליהם עול תקנת הצומות ואסור הצחוקות אין ספק אצלי כי יגעו לריק ולא כל כמיניהו, כמו שכתב הרא"ש בתשובותיו כלל ז' דין ג' וז"ל: ילמדני קהל שמטילים חרם אם גם זה תלוי ברוב ואם המועטים יכולים למחות ואם גלך אחר הרוב אפי' אם הוא בדבר ממון והעשירים הם המועטים. תשובה. קהל שמטילים חרם אם הוא על עסק ממון הולכים אחר רוב ממון כההיא דשיירא המהלכת במדבר וכו', ה"נ¹⁷¹ כיון שהחרם הוא לצורך ממון הולכים אחר רוב ממון ולא יתכן שרוב נפשות הנותנות מעט המה יגזרו חרם על העשירים כפי דעתם עכ"ל. הרי לך בדבר שהוא עסקי נפשות הולכים אחר רוב נפשות ואפי' בדבר ממון ע"כ לא קאמר הרא"ש שהולכים אחר רוב ממון אלא בשעת עשיית התקנה, אבל להחליטה אחר שנתקנה על כל הקהל צריך רוב נפשות, וכן כתב בהדיא החב"ב¹⁷² בתשובותיו [55ב] סי' ל"ט והביא ראיות, ובסוף דבריו וז"ל: בהכרח מה שכתב הרא"ש באותה תשובה הוא בענין תקנת ההסכמה בתחילה שאם היא על דבר ממון שראוי להלוך אחר רוב ממון, אבל בהתרת ההסכמה שהותקנה ע"פ כל א' וא' מהקהל פשיטא שלא יהיה כח ביד מיעוט נפשות להחליטה אפי' שיהיה רוב ממון דפוק חזי מאי עמא דבר. ומעולם לא ראינו בשום צבור שהמיעוט מהם יתירו הסכמה הנעשית ע"פ כולם ביחד וזה ברור עכ"ל. כ"ש וכ"ש בנדון דידן דאיכא תרוייהו שהוא עסקי נפשות וכבר הותקנה התקנה מכח הסכמת הקהל דפשיטא ודאי שאין כח ביד המיעוט לבטלה ולהחליטה. זהו הגלע"ד וה' יראנו נפלאות מתורתו ובאברתו יסך לנו גנון והציל פסוח והמליט.

ועתה נראה לע"ד להביא ראיה למה שכתבתי לעיל בענין השיירות מצויות מההיא דתנן פ' כל הגט המביא גט ואבד ממנו אם מצאו לאלתר כשר ואם לאו פסול ומקשו עלה בגמ'¹⁷³ מצא גיטי נשים ושחרורי עבדים וכו' עד הא אמר תנו נותנים ואפי' לזמן מרובה ומתרץ רבא ל"ק כאן במקום שהשיירות מצויות כאן במקום שאין השיירות מצויות. ואמר' תו התם איזהו [שלא] לאלתר ר' נתן אומר כל שלא שהה כדי שתעבו' שיירא ותשרה רשב"א אומר כדי שיהא אדם עומד ורואה שלא עבר אדם שם וי"א שלא שהה אדם שם. ופי' רש"י ור"ן כלומר אין הדבר תלוי בשעור אלא צריך שיהא אדם עומד ורואה שלא עבר אדם שם משעה שעבר שליח זה עד שעת מציאת הגט ע"כ. וקשיא לי בהא הלכתא דכיון שבמקום שהשיירות מצויות עסקינן אמאי לא חיישינן אלא שמא עברה [56א] שיירא או עבר אדם שם משעה שעבר שליח זה עד מציאת הגט, הוה לן למיחש נמי דלמא טרם שעבר משם זה השליח עבר אדם אחר או שיירא ומא' מהם נפל, וא"כ אפי' אם ימצאנו לאלתר למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה יהיה פסול

171 הכא נמי.

172 לא ידעתי מיהו.

173 גיטין כו ע"א—ב.

מהאי טעמא. ונ"ל לתרץ דטעמא דחיישינן טפי שמא עברה שיירא או עבר אדם לאחריו מלפניו משום דאם גט זה שמצא עכשיו נפל מאחר שעבר לפניו, היו נמצאים בדרך זה בהכרח ב' גיטים א' של זה השליח והאחר מאותו שעבר לפניו, ומדלא משתכח אלא חד ש"מ דהאי איהו דנפיל מיניה. וא"ת גם בשעבר אחריו אדם אחר היה לנו לומר שזה שמצא הוא שנפל ממנו מה"ה והטעם עצמו שאמרנו דאם איתא דנפל מההוא דעבר בתריה הוה משתכחי תרי גיטי, וי"ל דכשעבר איש אחריו יש לנו לחוש לשני דברים, א' שמא עבר אחר לפניו וממנו נפל, ועוד שמא אותו שעבר אחריו לקט גיטו של זה השליח להשתמש ממנו באיזה דבר, וזה שמצא עכשיו מאותו שעבר לפניו היה, מה שאין אנו יכולים לומר כך אם לא עבר אדם אחריו. ולפי פרושנו זה נמצינו למדים דהיכא שהיו השיירות מצויות משעת כתיבת הגט ואבד ממנו אפי' מצאו לאלתר דהיינו שעמד אדם שם וראה שלא עבר איש אחר אחריו לפי דעת היותר מחמיר, דעכשיו הוי כאין השיירות מצויות אי לאו טעמא דהוה משתכחי תרי גיטי כמו שאמרנו היינו חוששים שמא גט זה שמצא מהשיירא שעברה לפניו נפל. וא"כ הכא בנדון דידן דלא שייך ביה האי טעמא זכינן לומר כי אחרי שבשעת התחלת הדבר באות' המקומות המוכרזים שאז היו השיירות מצויות עם שאח"כ לסיבת [ב56] הכרוזות אין השיירות מצויות יש לנו לחוש שמא בקרב הימים שבין התחלת הדבר במקומות המוכרזים שאז היו השיירות מצויות אל עשות סייג הכרוזות ביתר המקומות באו עוברים ושבים ומיגרו ח"ו ואין לך חששא גדולה מזו דעדיפא סכנתא מאיסורא. אח"כ מצאתי ראיתי חדושי הרשב"א שכתב בהדיא בפ' כל הגט בדומה למה שכתבתי, והאלקים כי לא ראיתי כי אם אחרי כתבי ונסתייעו דברי סיוע גדול.

וזה העתק מה שכתב האלוף כמהר"ר ישמעאל חנניא מוואלמונט'ו מפירר"ה

יט. תשובת רבי דוד שמואל המכונה זנוויל פישקארולו¹⁷⁴
דבר אחד לדור זרעא דאהרן דעבד עובדא דאהרן הגאון כמהר"ר מנחם פורטו
כהצ"ו יצ"ו ייתי לשלום.

פיתיתי אדו' לדון לפניך בקרקע על דברי ריבות בשעריכם ומה ידעתי ולא ידע מכ"ת. ומ"מ לקיומי במר ותגזור אומר¹⁷⁵ נעתרתי להשיבו מפני היראה והכבוד. גם כי קשה עלי כפסור' בפי ושט¹⁷⁶ מחלוקת בעיר ובפרט בעיר מולדתי, אורך היריעה דקדוקיה וכללותיה ופרטותיה הנאמרים כמסיני מפי מכ"ת וכל סיעתו עם טעמי וחלקי הסותר דברי הגאון גר' כמהר"ר אליעזר אשכנזי גר'ו יצ"ו ראיתי, לכדתם את כל המעברות¹⁷⁷ לא הנחתם מקום לזולתכם להתגדר בו. אין לי אלא לומר

¹⁷⁴ ראה מ' בניהו, הדפוס העברי בקרימונה, 'ירושלים תשל"א, עמ' 58—59.

¹⁷⁵ איוב כב : כח.

¹⁷⁶ סוף מועד קטן, כט ע"א.

¹⁷⁷ על פי שופטים ג : כח.

תניא דמסייע לכו יפה דנתם וכל דבריכם אמת וצדק כגופא דעובדא. ומה שדקדק צנא מלא ספרי ופלפלא הגאון כמהר"ר יודא קצנאילבוגן יצ"ו בהשיבו על הגאון כמהרר"א י"ץ בהבנת המשנה ג' מתים בג' ימים זה אחר זה, נצנצה בו רוח הקדש כי כן פרש"י בפירוש בגמ' וז"ל: כפר עמיקין ג' מתים [57א] בג' ימים מת אחד בכל יום עכ"ל. וכן מה שאומר הגאון הנז' שכשיש דבר בין האומות שמתעניין ושכן דעת התוספות, אמת נכון הדבר ואין חולק עליהם שם ולא ברא"ש. א"כ אנו אין לנו אלא דברי התוס' אפי' במקום שהרי"ף חולק, כ"ש שאין הלכה כיש אומרים המובאים בנימוקי יוסף, שהרי ראייתן מפ' במה מדליקין שטנא בתרי אומי לא שליט ¹⁷⁸ חלושה מאד, שאינם רק דברי שמואל ולית הלכתא כוותיה באיסורי רק כרב החולק עליו שם ובדיק במברא דלית בה וכו'.

ועל גאמנות האלוף מהר"ר מנחם רפא הסופר יצ"ו, תמיהני מדוע בדק הגאון י"ץ הנז' מן המזבח ולמעלה, ¹⁷⁹ למה יגרע צדיק עינו מהביט הא דתשוב' הרא"ש כלל ו' דין ח', שאם טעה סופר בין שם לשם אם הכל מסכימין יחד שטעה הרי טוב ואם חלוקין יעמדו למנין וילכו אחר הרוב, אם רובן אמרו שהסופר טעה ילכו אחר הרוב. הא קמן תקנת החשד יעמדו למנין. וכן בתשובת הנז' כלל ה' דין ד' וכלל י"ג דין כ' שאין מביאין עדים מחוץ לעיר להעיד על תקנתם והסכמתם אלא מקבלין עליהם עידי העיר על כל ענייניהם וכשרים אפי' לקרוביהם כיון שקבלו עליהם אנשי העיר, ואם נפשך לעקש ולחשדו על כל פנים הא פסק רא"ש כלל כ"ו דין א' שאם שמעון כופר שמעולם לא קבל עליו לדון ביניהם אלא מעצמו עשה ישבע שמעון שהוא כדבריו ויפטר, על כרחם שלא בטובתם של המעוררין על הכהונה יצטרכו לשבע שכדבריהם [57ב] כן הוא ומאי חזה הגאון י"ץ להטיל מום בקדשים על פי ב' ושלשה מחוייבי שבועה. ודי בזה.

ומה שנראה לי מקום שצריך עיון, הוא זה, התרת החרם ואיסור החרם אשר נהפך לאיסור ¹⁸⁰ דיגרון חוכך אני בו להחמיר, והרעתם אשר עשיתם לע"ד במחילה גדולה ממכ"ת, עם כי איני ראוי להחליט לא זה ולא כיוצא בו, מ"מ אומר אני ספיקותי למען ממעון קדשכם תשקיפו להעמידני על נכון כי ללמוד אני צריך, על דעתכם ועל דעת המקום ב"ה חלה גזירתכם הראשונה, א"כ לא חלה השנייה עד תתירו הראשונה כמו שכתב רא"ש כלל ו' סימן ד' עשו תקנה בחרם ושוב נמלכו לעשות אחרת רשות בידם אך יתירו החרם שעשו ולא יפה עשו שעשו מכשול לקהל שיעברו על החרם, ואם תמצו לומר שהתרתם אותה (דבר שלא אאמין) אין בידכם להתירה אם לא שיסכימו בה כל הקהל לפי דברי ריב"ש סי' תס"א בחרם שמחרימין הקהל צריך שיסכימו כולם בהיתר ואין א' יכול לשאול לחכם לפי שהקהל יכולים לעשות תקנות וגדרים וכו' עד וא"כ אין חרטת כל א' לעצמו כלום. ויש לעיין במשפט החרם להרמב"ן ¹⁸¹ ז"ל דמסיק

¹⁷⁸ שבת לב ע"א.

¹⁷⁹ אין בודקין לא מן המזבח ולמעלה. משנה קידושין ד : ה.

¹⁸⁰ מליצה על פי המטבע איסור.

¹⁸¹ משפט החרם הנדון והנזיפה, קושטא רע"ה בערך, דף זב.

כי אפי' רוב המחרמיין אינם יכולים להתיר עד שיהיו כולם, ואם החרימו בפניו צריך להתיר בפניו כמשפט הנדר. אמת שלדברי הרא"ש כלל ז' דין ה' סגי ברוב המסכימים להתיר. ועתה יגדל כחכם מאת הקהל י"ץ לגדור גדר ולא [58א] לפרוץ אותו אח"כ. ועוד דאחרי שהתר הצחוק והתענית היא לתועלת המתיר הוה ליה נוגע בדבר כנדרים עצמו שצריך אחרים שיתירו לו וראיה מהראב"ד מובא בריב"ש סי' תס"א.

גם מתוך התקנה הב' נראה שהרוב חפצים בתקנה הא' ודיקא נמי דקאמר והירא את דבר ה' יחפוז לקיימם וח"ו שנאמר יראי ה' למיעוט הקהל והרוב יקרא מתלוננים, וכבר הקדים הגאון י"ץ בראשית דבריו וז"ל: לאשר הגיעו אלי דברי תרעומת מקצת יחידי סגולה מהקק"י, א"כ המתרעמים הם המיעוט, ולפי זה אפי' אם תקנה ראשונה לא נכתבה הלא הרוב חפצים בה עדיין ועל כרחם של המיעוט ימשך אחר הרוב מחדש וחזר הדין לכמו שהיה, אף אם לא יסכים עמם שום מורה צדק וכמו שכתב ריב"ש סי' שצ"ט.

גם על הגאון כמהרר"א יצ"ו אשוב אתפלא בהטילו קוצים בין עיני מכת באומרו שנטלתם שררה לעצמכם, והוא עצמו נתן אצבע בין שיניו.¹⁸² אשאלהו ויודיעני מדוע מעלתו נענה אל גוי לא קראהו ומה למעלתו לגזור ולתקן תקנות שאין הצבור יכול לעמוד בה, שלא נאמר אין גוזרין על הצבור אא"כ רוב הצבור יכולי לעמוד בה רק שאינם יכולין לקיים עצם וגוף התקנה ההיא, אבל בנידון דידן בין תקנה ראשונה לשנייה ליכא בינייהו רק דינא רבא ודינא זוטא, הרי הוא כנביא העובר על דברי עצמו, וכל הקושיות שהקשה על מכת לא ינצל מהם הגאון י"ץ [58ב] בתיקונו. קרובני לומר שאין הק"ק מחויבים לקיים את דברי האגרת השנית, כי כל שקבלו עליהם הקהל דעות אנשים אין הולכים אחר הרוב אם לא בפרוש אתמר, שאין רוב אלא בב"ד. ואם לאו הושוו כולם לדעת אחת הרי הנתבע פטור שמעמידין האדם וממונו על חזקתו עד שיודע שהוא חייב וזה ברור, ולא עוד אלא אמרו הקהל שילכו אחר הרוב אם הם שקולים הרי הוא פטור ואין אומרים בכיוצא בזה יבואו אחרים ויכריעו שהקהל לא קבלו עליהם דעת המכריעים אלא לדעת ברורים אלו ירדו ולא לדעת אחרים, כן כתב הרשב"א ז"ל בתשובה. א"כ גזירת הגאון כמהרר"א יצ"ו לא חלה לפי טעמי ודברי עצמו, דשלא כדין גזר על הצחוק לפי דבריו, וגם לא קבלוהו עליהם הקהל י"ץ, אך אדרבא המחזיק עליהם אחרים דווקא. והסכמת האלוף מהרר"ו חפץ י"ץ יחיד בדורו כי לא הסכים האלוף מהר"ר מנחם רפא י"ץ עמו וגם אין בידו לחזור בו מן הראשונות, והאלוף מהר"ר מנחם פורטו י"ץ אומר לא שהדין כך וכו'.¹⁸³ א"כ לא הועילו חכמים בתקנתם.

על כן רחש לבי דבר טוב, שתקנה וגזירה ראשונה במקומה עומדת, ומי שעבר עליה הן קודם התקון הב' הן לאחריו הוא והמתיר לו פורצי גדר יקראו

182 על פי בבא בתרא טו ע"ב.

183 תעודה יא.

בנחלתם והיא דידה תעביד, כי כל תקנת הקהל מן הסתם אע"פ שלא הזכירו בה חרם מ"מ הוא כאילו הטילו בה חרם מפורש כמו שפסק הרא"ש כלל ו' דין י"ג שמנהג הקהל הוא [א59] כשהקהל עושין תקנות כאילו מטילין חרם על כל הקהל לקיימם.

באמת עיני עוללה לנפשי מקו"ל בני עירי¹⁸⁴ אשר החריד קדישי עליונין הרעישו כרובים ואופן לאופן וכרוב לכרוב לעומת שרפים יצאה אש מבינות גלגולם לבו ולבתה רוח זלעפות מנת כוסם וסכסכו הגאונים זה בזה, הזאת העיר שיאמרו עליה שעל כל צרה וצרה פרטית וכללית רחוקה וקרובה היית' משתתפת בממונה ובגופה בתעניות בסגופים בצעקות ובתחנונים בשביל פיה"ם, מירהר"ן, שוואב"ן, פרי"ל רומנ"י, ויניצי"א, בפרט בדבר ח"ו, ועתה כרתו ברית את מות ועם שאול יעשו חוזה, אין זה אלעזר בן אהרן הכהן העוצר במחלוקותו של קרח המגפה בקטורת, זכרון לבני ישראל יהיה שומרי אחד היה בדור המדבר של ס' רבוא המית במגפה כ"ד אלף, ועתה כמה יוסי איכא בשוקא¹⁸⁵ לא נופלים ממנו, ומי גוי קדוש כקרימונה מימי קדם שהיו נשמעים קטניהם וגדוליהם לחכמי ישראל, ועתה אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים מחמירין, ומהר"ר אליעזר בכף שניה מקל מכריע את כולם.¹⁸⁶

קומי קרימונה הציבי לך ציונים אלה לטוטפות בין עיניך וקורא לך ביעור חמץ הצחוק מקרבך דבר שאין הצבור יכול לעמוד בו, צבור א' של חמץ, צבור א' של מצה¹⁸⁷ זו אין בו אלא חמץ נוקשה, תזכי בשפטך לאמר כי ג' תעניות שאחרי החג מעולם לא קבלתם עליך, א"כ לא נהגת אותם בצנעא רק קבעת לך ברכת ענינו בפני עצמך לבטלה והוצאת ספר לקרא ויחל הפטרת בנביא דרשו¹⁸⁸ למען תקראי בכל לב לא מחשבותי מחשבותכם. אוי לאזנים שכך שומעות [ב59]. יהי רצון מלפני אבינו אב הרחמן שחרפת עמים לא תשאי עוד, הצאן אל ירעו הרועים, רק ימהר יחישא ביאת רועה אחד ורעה אתכם רעה והשכל אמן.

אתה אדו' עתה ברוך ה' עם כל עגמת נפשי לא אשכחך כבודי ומרים ראשי מלברכך ברכת הדיוט ויעלך ה' גם עלה ממחלקת קנאה וריב של מה בכך, ירכיבהו על במתי ארץ ההצלחה והיית עטרת תפארת ביד ה' וצניף מלוכה בראש כל ישראל וישמעון מילוהי, והיה כהן על כסאו והוא ישא הוד וישב ומשל עד אפסי ארץ אמן. ולמר ולתורתו שלום. קסא"ל כ"ט כסלו של"ו לפ"ק.

ממשרתיו עושי רצונו הצעיר זנוויל פישקארול

184 על פי איכה ג : נא.

185 פסחים סח ע"ב.

186 עיין באבות ב : ח.

187 פסחים ט ע"ב.

188 ישעיהו נה : ו ואילך.

נספחות

א. הסרת כתב חברות

[עו"ע"א] ראשי עם מנהיגי ופרנסי ק"ק קרימוני יצ"ו ובראשם האלופים איש ואיש כפי מעלתו נר"ו, ובפרט זה דודי וזה רעי הגאון כמהר"ר זעליקמ"ן נר"ו. שלום כ"ת ישגא.

ואחרי השלום אודיע בהיות כי נקראתי לבא אל המלך מאן מלכי רבנן ה"ה הגאון כמהר"ר קפמן יצ"ו ומצאתיו נאחז בסבך יסורי אהבה ומשתאה מחריש לדעת על מה נצבו כמו נד ומה הן ומה שכון, ובהיותו מפשפש ומחפש אמתחת מעשיו לשם שמים, הגיד לי לאמר הגדלת שמחה, כי כל איש אשר אינה ה' לידי לתת מהודי עליו היה מעשי ידי להתפאר, אשר כסיתי בסמיכתי כל האנשים הנמצאים בתוכה אנשי מדות אדברה בעדותם ולא אבוש, כי כולם קדושים ובתוכם ה' אין שטן ואין פגע. זולתי נחמתי אשר עשיתי לשלוח יד במדרכי¹⁸⁹ לבדו, נראה לי כנגע,¹⁹⁰ אין פרי קדש הלולים, חולין הוא לי. כי זה ימים שגיתי ברואה כאדם יראה לעינים, לכסות בטלית של חבר את פלו', בר פלו', סמכתי את שתי ידי עלי¹⁹¹ לאמר חבר יתקרי.

ועתה נתגלגלו דברי פי מגידי אמת וקים לי בגווייהו מפייהו ומפי כתבם, שהאיש הזה נוסף על היותו בלתי ראוי דחסורי מחסרא ולא קתני,¹⁹² אף גם זאת אני שמעתי מתנהג ב"ג מידות שהתורה נדרס"ת ומתחללת בהם,¹⁹³ ולכן אמרתי כדי לתקן המעוות אסורה נא ואראה טרם אמות ולית דין צריך בשש,¹⁹⁴ וכשם שקבלתי שכר על הדרישה בחשבי היותו איש אשר המלך חפץ ביקרו, כך אקבל על הפרישה¹⁹⁵ בהיותו אדם ביק"ר בל ילין.¹⁹⁶ וכאשר הגיע אלי וראיתי על ככה, אני אומר ועושה גוזר ומקיים ישלחו כתנת הפסים והציץ אשר על מצחו יזח ויוריד עדיו מעליו. לא רב ולא חבר יתקרי.

והנה חילה פני הגאון להסכים לדעתו ולהודיע לכ"ת כוונתו ורצונו ורצון שמים למען לא תשאר פרסה מהמכשלה הזאת תחת ידו. ובאמרו אני נס לחי וכחי ועיני כהתה כבדה מזוקן לא אוכל לצאת ולבוא וידי כבדים לקחת עט הסופר ונגוע בקצהו, חילה פני על ככה. ואני עם היותי בלתי מכיר את האיש ואת שיחו, לא בראות עין ולא בשמע אוזן עד עתה, בראותי הישיש הגאון הנ"ל אשר ידעו פנים אל פנים, בהתחננו אלי לכלות סורי הגפן אשר נטע, הודעתי לכ"ת כוונתו הרצויה. ואומר א"כ איפה גם אני מסכים לדעתו ואשר נתן נזם

189 ראה למעלה, עמ' צג.

190 ויקרא יד : לה.

191 צ"ל : שתי ידי עליו.

192 על פי ברכות יג ע"ב.

193 מליצה על פי 'יג' מידות שהתורה נדרשת בהן (סנהדרין פו ע"א).

194 ברכות מ ע"א.

195 עיין בפסחים כב ע"ב.

196 על פי תהלים מט : יג ; ורוצה לומר שאין לו חלק ביקר.

הזהב על אף חכמתו לא עמדה לו,¹⁹⁷ ויראת חטאו לא קדמה, ואין פריז נאה, לא נאה לכסיל כבוד הוד והדר תעטרנה, ובהרם הנזר והסר העטרה¹⁹⁸ יורם מכשול מדרך עמנו ותוחזר עטרה ליושנה. ומי יתן והיה זה לבב כל ירא ה' ההולך בדרכיו לבלתי תת מהודם אם לא אחרי כבוד אלדים חקור דבר מוזק שבעתים.

והנני מחלה פניכם מצד הישיש הגאון הנ"ל ואני אחריו לצוות לכל שלוחי צבור ולהזהירם על ככה, כי כל איש אשר יקרא לו הוא שמו אין לו חבר במקרא העדה, והאיש הזה כי יתן ה' רוחו עליו בשובו אל נוהו על עסק התורה והתלמוד שמביא לידי מעשה, הננו ועלינו להושיבו על כנו ואיתנו כבראשונה ולוית"ן לוית חן פי שנים. ושלום כ"ת יגדל.

כנפשכם ונפש נרצע לעבודת הקדש

אליעזר בר אליה הרופא

פרשת אדם כי ימות באהל¹⁹⁹ של"ב לפ"ק

ב. השכנת שלום בין רבני מנמוכה

שנינו בשלהי דמס' עדיות: א"ר יהושע מקובל אני מריב"ז ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני, שאין אליהו בא לטמא ולטהר, לרחק ולקרב, אלא לרחק המקורבין בזרוע, עד וחכמי' אומרי' לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום ביניהם,²⁰⁰ שני' הנני שולח לכם את אליהו הנביא וגו' והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.²⁰¹ וכן בפ"ק דאבות על ג' דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום.

מעתה הגאון ארי שבחבורה מהר"ר אליעזר אשכנזי בהיותו במנטובה בירח אלול שעבר של"ד לפ"ק, הרגיש באיזו קטגוריא וצרעת נושנת אשר [פסתה] שמה עיר ואם בישראל בין החכמים. פשפש ומצא שרש פורה ראש, דבר הגט ניתן בוויניציאה מאת שמואל המכונה וינטורה וארוסתו תמר בת איש כהן, כי יצא הקצף בין חכמי ישראל ויחזק העדר ההסכמה ביניהם. וכמו רופא מומחה הפליא עצה הגדיל תושיה לבטל הנגע מעקרו, והשיג מאת שני חכמי ישראל הגאון מהר"ר פרווינצאלי יצ"ו והאלוף מהר"ר אלייא ממילי יצ"ו, כי שניהם חתמו ועל ספר חקקו וגמרו אומר להשתקע דבר המחלוקת ולא יאמר עוד, הגם שלא היו במעמד אחד בשעת המחלוקת, אחרי שהרבים ההמה אומרים כי דין רבים להם לבטל דעת המועטים מפני דעתם ובזה יפה כחם. ע"כ נוסח הבא בכתוב. הדבור הזה נראה בעיני הגאון מהר"ר א כי יספיק ונקרא הכנעה מן המועטי

197 מליצה משולשת: 'ואתן גום על אפך' (יחזקאל טז: יב); 'גום זהב באף חזיר' (משלי יא: כב); 'אף חכמתי עמדה לי' (קהלת ב: ט).

198 יחזקאל כא: לא.

199 פרשת חקת (במדבר יט: יד) — ד—ט בתמוז.

200 עדויות ח: ז.

201 מלאכי ג: כג—כד.

אל המרובים, וגם בעינינו ח"מ יראה שיספיק להוות וראוי שיהיו רצויי לרוב אחיהם וגם לכולם. ומעתה הרי אנו מקבלים אותם במדרגה אשר היו אצלנו לפני המחלוקת הנ"ל ומבקשים אנחנו מאת כל חכמי ישראל היות יהיו כמונו לאגודה אחת בדבר הזה כי לנצח תאכל חרב²⁰² וכדאיתא פ"ק דתעניות: לעולם יהא אדם רך כקנה ולא קשה כארז,²⁰³ וכל הנקרא בשם ה' להטיל שלו' יודרו גם הוא, חותם כל הברכות, אשרי מי שעושה לו סמוכות, כי מצות כאלה כונה צריכות.²⁰⁴

ג. הפרת כתר תורה מרבי שלמה ירושלמי

למעלה (עמ' פה) נאמרו הדברים בעניין זה על-פי שו"ת אמפ"ך. מה שסתום בשו"ת אמפ"ך מפורש בשו"ת מערבי נחל לר' יחיאל טרבוט שבכ"י בגנוי בית המדרש לרבנים בניו-יורק 61455. בס"י קפ (דף שנג ע"ב—שנג ע"ב) מובא 'טופס חרם סתם' עצמו שהיבר ר' אליעזר אשכנזי בוויניציאה בט' סיון של"ב. ר' אברהם יוסף שלמה גראציאני המכונה אי"ש ג"ר הקדים דברים אלה לנוסח החרם, ויש בהם כדי לאשש הנחות שהצענו ולבאר את עניינה של הפרשה.

טופס חרם סתם אשר חבר והחרים הגאון חכם ושלם כמוהר"ר אליעזר ב"ר אליה הרופא זלה"ה אשכנזי מעיר ויניציאה, על כל איש ואשה, קרוב או רחוק בכל מקום שהם שידע עדות או ראה עדות ששמע או ידע, או שמע מפי שומע, על ענין הקדושין שאמרו כדלקמן, שנכתבו בשטר שניתנו מכמ"ר שמעון המכונה בלשון אשכנזי וואלף מרקריאה בכ"מ דוד ז"ל לאלמנה אחת מגורציא"ה נקראת ברוניטה בת ר' נתן מגורציאה ז"ל שהיתה הרה לזנונים, וכשהיו שואלים ממנה, מה טיבו של העובר ההוא ומי היה אביו, היתה משיבה שמכמ"ר וואלף הנ"ל היתה הרה, ושכבר קודם ההריון שלה קבלה הקדושין מר' וואלף הנ"ל, ונשבעה על כך. האמנם היה צועק בקול גדול ר' וואלף הנ"ל לפני הגאון כמוהר"ר אליעזר אשכנזי הנ"ל ולפני מורים אחרים בוויניציא"ה, לומר שלא היו דברים מעולם ושלא קדש האשה וגם שלא נתעברה האשה והאלמנה הנ"ל ממנו ושיש זיוף בדבר. ע"כ החרים הגאון ר' אליעזר הנ"ל החרם סתם הנ"ל באופן הנ"ל, בראותו כי הדבר נוטה לצד זיוף, כי הציץ מן החרכים כאשר כתב מעלתו שיש ספק אם אמת נכון הדבר הזה כאשר אמרה האלמנה או לא, ושלכן בגזרת נח"ש כל היודע בדבר הזה, שתוך שמונה ימים להגעת החרם הזה לאזניו, שיבוא בעיר ויניציאה להעיד בבית דין מה ששמע או ידע בענין זה, או ישלח עדותו בכתב עד שיתברר אם יש ממשות בעדותו, כדי שלא להטריחו בב"ד. ואם לא יבוא ח"ו בזמן הנ"ל, או אם לא ישלח עדותו כנ"ל שיפול ברשת החרם הנ"ל. וכל זה כדי להוציא מחשש ממזרות את העובר ההוא, אם היתה מקודשת קודם העובר הנ"ל האשה ברוניטה הנ"ל מר' וואלף הנ"ל, ולא היתה מעוברת ממנו, כאשר אמר כנ"ל.

202 עיין בשמואל ב ב : כו. 203 תענית כ ע"ב. 204 ברכות יג ע"א.

וזהו הנוסח מהחומרא והחרם הנ"ל וחתמו עליו ג"כ הגאון המופלא הפוסק כמוהר"ר יחיאל טרבוט מאסקול"י זצוק"ל ורבנים אחרים, נעתק אות באות מלה במלה מקונטרס א' כ"י אשר אצלי בדף י"ח, י"ט כ', שחברו כמוהר"ר יעקב מרקריא"ה הרופא בכמ"ר דוד ז"ל אחיו של ר' שמעון המכונה וואלף כנ"ל מעיר פירארה, והוא קונטרס שבו סיפר את כל התלאות שהיו לו לאחיו הנ"ל מפני האשה הזאת, ושמו אותו בבור בעיר גוריצא"ה כדי שיודה על האמת במעשה הלז, וגם העתיק הרב ר' יעקב ז"ל מרקריאה הנ"ל את הפרוציס"ו שהכתיב השר והמכלכל מגוריצא"ה על המאורע הלז מלשון לאטינו אל לשון הקדש מעשה הפרוציס"ו הנ"ל על פי הדברי אשר היו מגידים ואומרים שני החלקים הנ"ל, היינו חלק האשה הנ"ל וחלק ר' וואלף מרקריא"ה הנ"ל לפני השר והשופט מגוריצא"ה הנז'. וזה היה בשנת של"ב לפ"ק ליצירה מהאלף הששי, היא שנת תקע"ב למנינם. ומהר"ר יעקב מרקריא"ה הנ"ל הוא היה המדפיס ספרים הרבה כגון הרי"ף עם הפירושים דפוס ריו"א דטרינט"ו ושאר הספרים, כנראה בהקדמותיו שעשה בספרים הנ"ל.

על דברים אלה חזר אי"ש ג"ר בקצרה גם בראש העמוד, ובסופם הוסיף: 'ועיין בקונטריסי הפסקים כ"י מה שכתב בחרם סתם הלז החכם כמוהר"ר יצחק המכונה זעליקמ"ן זצ"ל מקרימונה ב"ר גרשון חפץ ז"ל, נכתב ביום א' ר"ח סיון שנת של"ג לפ"ק'.

על טופס החרם שחיבר ר' אליעזר אשכנזי חתמו חכמים הרבה: יחיאל ב"ר עזריאל טרבוט, משה ב"ר ישראל פינצי מאריין, פרץ ב"ר מנחם טרבוט, רפאל יוסף ב"ר יוחנן טריויש בפירארה (כו אלול של"ב), יצחק ב"ר יוסף ממנוציליס"י, אברהם בן דיא"ה בפירארה (כנ"ל), אהרן ב"ר ישראל פינצי מאריין (כנ"ל) ויוסף מפיס. ר' שמואל יהודה קצנאילבוגן תאריך זמן הגזירה לכל חודש תשרי של"ג (שם, סי' קפא, דף שג ע"ב). ומכאן ראינו ברורה שהתשובה הראשונה שבשורת אמפ"ך שלו היא.

הפסק של ר' יעקב מרקריאה נכלל בכ"י מערבי נחל, סי' קפב (דף שג ע"א ואילך). פסק זה ותשובות וחתימות של חכמי קרימונה ואחרים מצויים בכ"י שטרסבורג 155, עמ' 604—642 (על ר' יעקב מרקריאה עיין מ' בניהו, הדפוס העברי בקרימונה, ירושלים תשל"א, עמ' 113).

אכן מטופס החרם אנו למדים שהסרת כתר הרבנות מר' שלמה ירושלמי לא באה אלא בשל עניין זה. ר' אליעזר אשכנזי מזכיר מכתב ששלח לר' שלמה ירושלמי: 'וכן כתבתי להאלוף כמהר"ר שלמה [בגליון נוסף: בכמוהר"ר יוסף שליט ז"ל ירושלמי] שמה בגוריצא"ה שיכניסם תחת כנפי הדין והאמת. וכמהר"ר שלמה הנז' כתב לי באריכות על כל דבר פשע בענין. מכאן גם ברור שאין ר' שלמה ירושלמי זה מהדיר ס' פרדס רמונים על הגדות התלמוד לר' שם טוב ן' שפרוט (סבינויטה שי"ד), שכן שם המהדיר הוא 'האלוף כמהר"ר שלמה יצחק ירושלמי ן' הח"ר מנחם ז"ל ה"ה דמתקריא זעק"ל אשכנזי'.